КОРОЛЬ МАТІУШ ПЕРШИЙ

І

іло було так.

— Якщо через три дні королеві не стане краще, можна всього чекати, — сказав лікар. — Король важко хворий, і якщо через три дні стан його не покращиться, можна всього, всього чекати, — повторив він.

Усі засмутилися, а головний міністр, начепивши на ніс окуляри, запитав:

— Що означає "можна всього чекати"?

Лікар нічого певного не сказав, але всі й так зрозуміли: король помре. Головний міністр перелякався і скликав державну раду.

Міністри зібралися в просторій аудієнц-залі й розсілися у м'яких кріслах довкола великого столу. Перед кожним із них лежав аркуш паперу і два олівці: один — простий, другий — з одного кінця червоний, з іншого синій. А перед головним міністром стояв ще й дзвіночок.

Двері замкнули на ключ, аби ніхто не заважав, увімкнули світло й довго сиділи мовчки. Нарешті головний міністр подзвонив у дзвіночок і сказав:

— Порадимося разом, як бути. Король хворий і управляти державою не може.

Першим узяв слово військовий міністр:

— Треба покликати лікаря. Нехай скаже прямо: вилікує він короля чи ні?

Військового міністра всі боялися: він носив шаблю й пістолет. Тому з ним ніхто не сперечався.

— Правильно, покликати сюди лікаря! — одностайно погодилися міністри.

Послали за лікарем, але він не міг прийти, оскільки ставив королеві двадцять чотири банки.

— Ну що ж, доведеться почекати, — сказав головний міністр. — А поки що обговорімо, що робити, якщо король помре.

— Згідно із законом, — заговорив міністр юстиції, — престол переходить до його старшого сина. Тому він і називається спадкоємцем престолу. Отже, якщо король помре, на трон вступить його старший син і спадкоємець.

— Але в нашого короля один син.

— Цього цілком достатньо.

— Але Матіуш ще зовсім дитина! Оце-то король, навіть писати не вміє!

— Закон є закон, — промовив міністр юстиції. — Такі випадки в історії відомі. В Іспанії, Бельгії й деяких інших державах бувало, що престол займав малолітній монарх.

— Так, так, — підтверджував міністр пошти й телеграфу, — я навіть марки бачив із зображенням короля-дитини.

— Вибачте, панове, але це абсурд! Король, який не вміє ні читати, ні писати, не знає ні географії, ні граматики!.. — обурився міністр освіти.

— Я поділяю думку шанованого колеги, — сказав державний скарбник. — Як же він перевірятиме рахунки чи даватиме розпорядження, скільки чеканити нових грошей, не знаючи таблиці множення?

— Це ще півбіди, панове! — втрутився військовий міністр. — Короля-хлопчиська ніхто не слухатиметься. Хіба він упорається з генералами й солдатами?

— Справа не лише в солдатах, — похмуро сказав обер-поліцмейстер, — його взагалі ніхто не боятиметься. Почнуться безпорядки й бунти. Якщо Матіуша проголосять королем, я складаю із себе будь-яку відповідальність.

— Про це в законі нічого не сказано. — Міністр юстиції почервонів від злості. — Повторюю: згідно із законом після смерті короля престол переходить до його сина.

— Але ж Матіуш ще зовсім малолітній! — хором вигукнули міністри.

Атмосфера загострювалася; здавалося, ось-ось спалахне сварка, але раптом двері широко відчинилися, і в залу увійшов іноземний посол.

Міністри сторопіли: як чужоземець проник у зачинену на ключ залу? Оце-то чудасія! Проте, як з'ясувалося потім, нічого таємничого в цьому не було. Просто, коли ходили за лікарем, забули замкнути двері. Але палацом поповзли зловісні чутки про зраду: мовляв, міністр юстиції навмисне наказав залишити двері відчиненими, тому що заздалегідь знав про прихід знатного іноземця.

— Добрий вечір! — Посол розкланявся. — Іменем мого найяснішого повелителя і государя маю честь повідомити: якщо ви не проголосите Матіуша королем, ми оголосимо вам війну.

У канцлера (тобто головного міністра) душа забігла в п'яти, але він незворушно узяв аркуш паперу, що лежав перед ним, і написав синім олівцем: "Гаразд, нехай буде війна", — і простягнув записку іноземному послові.

— Я доповім про це своєму монархові! — поважно мовив посол і, вклонившись, вийшов.

Тут до зали увійшов лікар, і міністри почали його благати будь-що врятувати короля. Адже його смерть означала тепер війну й горе.

— Я вже перепробував усі ліки, які знав. Навіть банки ставив... Я безсилий допомогти королеві. Але можна запросити інших лікарів.

Як потопаючий за соломинку, вхопилися міністри за цю пораду. За будь-яку ціну, але короля треба врятувати! Негайно з королівського гаража в різні кінці міста помчали автомобілі за світилами медицини. А зголоднілі міністри тим часом наказали королівському кухареві подати їм вечерю. Адже вони не знали заздалегідь, скільки часу доведеться провести в палаці, і тому не пообідали вдома.

Лакеї розставили на столі срібні блюда з вишуканими стравами, пляшки з найкращими винами. Кухар зі шкіри ліз, прагнучи догодити міністрам: він боявся, як би після смерті короля його не прогнали з палацу.

Міністри, як ні в чому не бувало, п'ють, їдять, жваво розмовляють, а поряд у залі зібралися лікарі.

— Королю необхідно зробити операцію, — рішуче заявив один старий бородань.

— А я думаю, — заперечив інший медик, — більше допоможуть припарки.

— Таблетки — ось єдиний засіб, який врятує короля! — виголосив знаменитий професор.

— А може, краплі? — боязко запропонував якийсь невідомий лікар.

Кожен із запрошених привіз із собою товстенну книгу, і в кожній книзі по-різному було написано, як лікувати таку хворобу.

Час минав. Міністри клювали носами. Але хочеш не хочеш, а треба чекати, що скажуть лікарі.

Гамір, що піднявся в ту ніч у палаці, розбудив Матіуша, маленького спадкоємця престолу.

"Піду погляну, що там за галас", — подумав Матіуш і, зіскочивши з ліжка, нашвидку одягнувся й вислизнув у коридор.

Перед дверима їдальні він зупинився — зовсім не для того, щоб підслуховувати, просто не міг дотягнутися до ручки й відчинити двері. І от що він почув.

— Вино в королівських підвалах прекрасне! — пролунав гучний голос скарбника. — Вип'ємо, друзі, ще по одній! Матіушу, якщо він буде королем, вино ні до чого — адже дітям пити не можна.

— І сигар діти теж не курять! — виголосив міністр торгівлі. — Пропоную з цієї нагоди прихопити трохи сигар із собою!

— Ось побачите, панове, якщо буде війна, від цього палацу каменя на камені не залишиться. Смішно думати, ніби країну зуміє захистити малолітній хлопчик.

— За здоров'я нашого захисника, його величність короля Матіуша Першого! — почулися п'яні вигуки й регіт.

Спросоння Матіуш не міг зрозуміти, про що це вони говорять. Він знав, що через хворобу батька міністри часто тепер радяться в палаці. Але чому вони з нього, з Матіуша, сміються? Чому називають його королем? І про яку війну йде мова?

Напівсонний, переляканий Матіуш пішов далі коридором і почув за інтими дверима:

— А я стверджую: король неодмінно помре. Жодні таблетки й мікстури йому не допоможуть.

— Голову даю на відсіч: король не протягне більше тижня.

Хлопчик не дослухав. Прожогом кинувся він коридором, перетнув два просторі покої і, захекавшись, влетів у королівську опочивальню.

Король-батько, дуже блідий, лежав на ліжку й важко дихав. Біля нього сидів добрий старий лікар, який лікував і Матіуша, коли той хворів.

— Татку! Татку! — заливаючись сльозами, закричав Матіуш. — Я не хочу, щоб ти вмирав!

Король розплющив очі й сумно, з жалем поглянув на сина.

— Я теж не хочу вмирати, — прошепотів він. — Не хочу залишати тебе самого на білому світі.

Лікар посадив Матіуша на коліна. Вони просиділи так досить довго, не зронивши жодного слова.

І в пам'яті Матіуша спливла така картина: він сидить на колінах у батька, а на ліжку лежить мама — бліда, як полотно, і часто-часто дихає. "Отже, тато теж помре", — подумав Матіуш.

У хлопчика серце стискалося від горя. І водночас спалахнули гнів та образа на міністрів: як сміють вони насміхатися з нього і його вмираючого батька!

"Я їм покажу, коли стану королем!" — промайнуло в нього в голові.

II

охорони влаштували дуже пишні. Ліхтарі були обгорнуті чорним крепом, дзвонили у всі дзвони, оркестр грав траурний марш. Вулицями рухалися гармати, марширували солдати. Повітря сповнювалося ароматом квітів, за великі гроші виписаних із далеких теплих країн. Народ оплакував смерть улюбленого монарха. Газети повідомляли про важку втрату, якої зазнала країна.

Сумний Матіуш сидів у дитячій. Майбутня коронація його анітрохи не радувала: адже в нього помер батько і він тепер круглий сирота.

Хлопчик пригадав маму — це вона вибрала йому таке ім'я: Матіуш. Мама ніскільки не чванилася своїм королівським саном. Вона гралася з ним, складала будинки з кубиків, розповідала чудові казки, вони разом розглядали книжки з картинками. З батьком Матіуш бачився рідше — у нього, як у всіх королів, справ було по горло: то військові паради, то

візити іноземних королів, то сам він їздив за кордон, а потім — безкінечні наради, засідання, ради.

Але й батько, бувало, викроював для сина вільну хвилину. Грав із ним у кеглі, а то сяде верхи на коня, Матіуша посадить на поні, і вирушали кататися довгими алеями палацового парку. А тепер що? Невідступно, як тінь, за ним всюди слідує гувернер-іноземець із такою кислою фізіономією, ніби щойно випив склянку оцту. Та й по правді сказати, хіба бути королем так уже приємно? Мабуть, ні. От якби війна, тоді інша справа, боротися можна. Атак…

Сумно сидіти самому в кімнаті, сумно дивитися, як за палацовою огорожею пустують на волі діти.

Хлопців було семеро, і найчастіше гралися вони у війну. Верховодив веселий коренастий хлопчина, якого звали Фелеком. Він водив їх в атаку, муштрував.

Скільки разів Матіуш хотів покликати його й поговорити з ним хоч через ґрати. Але чи личить так чинити королеві, він не знав. А потім, з чого почати розмову, що сказати йому?

Містом розклеїли величезні афіші, які свідчили, що Матіуш вступив на трон і вітає своїх підданих, що міністри залишаються колишні й допомагатимуть малолітньому королеві керувати державою.

У вітринах магазинів виставили фотографії Матіуша: Матіуш верхи на поні, Матіуш у матросці, Матіуш у військовому мундирі, Матіуш на параді. Показували Матіуша і в кіно. Сторінки ілюстрованих журналів у країні й за кордоном теж рясніли зображеннями Матіуша.

Його всі любили. Дорослі жаліли його, тому що він сирота. Хлопчиськам лестило, що всі слухаються їхнього однолітка: навіть генерали стоять перед ним навитяжку, а солдати роблять на караул.

Дівчата по вуха закохалися в миловидного маленького короля, сфотографованого верхи на поні. Але найбільше любили його діти із сирітських притулків.

Ще за життя королеви в притулки у дні великих свят посилалися гостинці. Після її смерті король наказав зберегти цей звичай. І тепер без відома Матіуша діти продовжували отримувати до свят солодощі й іграшки. Лише значно пізніше Матіуш зрозумів: якщо в бюджеті є відповідна стаття, можна зробити людям багато добра. А от якщо немає такої статті, пиши пропало.

Приблизно через півроку після вступу Матіуша на трон популярність його, завдяки одному випадку, зросла ще більше. Ім'я його було на вустах у всіх городян. Усім припав до душі вчинок юного монарха.

А сталося ось що.

Матіуш довго вмовляв старого лікаря, аби той дозволив йому гуляти містом. "Хоч раз на тиждень відпускайте мене в міський сад, де граються звичайні діти. У королівському парку дуже добре, але навіть у найпречудеснішому місці самому нецікаво й нудно", — переконував його Матіуш.

Нарешті лікар здався і звернувся до гофмейстера з проханням дозволити Матіушу три прогулянки містом через кожні два тижні. Гофмейстер звернувся в головне управління палацу, головне управління палацу клопотало перед регентом скликати раду міністрів і повідомити їм прохання короля.

Дивно, скажете ви, що королеві так важко вибратися на найзвичайнішу прогулянку. Проте справа виявилася ще складнішою. Гофмейстер погодився, підтримати прохання Матіуша лише з вдячності до лікаря, який нещодавно вилікував його, коли він отруївся рибою. Але це ще не все: головне управління палацу взялося за це в надії отримати

гроші на споруду нової стайні, яких воно давно й марно добивалося. Нова ж стайня була мрією королівського регента. А обер-поліцмейстер дав згоду назло державному скарбникові. Адже за кожну королівську прогулянку поліції видавали з казни по три тисячі дукатів, а санітарному управлінню міста — діжку одеколону й тисячу дукатів золотом.

Перед кожною королівською прогулянкою двісті робітників і сто прибиральниць підмітали й наводили лад у саду: фарбували лавки, обприскували алеї одеколоном, з дерев і кущів витирали пил. За чистотою стежив цілий загін лікарів: усім відомо, які шкідливі для здоров'я бруд і пил. А поліція стежила, щоб у сад не пробралися хулігани, які мають звичку кидати камінці, штовхатися, битися і кричати.

Матіуш був щасливий. У просто вдягненому хлопчикові ніхто не впізнавав короля. Та кому могло прийти в голову, що король, як простий смертний, гуляє у звичайному саду. Обійшовши двічі сад, Матіуш сів відпочити на майданчику, де гралися діти. Тільки-но він сів, як до нього підбігає дівчинка й каже:

— Хлопчику, хочеш гратися з нами? — і, не чекаючи відповіді, взяла Матіуша за руку й повела в коло.

Вони співали пісеньки, водили хоровод. У перерві між іграми дівчинка розговорилася з Матіушем.

— У тебе є сестра?

— Немає.

— А ким працює твій тато?

— Мій тато помер. Він працював королем.

Дівчинка, звичайно, подумала, що Матіуш жартує.

— Якби мій тато був королем, я б його попросила купити мені ляльку аж до стелі, — засміявшись, сказала вона.

З розмови з'ясувалося, що батько Іренки (так звали дівчинку) — начальник пожежної команди. І вона дуже любила пожежників, тому що вони катали її на конях.

Матіуш із задоволенням побув би ще трішки в саду, але гуляти було дозволено до четвертої години двадцяти хвилин сорока трьох секунд.

З нетерпінням чекав Матіуш наступної прогулянки, але того дня, як на зло, мжичив дощ і, побоюючись за здоров'я короля, його залишили вдома. Нарешті довгожданий день настав, і з Матіушем стався такий випадок.

Коли він, як минулого разу, грався з дівчатками в класики, раптом підійшли хлопчаки, і один із них сказав:

— Дивіться, хлопчик, а з дівчатками грається!

Усі засміялися. А Матіуш озирнувся на всі боки й бачить: дійсно, жоден хлопчик не грається в класики.

— Підемо краще гратися з нами, — запропонував один хлопчик.

Матіуш пильно поглянув на нього і — о диво! — впізнав Фелека, того самого хлопчика, з яким давно мріяв познайомитися.

Фелек оглянув Матіуша з голови до ніг і від здивування навіть закричав:

— Погляньте, та він викапаний король Матіуш!

Хлопчаки вирячили очі. Матіушу стало ніяково, і він кинувся бігти до свого ад'ютанта, який теж гуляв у звичайному костюмі. І чи то від поспіху, чи то від збентеження Матіуш перечепився й розтягнувся на землі, обдер коліно.

Коли про це стало відомо, міністри постановили: "Заборонити королеві гуляти в міському саду. Воля короля для нас — закон, але дозволяти його величності гуляти в міському саду, де до нього чіпляються і сміються з нього невиховані діти, не можна. Це принижує королівську гідність".

Дізнавшись про це, Матіуш дуже засмутився й довго перебирав у пам'яті найдрібніші подробиці цих двох прогулянок. Як весело гратися зі звичайними дітьми у звичайному саду! J він пригадав бажання Іренки мати ляльку до стелі. Звідтоді думка про те, як здійснити її мрію, не давала йому спокою.

"Як же так? Адже я — король, отже, усі повинні мене слухатися, а виходить навпаки: я всіх слухаюся, — міркував Матіуш. — Між мною й іншими дітьми немає жодної різниці. Як і всі діти, я читаю й пишу. Мию вуха й шию, чищу зуби. І таблиця множення, яку я вивчаю, анітрохи не легша за ту, яку вивчають інші діти. Яка ж вигода бути королем?"

Матіуш збунтувався й під час аудієнції твердим голосом заявив головному міністрові, аби Іренці купили ляльку, найбільшу у світі.

— Ваша величносте, прошу вас вислухати, — почав головний міністр.

Але Матіуш заздалегідь знав, що ця нестерпна людина почне зараз плести павутину незрозумілих слів. Він заплутається в ній, як муха, і з його затії з лялькою нічого не вийде. На щастя, Матіуш пригадав, як

одного дня канцлер ось так само почав щось плести батькові, а той тупнув ногою і сказав:

"Така моя королівська воля!"

І за прикладом батька Матіуш теж тупнув ногою й рішуче заявив:

— Така моя королівська воля!

Головний міністр сторопіло поглянув на Матіуша, записав щось у блокноті і пробурмотів:

— Бажання вашої величності буде переказано міністрам.

Про що говорили міністри на засіданні, невідомо. Воно проходило за зачиненими дверима. Та все ж міністри винесли ухвалу: ляльку купити. Міністр торгівлі як очманілий два дні бігав по магазинах у пошуках ляльки до стелі. Але в жодному такої не виявилося. Тоді він скликав усіх фабрикантів. І один із них за великі гроші взявся виготовити ляльку за чотири тижні. Коли лялька була готова, він виставив її у вітрині свого магазину з таким написом: "Постачальник двору його королівської величності виготовив цю ляльку для Іренки, дочки начальника пожежної команди".

Наступного дня в газетах з'явилися фотографії Іренки, ляльки й пожежників, які гасять пожежу. Поширилися чутки, ніби король Матіуш дуже любить дивитися на пожежі. Хтось навіть написав у газету, що готовий підпалити свій будинок, аби принести королю задоволення. А дівчатка засипали Матіуша проханнями подарувати їм такі самі ляльки. Канцлер розлютився й суворо, дуже суворо заборонив статс-секретареві показувати Матіушу ці листи.

Три дні перед магазином товпився народ: усім хотілося подивитися на королівський дарунок, а на четвертий обер-поліцмейстер наказав прибрати ляльку з вітрини, оскільки вона заважає вуличному руху.

Але в місті ще довго говорили про дивовижну ляльку, яку король Matsei подарував Іренці.

Матіуш вставав о сьомій годині ранку, умивався, одягався, сам чистив черевики і прибирав ліжко. Такий порядок завів при дворі його прадід, відважний Павло Завойовник. Потім Матіуш випивав ложку риб'ячого жиру й сідав снідати. На сніданок відводилося шістнадцять хвилин тридцять п'ять секунд. Так постановив великий дід Матіуша, добрий Юліуш Доброзвичайний. Після сніданку Матіуш приймав міністрів у тронній залі — холодній і нетоп— леній. Прабабуся Матіуша, Ганна Праведна, ще бувши дитиною, одного дня так сильно вчаділа, що її ледве врятували. І ось, аби пам'ятало потомство, записали в королівській хроніці:

"Віднині й надалі протягом п'ятисот років у тронній залі не мурувати піч".

Сидить Матіуш на високому троні й від холоду аж зуби цокотять, а міністри по черзі доповідають, що відбувається в державі. Вісті, як правило, маловтішні, тому слухати нудно й неприємно.

Міністр закордонних справ повідомляв, хто хоче з ними жити в мирі, а хто — воювати, але говорив він так високопарно і плутано, що Матіуш зовсім нічого не розумів.

Військовий міністр перераховував, скільки фортець занепало, скільки гармат вийшло з ладу, скільки солдатів хворіє.

Міністр залізниць доводив, чому необхідно купити нові паровози.

Міністр освіти скаржився: діти погано вчаться, спізнюються в школу; хлопчики потай курять, виривають сторінки із зошитів, б'ються, вибивають шибки, кидаються камінцями, а дівчатка ображаються і сваряться.

Державний скарбник сердито заявляв: королівська скарбниця порожня й нема на що купувати нові паровози й нові гармати.

Після цього Матіуш годину гуляв у парку. Але що за радість гуляти на самоті? І він із задоволенням повертався в палац і брався за уроки. Учився Матіуш добре. Він розумів: неукові важко бути королем. І він швидко навчився підписувати своє ім'я з хитромудрою карлючкою. Крім того, він ще вивчав французьку й інші іноземні мови на випадок, якщо доведеться їхати в гості до королів інших держав.

Матіуш вчився б ще краще, якби можна було запитувати про все, що спадає на думку. Наприклад, він довго розмірковував, як би винайти збільшувальне скло, яке запалює порох на відстані. Винайти й оголосити всім королям війну, а напередодні генеральної битви висадити ворожі порохові склади. І перемога забезпечена. Адже ні в кого не залишилося б і крупиці пороху. І він став би наймогутнішим королем на землі. Але коли він поділився своїми думками з учителем, той знизав плечима з кислою міною й нічого не відповів.

Іншим разом він запитав, чому синові від батька не передаються розум і знання? Стефан Мудрий, батько Матіуша, був дуже розумний. Королівську владу Матіуш від нього успадкував, а от вчитися доводиться з азів, і ще невідомо, чи буде він знати стільки, скільки батько. А як би пречудово було отримати у спадок разом із короною і троном від прадіда Павла Завойовника мужність, доброту від Юліуша Доброзвичайного, а від батька — розум і знання.

Але на це запитання він теж не отримав відповіді.

Мріяв Матіуш і про шапку-невидимку. Надів шапку-невидимку і йди, куди хочеш: ніхто тебе не побачить. Ліг би в ліжко, сказавши, що голова болить, удень би виспався, а вночі вирушив гуляти містом, вітрини розглядати, у театр сходив би.

Тато з мамою одного дня взяли його із собою в театр на прем'єру. Але він був тоді зовсім маленький і нічого не зрозумів. Пам'ятає лише, що було дуже цікаво.

Була б у нього шапка-невидимка, вибіг би він за палацові ворота до хлопців, познайомився б із Фелеком. І в палаці зазирнув би у всі закутки. На кухні поглянув би, як різні страви готують, у стайню до коней прокрався б і усюди, куди його не пускають.

"Дивно! — скажете ви. — Чому королеві забороняють такі дурниці?" Річ у тому, що королі зобов'язані суворо дотримуватися етикету. Етикет — це правила поведінки, прийняті при дворі, які передаються з покоління в покоління. І якби захотів якийсь король-вискочка зробити щось по-своєму, його перестали б боятися й поважати. Сказали б: він втратив королівську гідність і не поважає своїх великих батька, діда, прадіда! Тому, якщо король задумав увести новий звичай, він звертається до церемоніймейстера, який стежить за дотриманням етикету й точно знає, що можна, а чого не можна робити королям.

Як відомо, Матіушу за етикетом відводилося на сніданок шістнадцять хвилин тридцять п'ять секунд, бо так робив його дід. Тронна зала не опалювалася — така була воля його прабабусі. Але прабабуся давно померла, і її не запитаєш: чи можна поставити в залі піч?

Через будь-яку дрібницю, якщо це стосується королівської особи, скликають міністрів, і вони довго радяться з розумним виразом обличчя. Так було з прогулянкою Матіуша. Така тяганина відбивала будь-яке бажання про що-небудь просити.

А Матіуш опинився ще в гіршому становищі, ніж його предки: адже етикет розрахований на дорослих, а не на дітей! Тому церемоніймейстерові проти власної волі довелося трохи відступити від суворого, манірного етикету. Так, замість солодкого вина Матіушу давали дві ложки гидотного риб'ячого жиру, а замість газет приносили книжки з картинками.

Звичайно, якби Матіуш знав стільки, скільки батько, або мав шапку-невидимку, тоді ще варто було б бути королем. А так що? Уже краще б народився звичайним хлопчиком, ходив би собі до школи, виривав сторінки із зошитів та жбурлявся камінням. "Добре б скоріше навчитися писати й надіслати Фелеку листа. Фелек відповість, і вийде, ніби ми розмовляємо", — подумав Матіуш.

Звідтоді він став особливо старанно переписувати з книжки вірші й оповідання. Він би й гуляти не ходив, якби дозволили. Але знову заважав цей клятий етикет: із тронної зали належало йти в парк. Двадцять лакеїв стояли напоготові, аби розчинити перед юним королем двері в сад. Якби Матіуш одного прекрасного дня відмовився від прогулянки, двадцять лакеїв залишилися б без діла.

"Теж мені робота — двері відчиняти!" — скаже нетямуща людина. А щоб ніхто не подумав, ніби в палацових лакеїв райське життя, доведеться розповісти, що вранці вони приймають холодну ванну, придворний перукар їх причісує, голить, підстригає вуса й бороди. Потім вони ретельно чистять свій одяг, аби ні порошинки, ні пір'їнки не пристало. Триста років тому, під час царювання Генріха Лютого, якась нетямуща блоха візьми та й стрибни з лівреї свого господаря на королівський жезл. Нечепурі лакеєві відрубали голову, а гофмейстер лише дивом уникнув страти. І з того часу дворецький об одинадцятій годині сім хвилин перевіряв, чи чисті в лакеїв вуха, шия, руки, а о тринадцятій годині сімнадцять хвилин те саме робив церемоніймейстер. За незастебнутий ґудзик призначали шість років в'язниці, за недбалу зачіску — чотири роки каторжних робіт, за невмілий уклін — два місяці сидіти на хлібі і воді.

"Дивний народ ці дорослі. Краще не зв'язуватися з ними, — твердо вирішив Матіуш. — А то ще відкопають в історії якогось короля-домосіда, який носа на вулицю не висовував, і примусять мене брати з нього приклад. Тоді все пропало! І жодного листа Фелек не одержить".

Матіуш був здібний, але головне — не здібності, а сильна воля й завзятість.

"Через місяць напишу Фелеку першого листа", — вирішив він про себе. І, незважаючи на різні перешкоди, рівно через місяць лист був готовий.

Любий Фелеку!

Я вже давно дивлюся, як ви граєтесь у дворі. Мені дуже хочеться погратися з вами, але не дозволяють, бо я король. Ти мені дуже подобаєшся. Напиши, хто ти, я хочу з тобою дружити. Якщо твій батько військовий, може, тобі дозволять приходити інколи в королівський парк.

Король Матіуш.

Тривожно билося в Матіуша серце, коли він гукнув Фелека і просунув через ґрати листа.

Ще сильніше серце в нього забилося, коли наступного дня він у такий самий спосіб отримав відповідь.

Королю!

Мій батько — сержант королівської гвардії. Мені дуже хочеться погуляти в королівському парку. Королю, я відданий тобі душею й тілом і готовий захищати тебе до останньої краплі крові. Якщо тобі знадобиться моя допомога, тільки свисни, і я з'явлюся на перший твій поклик.

Фелек.

Матіуш заховав листа на дно ящика, під книги, і почав учитися свистіти. Головне — все зберегти в таємниці, а поки придумати, що зробити. Якщо відкрито попросити, аби Фелеку дозволили приходити в королівський парк, одразу почнуться розпитування: навіщо, для чого, звідки Матіуш знає, як його звати, де вони познайомилися? А якщо продовжувати зустрічатися таємно... Брр, навіть страшно подумати, що буде, якщо їх викриють. Як не кинь — усе клин! Якби батько Фелека був хоча б поручиком, а то сержант! Може, офіцерському синові дозволили б гратися з королем, а так — жодної надії!

"Треба почекати, — вирішив Матіуш, — а поки що навчуся свистіти".

Якщо ти ніколи не бачив, як це робиться, навчитися свистіти зовсім не просто. Але в Матіуша, як відомо, була сильна воля, і йому це вдалося.

І ось одного дня він свиснув просто так, для проби. І як же він був здивований, коли через хвилину немов із-під землі виріс Фелек.

— Як ти сюди потрапив?

— Переліз через паркан, — відповів хлопчик, стоячи перед королем навитяжку.

Король зі своїм новим другом прошмигнули в густий малинник, що ріс уздовж огорожі, щоб без перешкод вирішити, як їм бути далі.

III

наєш, Фелеку, який я нещасний! З того часу, як я навчився писати, мені приносять на підпис різні папери, і це називається в них управляти державою. Насправді не я розпоряджаюся, а мною всі командують.

Наказують робити безліч нудних, непотрібних речей, а все цікаве роблять самі.

— Хто ж ці мерзотники, які сміють командувати вашою милістю?

— Міністри. Коли був живий батько, я слухався його...

— Тоді ти був його високістю наслідним принцем, а батько твій — його величністю королем, а тепер...

— Тепер мені зовсім погано. Адже міністрів багато, а я один!

— Вони військові чи штатські?

— Військовий міністр один.

— А всі інші штатські?

— Що таке "штатські"?

— Ну, котрі шабель і мундирів не носять.

— Отже, штатські.

Запхнувши до рота жменю малини, Фелек глибоко замислився. А потім несподівано запитав, чи є в королівському саду вишні.

Матіуша трохи спантеличило це запитання, але Фелек уже встиг завоювати його симпатію, і він сказав, що є вишні і груші, і обіцяв передати Фелеку через паркан, скільки той захоче.

— Ну, гаразд, часто нам бачитися не можна, а то попадемося. Удаватимемо, що ми незнайомі. А листи кладіть, ваша величносте, під

паркан. І про вишні не забудьте! Покладете лист, ваше величносте, свисніть, і я його візьму.

— А коли в тебе буде готова відповідь, ти мені свисни, — зрадів Матіуш.

— Короля свистом викликати негоже, — заперечив Фелек. — Я зозулею кричатиму. Стану подалі від паркана й кукуватиму — "ку-ку, ку-ку!"

— Добре, — погодився Матіуш. — Коли ми знову побачимося?

Фелек довго думав і нарешті промовив:

— Без дозволу мені сюди не можна приходити. Мій батько за версту людину розгледить, недаремно він у королівській гвардії служить. А він суворо заборонив мені навіть близько підходити до паркана. "Фелек, — сказав він, — не надумайся красти вишні в королівському саду, а то з тебе шкуру спущу".

Матіуш сторопів.

От тобі й на! З таким трудом знайти друга — і щоб з твоєї вини з нього шкуру здерли! Ні, це дуже великий ризик.

— Як же ти повернешся додому? — рознервувався Матіуш.

— Ви йдіть, ваша милість, а я вже щось придумаю.

Визнавши його пораду розумною, Матіуш виліз із чагарників. І саме вчасно: гувернер-іноземець, стурбований його зникненням, так і оглядався навколо.

Висока палацова огорожа не заважала дружбі хлопчиків. Але Матіуш часто зітхав на оглядах у лікаря, який щотижня вимірював його зріст і зважував, аби знати, чи скоро король підросте. Матіуш скаржився на самотність і одного дня сказав військовому міністрові, що хотів би навчатися військовій справі.

— Може, у вас на прикметі є знайомий сержант, який давав би мені уроки?

— Бажання вашої величності опанувати військове ремесло вельми похвальне. Але чому ви хочете, аби це був неодмінно сержант?

— Не обов'язково сержант, нехай син сержанта.

Військовий міністр наморщив лоба і зі статечним виглядом занотував щось у записник.

Матіуш зітхнув безнадійно: він заздалегідь знав відповідь міністра.

— Бажання вашої величності обговорюватиметься на найближчому засіданні ради міністрів.

"Нічого путнього з цього не вийде: пришлють старого генерала", — подумав Матіуш.

Проте цього разу справа несподівано набула іншого повороту.

На найближчому засіданні в порядку денному стояло одне питання — війна. Три держави оголосили війну Матіушу.

Минув день, другий, а Матіуш нічого не знав. Про війну його повідомив Фелек. Зазвичай, поклавши листа, Фелек тричі кричав: "Ку-ку, ку-ку, ку-ку", а цього дня його "ку-ку" повторювалося разів сто. І Матіуш

здогадався — лист дуже важливий. Але наскільки важливий, він, звичайно, і не підозрював, їхня держава давно не воювала. Стефан Мудрий, його батько, вмів жити в мирі із сусідами, і, хоча великої дружби ні з ким не водив, до війни справа не доходила, а йому оголосити війну ніхто б не наважився.

"Три держави оголосили вашій величності війну, — писав Фелек. — Мій батько давно обіцяв випити на радощах при першій звістці про війну. Я чекаю, коли він нап'ється, бонам необхідно побачитися".

Усе зрозуміло: сусіди захотіли скористатися недосвідченістю короля. І Матіуш вирішив довести їм, що вони помилилися: він хоч і маленький, зуміє захистити свою країну не гірше дорослого.

Війна!

У Матіуша кров розбурхалася — недаремно він був правнуком відважного Павла Завойовника!

Ось коли згодилося б збільшувальне скло, що на відстані запалює порох, і шапка-невидимка!

Матіуш чекав, коли його запросять на надзвичайне засідання і він, як монарх, візьме кермо влади у свої руки. Але засідання відбулося вночі, і Матіуша не покликали.

А вранці, як завжди, з'явився на урок гувернер-іноземець.

Матіуш знав: за придворним етикетом королеві непристойно вередувати, упиратися й сердитися, особливо в такий відповідальний момент, як зараз. Тому він лише грізно насупив брови і, поглянувши на себе в дзеркало під час уроку, подумав: "Я схожий на Генріха Лютого!"

З нетерпінням чекав Матіуш тієї години, коли міністри зазвичай з'являлися до нього з доповідями. Уявіть його обурення, коли церемоніймейстер оголосив, що сьогодні аудієнція відміняється.

— Я вимагаю, аби військовий міністр негайно з'явився в тронну залу! — збліднувши від гніву, твердо сказав він.

Слово "військовий" Матіуш виголосив таким тоном, що церемоніймейстер насторожився: схоже, юному королеві все відомо.

— Військовий міністр на засіданні.

— Тоді я сам піду до нього, — заявив Матіуш і попрямував до аудієнц-зали.

— Ваша величносте, зачекайте хвилинку, — ледве не плачучи, благав старий. — Згляньтеся наді мною! Я головою відповідаю за порядок у палаці. У мене будуть великі неприємності.

Матіушу стало шкода старого. Адже ніхто не знав краще за нього, що можна робити королеві, а чого не можна. Часто довгими зимовими вечорами, сидячи біля каміна, Матіуш, затамувавши подих, слухав розповіді старого про короля-батька, королеву-матір, про бали й театральні вистави, паради й маневри.

Крім того, Матіуша мучили докори сумління. Таємне листування із сином сержанта, крадені вишні й малина — усе це не давало йому спокою. "Звичайно, — міркував він, — сад належить мені, і ягоди я рвав не для себе, а для інших. Але робити це крадькома, нишком — недобре. Раптом я збезчестив цим вчинком своїх великих предків?"

Сльози старого схвилювали Матіуша. І доброта ледь не погубила його: він уже готовий був передумати. Але вчасно схаменувся і, зробивши над собою зусилля, спохмурнів та холодно сказав:

— Так і бути, даю вам десять хвилин.

Церемоніймейстер прожогом вибіг геть. У палаці знявся переполох.

— Звідки Матіуш дізнався про війну? — дивувався міністр юстиції.

— Чого цей шмаркач усюди суне свого носа! — обурено вигукнув канцлер.

— Пане канцлер, не забувайтеся, — поставив його на місце міністр юстиції. — Закон забороняє на офіційних засіданнях відгукуватися так нешанобливо про королівську особу. У приватній бесіді можете говорити, що завгодно, але зараз ви — офіційна особа. Про що ви думаєте, нікого не стосується, але вголос говорити про це ви не маєте права.

— Але нарада була перервана, — виправдовувався переляканий на смерть канцлер.

— Тоді треба було оголосити перерву, а ви цього не зробили.

— Пробачте, я забув.

Військовий міністр поглянув на годинник.

— Панове, його величність король дав нам десять хвилин на роздуми. Чотири хвилини вже минули. Не втрачатимемо часу на сварки. Як старий солдат, я звик підкорятися наказам.

Канцлер недаремно боявся. Адже це він написав синім олівцем:

"Добре, нехай буде війна".

Бути хоробрим на словах нічого не варто, а ось розсьорбувати кашу, яку заварив, не так просто. Що відповісти, якщо король запитає, навіщо він так написав?

Після смерті Стефана Мудрого всі міністри були проти вступу Матіуша на престол. Проте тепер вони таємно раділи, що канцлер потрапив у халепу. Так йому і треба! Нехай не бундючиться й не розпоряджається в державі, як у себе вдома.

Доля самої держави нікого не цікавила. Усі були заклопотані лише тим, як би звалити провину на іншого за те, що від короля приховали таку важливу звістку.

— Панове, лишилася одна хвилина, — встаючи, промовив військовий міністр.

Він застебнув верхній ґудзик, поправив ордени на грудях, покрутив вуса, узяв револьвер зі столу й через хвилину навитяжку стояв перед королем.

— Отже, війна? — тихо запитав Матіуш.

— Так точно, ваша величносте.

У Матіуша немов гора з плечей звалилася. Він теж хвилювався: "А раптом Фелек наплутав? Раптом це неправда? Або просто жарт?"

Але коротке "так точно" не розвіяло всі сумніви. Війна, і до того ж — серйозна. Вони хотіли від нього це приховати, але Матіуш сам про все дізнався. А як — це таємниця.

— Екстрений випуск останніх вістей! Урядова криза! — через годину кричали на перехрестях хлопчиська-газетярі.

Це означає — міністри посварилися.

IV

ричина урядової кризи полягала в наступному. Канцлер образився й заявив, що складає із себе повноваження, тобто відмовляється бути головним міністром.

Міністр залізниць сказав: для перевезення війська не вистачить паровозів. Міністр освіти сказав: усі вчителі підуть на війну, і хлопчаки зовсім відіб'ються від рук — шибки битимуть, ламатимуть парти. Тому він теж більше не хоче бути міністром.

На четверту годину по обіді призначили надзвичайне засідання ради міністрів.

Скориставшись переполохом, Матіуш вислизнув у парк і двічі пронизливо свиснув. Але Фелек не з'явився.

Необхідно з кимось порадитися. На ньому лежить величезна відповідальність. "Що робити? Як бути?" — ламав він собі голову і, не знаходячи відповіді, у відчаї розплакався.

Украй змучений, Матіуш приліг на траву, поклав голову на березовий пеньок і заснув.

І сниться йому сон — ніби на троні сидить батько, а перед ним навитяжку стоять усі міністри. Раптом у тронній залі пробив годинник, що стояв зіпсований, здається, років чотириста, і в залу урочисто вступив церемоніймейстер, а за ним чотири лакеї із золотою короною. Батько покликав до себе Матіуша, простягнув йому корону і сказав: "Передаю тобі свою корону і свій розум, тому що корона без розуму — шматок золота, який може нашкодити людям". Сказав і поклав Матіушу руку на плече.

Тут Матіуш прокинувся, бо хтось тряс його за плече, кажучи:

— Ваша величносте, скоро четверта година.

Матіуш підвівся із землі, на якій так солодко спав, і — дивна річ! — відчаю й розгубленості як не було. Він і не підозрював, що не одну ніч проведе ось так на голій землі, просто неба й надовго розлучиться з розкішним королівським ложем.

Сон збувся: Матіуш поклав на голову корону, але подав її не батько, а церемоніймейстер. Рівно о четвертій годині Матіуш подзвонив у дзвіночок і виголосив:

— Панове, оголошую засідання відкритим!

— Прошу слова, — сказав канцлер.

Він виголосив довгу й нудну промову, яка зводилася до того, що йому дуже прикро залишати юного короля в таких важких обставинах, але він хворий і тому йде у відставку.

Майже те саме повторили за ним четверо міністрів.

Матіуш зовсім не розгубився і спокійно, але твердо сказав:

— Панове, причини у вас, безперечно, важливі. Але на час війни доведеться забути про хвороби і втому. Ви, пане канцлер, у курсі всіх справ і піти зараз у відставку ніяк не можете. Ось виграємо війну — тоді поговоримо.

— Але газети вже повідомили про мою відставку.

— А тепер повідомлять, що на моє прохання ви залишаєтеся на своєму посту.

"За моїм наказом", — ледь не вирвалося в Матіуша, але, очевидно, батьківський розум підказав йому замість слова "наказ" слово "прохання".

— Панове, наш священний обов'язок — захищати батьківщину.

— Отже, ваша королівська величність збирається воювати одночасно з трьома державами? — запитав військовий міністр.

— А ви думали, що онук Павла Завойовника проситиме пощади?

Міністри не чекали на таку відповідь. А головне, канцлер був задоволений, що сам король просить його не йти у відставку. Він трохи поламався, аби підняти собі ціну, але врешті-решт погодився.

Коли нарада скінчилася — а продовжувалася вона дуже довго, — хлопчики-газетярі знову розбіглися вулицями міста.

— Екстрений випуск останніх вістей! Урядова криза ліквідована! — кричали вони.

Це означало — міністри помирилися.

Матіуш був розчарований: на засіданні ні словом не обмовилися про те, що він, Матіуш, звернеться до народу з відозвою, а потім на білому коні поскаче на чолі відважної армії на війну.

Замість цього вони балакали про якісь дурниці: про залізниці, гроші, сухарі, чоботи для солдатів, про сіно, овес, яловичину та свинину, ніби йшлося не про битви, які на них чекають, а про щось зовсім буденне.

Матіуш багато чув про минулі битви, а про сучасну війну уявлення не мав. Але скоро він мав сам переконатися, який зв'язок існує між сухарями, чобітьми й війною.

Розчарування й занепокоєння Матіуша зросли ще більше, коли наступного дня, за розкладом, як завжди, з'явився на урок гувернер.

Та не минуло й половини уроку, як Матіуша покликали до тронної зали.

— Посли держав, які оголосили нам війну, виїжджають із країни.

— Куди?

— На батьківщину.

"Дивно, представники ворожих держав спокійнісінько виїжджають додому, ніби нічого не сталося! — дивувався Матіуш. — Але, мабуть, навіть краще розлучитися з ними по-доброму".

— А навіщо вони прийшли?

— Попрощатися з вашою королівською величністю.

— А який у мене має бути вигляд — ображений чи розгніваний? — тихо запитав він у церемоніймейстера, щоб не розчули лакеї, а то вони перестали б його поважати.

— Будьте люб'язні і привітні. Утім, не турбуйтеся, вони самі знають, як поводитися в подібних випадках, — порадив йому церемоніймейстер.

Двері широко розчинилися, і до зали велично зайшли чужоземні посли. "Без варти, без наручників і кандалів", — здивовано зазначив про себе Матіуш.

— Прощавайте, ваша королівська величносте! Дуже прикро, що справа дійшла до війни. Ми зі свого боку доклали всіх зусиль, аби уникнути цього. Але, на жаль, наші старання не увінчалися успіхом. З жалем повертаємо ордени — нам не гоже носити ордени ворожої держави.

Церемоніймейстер узяв у послів ордени.

— Ваша величносте, прийміть щиру вдячність за гостинність, надану нам у вашій чудовій столиці. У нас збережуться про неї найкращі спогади. Ми не сумніваємося, що найближчим часом прикре непорозуміння буде ліквідовано, і наші країни, як колись, житимуть у мирі і злагоді.

Матіуш встав і з гідністю промовив:

— Перекажіть вашим королям, що я радий війні і постараюсь якнайшвидше розбити вас, а умови миру пред'явлю необтяжливі. Так завжди чинили мої великі предки.

Посли низько вклонились. Один непомітно усміхнувся.

— Аудієнцію закінчено! — оголосив церемоніймейстер, тричі вдаривши срібною булавою об підлогу.

Надруковане у всіх газетах звернення Матіуша до послів викликало в населення захоплення. Перед палацом зібрався величезний натовп. Звідусіль лунали крики "ура".

Матіуш марно провів у чеканні три дні. Нічого не змінилося. "Король під час війни зубрить граматику, пише диктанти й розв'язує арифметичні завдання — на що це схоже!" — обурювався він.

Жалюгідний, збитий із пантелику, тинявся він садом, як раптом почув знайоме "ку-ку".

І вже наступної миті тримав у руках довгожданий лист від Фелека.

Я їду на фронт. Батько дотримався обіцянки лише наполовину: напився, але спати не ліг, а почав збиратися в дорогу. Не знайшовши фляжки, складаного ножа й патронташа, він вирішив, що це я вкрав, і всипав мені по перше число. Сьогодні або завтра вночі я втечу з дому. Я був на вокзалі. Солдати обіцяли взяти мене із собою. Якщо у вашої королівської величності є якісь доручення, чекатиму о сьомій годині. Дуже знадобилися б на дорогу ковбаса, бажано копчена, пляшка горілки й тютюн.

Неприємно крадькома, як злодюжці, тікати з дому, особливо якщо ти не простий хлопчик, а король. Ще неприємніше прокрадатися в їдальню, залазити в буфет і похапцем хапати, що попаде під руку: пляшку коньяку, банку ікри й великий шматок лососини.

"Нічого не поробиш, війна є війна, — утішав себе Матіуш. — На війні свої закони".

Матіуш був зажурений, а Фелек так і сяяв від щастя.

— Коньяк навіть краще за горілку, — казав він. — А що тютюну немає — теж не біда.

Фелек, виявляється, насушив листя тютюну, а на фронті йому, як і всім солдатам, видадуть тютюн. Усе добре. Шкода лише, що головнокомандувач — розтяпа.

— Розтяпа? А хто призначений головнокомандувачем?

Кров ударила Матіушу в голову. Знову міністри обдурили його! Виявляється, війська вже тиждень, як виступили в похід, було навіть дві битви, — щоправда, не дуже вдалих для наших. А на чолі війська поставили старого генерала, якого батько Фелека, колись добряче напившись, назвав розтяпою і йолопом. Он воно що! Міністри гадають, що звозять Матіуша раз-другий на фронт, і до того ж у безпечне місце, як на екскурсію. Він старанно зубритиме граматику й розв'язуватиме задачі, а народ за нього — кров проливатиме! А коли до столиці привезуть поранених, йому люб'язно дозволять відвідати їх. І на чолі похоронної процесії, якщо вб'ють генерала, теж піде Матіуш, — це йому можна.

"Отже, народ захищатиме мене, а не я його?"

А королівська гідність? А честь? Що подумає про нього Іренка? Купувати дівчинці ляльок до стелі йому можна, а йти на війну не можна. Ні, панове міністри, ви глибоко помиляєтесь, Матіуш не такий!

Матіуш схопив Фелека за плече, коли той саме запихав до рота п'яту жменю малини.

— Фелек!

— Слухаюсь, ваша королівська величносте!

— Хочеш бути моїм другом?

— Так точно, ваша королівська величносте!

— Фелек, я відкрию тобі таємницю. Тільки дивись, не проговорися.

— Ні, ваша величносте, не проговорюся!

— Сьогодні вночі я разом із тобою втечу на фронт.

— Є, ваша величність!

— Давай поцілуємося!

— Є поцілуватися!

— Говори мені "ти".

— Є говорити вашій величності "ти"!

— З цієї хвилини я більше не король. Почекай, яке б придумати собі ім'я? Ага! Томек Пальчик. Тебе звуть Фелек, а мене — Томек.

— Є! — сказав Фелек, мало не подавившись великим шматком лососини.

Вони вмовилися: сьогодні о другій годині ночі Матіуш чекатиме Фелека біля палацової огорожі.

— Послухай, Томек, на двох провізії потрібно удвічі більше.

— Гаразд, — буркнув Матіуш невдоволено. Йому здалося, що в такий відповідальний момент думати про їжу негідно.

Гувернер гидливо поморщився, побачивши на щоці Матіуша червону пляму — слід забруднених малиною Фелекових губ, але нічого не сказав: у королівському палаці теж відчувався подих війни.

Скандал! З королівського буфета вчора пропала щойно відкоркована пляшка коньяку, ковбаса вищого ґатунку й половина лосося. Ці ласощі призначалися для гувернера — таку умову він поставив покійному королеві, коли наймався навчати спадкоємця престолу. І ось сьогодні, уперше за весь час, він буде позбавлений цього! Як кухар не старався, нічого вдіяти не вдалося. Ще б пак! Адже потрібно написати прохання, на ньому головний управитель палацового господарства має поставити печатку, потім ключник підписати, і лише тоді головний охоронець королівських підвалів видасть нову пляшку коньяку. А якщо хтось не підпише прохання до закінчення слідства у справі про пропажу, тоді прощай люб'язний коньяк на місяць, а то й більше.

Розлючений гувернер налив Матіушу чарку риб'ячого жиру й на п'ять секунд раніше, ніж належало за етикетом, відіслав спати.

V

омек, ти?

— Так. Це ти, Фелек?

— Ага! Темно, хоч в око стрель! На вартових би не наскочити!

Матіуш не без зусиль виліз на дерево, а з дерева — на тин, а з тину зіскочив на землю.

— Король, а нетямущий, як дівча! — пробурчав собі під ніс Фелек, коли Матіуш плюхнувся на землю і здалеку почувся окрик вартового:

— Стій! Хто йде?

— Не відповідай! — прошипів Фелек.

Падаючи із забору, Матіуш обдер шкіру на руці: перше поранення на цій війні.

Пригинаючись до землі, вони перебігли через дорогу, скотилися в рів і під носом у вартових проповзли до тополиної алеї, яка вела до казарм. Казарму обігнули справа. Орієнтиром їм служила електрична лампочка, що горіла над гауптвахтою. Потім проминули місток і вийшли на шосе, яке привело їх прямо на вокзал.

Перед ними постала картина, що воскресила в пам'яті Матіуша розповіді про минулі війни. Усюди, наскільки сягало око, палали багаття, біля них солдати розмовляли або спали, у казанах кипіла вода.

Матіуша ніскільки не здивувало те, з якою легкістю Фелек серед цієї нерозберихи вів його найкоротшим шляхом до свого загону. Він думав, усі хлопчиська-некоролі такі. Але Матіуш помилявся. Фелек перевершував навіть найспритніших і найвинахідливіших.

Гармидер, товкотнеча, щогодини прибувають нові й нові загони, які пересуваються туди-сюди: одні до залізничних колій, інші шукають зручного місця для нічлігу. Заблукати нічого не варто. Фелек кілька разів зупинявся в нерішучості. Звідтоді, як він був тут удень, багато що змінилося. Ось тут стояли гармати, а зараз їх відвезли на фронт. На місці гармат розташувався польовий шпиталь. Сапери подалися ближче до залізничного полотна, а там, де стояли вони, метушилися телеграфісти. Частину влоговини, де отаборилися війська, заливало яскраве світло прожекторів, інша тонула в мороці. Як на зло, почав накрапати дощ, трава була витоптана, і ноги в'язнули в липкій багнюці.

Матіуш утомився, йому хотілося перепочити, але він боявся відстати від Фелека, який не йшов, а біг, розштовхуючи зустрічних.

— Здається, тут, — примруживши, сказав Фелек. Раптом погляд його впав на Матіуша. — А де твоє пальто?

— Висить у королівському гардеробі.

— І рюкзак не взяв? Ну, знаєш, так вирушають на війну лише розтяпи, — вирвалося у Фелека.

— Або герої, — відповів Матіуш із гідністю.

Фелек прикусив язик: як-не-як Матіуш — король.

Але Фелек був страшенно злий: і дощ невчасно пішов, і знайомі солдати, що обіцяли заховати його у вагоні, кудись поділись, і ще цей Матіуш, який навіть не знає, що треба брати в дорогу. У нього, Фелека, хоч він і отримав прочуханку від батька, і фляга є, і складаний ніж, і ремінь — усе, що належить мати справжньому солдатові. А Матіуш — це жах якийсь! — у лакованих черевиках, на шиї зелений галстук. Криво пов'язаний через поспіх, брудний, як ганчірка, цей злощасний галстук додавав його зовнішності щось комічне, і коли б не тривожні думки, Фелек напевно б розреготався.

— Фелек! Фелек! — покликав раптом хтось.

І до них підійшов кремезний парубок, видно, теж доброволець, але в шинелі він виглядав як справжній солдат.

— Я чекаю тебе тут. Наші вже на вокзалі, за годину посадка. Швидше!

"Ще швидше", — жахнувся Матіуш.

— А це що за франт? — запитав бурмило, показуючи на Матіуша.

— Довга історія! Потім розповім. Довелося взяти із собою.

— Хороша справа! Якби не я, і тебе б не взяли, а ти ще це щеня притяг.

— Заткнись! — розсердився Фелек. — Він мені пляшку коньяку дав, — прошепотів він, аби Матіуш не розчув.

— Даси ковтнути?

— Побачимо.

Три добровольці довго йшли мовчки. Старший злився на Фелека за самовілля. Фелек розумів, що влип у безглузду історію, і йому було ніяково. А Матіуш почувався смертельно ображеним і, коли б не пообіцяв мовчати, показав би цьому волоцюзі, як королі відповідають на образу.

— Слухай, Фелеку. — Проводжатий раптом зупинився. — Якщо ти негайно не віддаси мені коньяк, іди один. Я за тебе замовив слівце, і ти обіцяв слухатись. Що буде далі, якщо ти із самого початку задаєшся.

Спалахнула сварка, і все неминуче скінчилося б бійкою, але тут вибухнув ящик із ракетами. Схоже, через необережність — дуже близько піднесли вогонь. Двоє артилерійських коней злякалися й понесли.

Почалася паніка, повітря пронизав чийсь пронизливий крик. Коли безлад трохи улігся, хлопчики побачили свого проводжатого в калюжі крові з перебитою ногою.

Вони остовпіли. Що війна — це смерть, рани, кров, вони знали, але їм здавалося, що це десь далеко, на полі бою.

— Що за безлад, чому тут діти? — бурчав якийсь чоловік — напевно, лікар, — відштовхуючи їх убік. — Ну, так я і знав: доброволець. Сидів би

ти, шмаркачу, удома та соску смоктав, — бурмотів лікар, розрізаючи ножицями штанину.

— Томек, ходу! — шепнув Фелек, помітивши вдалині двох жандармів, що супроводжували санітарів з носилками.

— А його залишимо одного? — боязко запитав Матіуш.

— Ну то й що? Його відправлять до шпиталю. Він тепер не солдат.

Вони причаїлися за наметом. За хвилину на місці вибуху нікого не було — валялися лише черевик, забута санітарами шинель пораненого, та червоніла змішана з багнюкою кров.

— Шинель згодиться, — сказав Фелек. — Віддам, коли одужає, — додав він на своє виправдання. — Швидше на вокзал! І так скільки часу втратили!

Коли вони насилу протиснулися на перон, у роті йшла перекличка.

— Не розходитись! — наказав молодий поручик.

Фелек розповів солдатам про випадок із парубком і не без внутрішнього трепету відрекомендував їм Матіуша.

— Поручик на першій же станції вижене його з вагону. Коли ми йому про тебе сказали, він незадоволено поморщився.

— Гей, вояче, скільки тобі років?

— Десять.

— Кепські справи! Хочеш, лізь під лавку. Тільки поручик все одно тебе вижене, і нам через тебе перепаде.

— Нехай лише спробує вигнати, сам пішки піде! — обурено крикнув Матіуш.

Його душили сльози. Він, король, який мав би бути усипаний квітами, на білому коні на чолі війська покинути столицю, щоб виконати свій священний обов'язок — стати на захист батьківщини й народу, замість цього, як злочинець, потай тікає з палацу і ще до всього терпить образи.

Коньяк і лососина пом'якшили серця солдатів, й обличчя їхні прояснилися.

— Коньяк прямо королівський! А лососина так і тане в роті! — нахвалювали солдати.

Не без злорадності спостерігав Матіуш, як коньяк іноземця гувернера з бульканням ллється в горлянки солдатів.

— Ковтни й ти, малий! Поглянемо, чи годишся ти в солдати.

Нарешті Матіуш покуштував королівський напій!

— Геть учителів! — проголосив він, пригадавши, як гувернер поїв його риб'ячим жиром.

— О, та він бунтівник! — обізвався молодий капрал. — Кого це ти мучителем називаєш? Чи не Матіуша? Будь обережний, синку! За одне таке слівце можна кулю в лоб заробити!

— Король Матіуш не мучитель! — гаряче запротестував Матіуш.

— Він ще малий, а який буде, коли виросте, невідомо.

Матіуш хотів ще щось сказати, але Фелек вправно перевів розмову на інше:

— Ідемо ми, значить, а тут як бабахне! Я думав, з аероплана бомбу скинули. А це ящик із ракетами вибухнув. Потім із неба різнокольорові зірки посипалися.

— На біса їм ракети на війні?

— Дорогу освітлювати, коли немає прожекторів.

— Поряд важка артилерія стояла. Коні злякалися — і прямо на нас! Ми з ним відскочили, а той не встиг…

— Рана серйозна?

— Ціла калюжа крові натекла.

Його відразу підібрали й віднесли.

— Ех, війна, війна, — зітхнув хтось. — Коньяк ще лишився? І потяга щось не видно.

Але тут, з шипінням випускаючи пару, підійшов паровоз. Зчинилася біготня, метушня, гомін.

— Відставити посадку! — на бігу кричав поручик.

Але голос його потонув у загальному гаморі.

Немов мішки, закинули солдати хлопчисьок у вагон. Чувся переляканий храп коней, що упиралися, лайка, скрегіт — чи то відчеплювали, чи то чіпляли вагони. Нарешті потяг рушив. Раптом — тарах! — пролунав тріск, і знову повернулися на станцію.

Хтось увійшов до вагона з ліхтарем, викрикуючи прізвища, перевіряючи, чи всі на місці. Потім солдати побігли з казанками за юшкою.

Матіуш бачив і чув усе, як крізь сон, у нього злипалися очі. І він не помітив, як потяг рушив. Прокинувшись, він почув ритмічний стукіт коліс. Потяг ішов повним ходом.

"Їдемо", — подумав король Матіуш і знову заснув.

VI

тридцяти вагонах їхали солдати, на двох відкритих платформах везли автомобілі й кулемети, а в єдиному спальному вагоні розмістилися офіцери.

Матіуш прокинувся з головним болем. Нила забита нога, спина, боліли очі. Руки були липкі, брудні, і нестерпно свербіло все тіло.

— Вставайте, зайці, юшка холоне!

Матіуш, не звиклий до грубої солдатської їжі, насилу проковтнув кілька ложок юшки.

— Їж, брате, що дають! Різносолів не буде, — умовляв його Фелек, але це не подіяло.

— Голова болить.

— Слухай, Томеку, не надумай хворіти… — тривожно зашепотів товариш. — На війні хворіти не можна.

Раптом Фелек почав щосили чухатися.

— Старий казав правду, — пробурмотів він, — уже гризуть, прокляті… А тебе не кусають?

— Хто? — запитав Матіуш.

— "Хто, хто!" Блохи. А може, і гірше що. Старий сказав: на війні страшні не кулі, а ці паразити.

Матіуш пригадав історію злощасного королівського лакея і подумав: "Цікаво, як виглядають ці комахи, які так несамовито розлютили мого великого предка". Але вдаватися до роздумів було ніколи.

— Хлопці, ховайтеся, поручик іде! — гукнув раптом капрал.

Їх заштовхали в куток і прикрили зверху шинелями.

Після перевірки обмундирування в декого виявили зайві речі. Один солдат, за професією кравець, узявся знічев'я зшити для наших добровольців солдатську форму.

Гірше йшла справа з чобітьми.

— Дослухайте, хлопці, ви серйозно вирішили воювати?

— Атож?

— Доведеться багато пішки топати, ось що. Тому після рушниці для солдатів головне — чоботи. Поки ноги цілі, і горя мало, а п'яту натер — пропаща ти людина. Кришка тобі. Каюк.

Солдати ліниво перемовлялися, а поїзд повільно просувався вперед. По годині й більше простоював він на станціях, щоб пропустити ешелон важливіший, їх відправляли на запасну колію. Траплялося, повертали назад на станцію, яку вони щойно покинули, а то й зупиняли в чистому полі, за кілька кілометрів від житла.

Інколи солдати співали пісень, у сусідньому вагоні хтось грав на гармошці. На стоянках навіть танцювали. Для хлопців, яким не дозволялося виходити з вагона, час минав особливо повільно.

— Не висовуйтесь, поручик іде! — чулося раз-пораз.

Матіуш почувався таким утомленим і розбитим, ніби принаймні в п'яти боях побував. Хотілося спати, але заважало свербіння; вийти на свіже повітря не можна, а у вагоні задушливо.

— Знаєте, чому ми так довго стоїмо? — запитав один солдат, веселий, жвавий парубок, який завжди приносив свіжі новини.

— Мабуть, міст підірваний або дороги пошкоджені.

— Мости наші охороняють — будь здоровий!

— Значить, вугілля не вистачило, не розрахували, скільки треба буде.

— Може, диверсанти паровоз зіпсували?

— Ось і ні! Усі ешелони затримані, бо королівський потяг має проїхати.

— А хто ж, хай йому біс, у ньому їде? Чи не Матіуш, наш король?

— Лише його там не вистачало.

— Не нашого розуму це справа. Король знає, що робить.

— Тепер королі на війну не їздять.

— Інші не їздять, а Матіуш якраз міг поїхати, — вирвалося в Матіуша, хоча Фелек смикнув його за рукав.

— Усі королі хороші. Може, у давнину інакше було.

— Звідки ми знаємо, як було за старих часів? Теж, мабуть, лежали під периною і тремтіли, тільки ніхто цього не пам'ятає, ось і вигадують усякі небилиці.

— А навіщо їм брехати?

— Тоді скажи: кого більше загинуло на війні — королів чи солдатів?

— Король один, а солдатів багато.

— А тобі одного мало? І з ним клопотів не оббирешся.

Матіуш не вірив своїм вухам. Значить, це брехня, ніби народ, особливо солдати, люблять його? Ще вчора він гадав, що інкогніто необхідне, бо від надміру добрих почуттів йому можуть заподіяти тілесні ушкодження, а сьогодні зрозумів: якби знали солдати, хто він, то це не викликало б у них жодного захоплення.

Дивно: солдати їдуть битися за короля, якого не люблять.

Найбільше Матіуш боявся, щоб не почали лаяти його батька. Та ні, його навіть похвалили:

— Покійний король не любив війни. Сам у бій не ліз і народ не гнав на смерть.

У Матіуша відлягло від серця. Приємно почути добре слово про батька.

— Що королеві робити на війні? Засне на землі і розчхається. І блохи його заїдять. А від запаху солдатських шинелей голова розболиться. Дуже шкіра в них ніжна, і нюх делікатний.

Матіуш, у всьому любив справедливість, тому про себе погодився з ними. Дійсно, поспав учора на землі, а сьогодні з носа тече, голова болить і свербить усе тіло.

— Поїхали! — раптом хтось крикнув.

Потяг рушив і почав набирати швидкість. І так завжди: скаже хтось — потяг, мовляв, простоїть довго, а він несподівано рушить. Солдати заскакували на ходу, а деякі відставали від свого ешелону.

— Напевно, учать нас не ловити ґав, — здогадався хтось.

Під'їхали до великої станції. Так і є: чекають прибуття якоїсь важливої персони. На пероні прапори, почесна варта, панії в білих сукнях, двоє діточок із величезними букетами.

— Королівським потягом на фронт їде сам військовий міністр.

Ешелон відвели на запасну колію, і там він простояв усю ніч. Матіуш спав, як убитий. Голодний, змучений, засмучений, хлопчик спав без сновидінь.

Удосвіта наказали мити й чистити вагони. Поручик за всім наглядав і всюди пхав свого носа.

— Треба, хлопці, заховати вас, а то скандал буде.

1 ось на час прибирання Матіуша з Фелеком прилаштували в убогій будці стрілочника. Дружина стрілочника, жінка жаліслива, заголосила, заойкала: їй щиро було шкода хлопчиськ. Крім того, її розбирала цікавість. "У дітей швидше, мабуть, щось вивідаєш", — думала вона.

— Ох, дітки, дітки!.. Хто жене вас на війну? Сиділи б краще вдома та до школи ходили. Звідки ви? Куди їдете?

— Добра хазяєчка, — похмуро відповів Фелек, — батько наш, сержант, виїжджаючи на війну, сказав на прощання: "У доброго солдата ноги — щоб крокувати, руки — щоб рушницю тримати, очі — дивитися, вуха — слухати, а язик — аби його за зубами тримати, поки їх ложка із солдатською юшкою не розтискає. Рушниця в солдатських руках — захист, а балакучий язик — ворог, який цілий взвод погубити може". Звідки ми їдемо — військова таємниця. Ми нічого не знаємо й не скажемо.

Стрілочниця від здивування рот роззявила.

— Скажіть на милість: дитя, а міркує, як дорослий. І правильно робите, дітки. Шпигунів нині, як собак нерізаних. Напне на себе мундир — не відрізниш від нашого — і шастає серед війська. Випитає все, винюхає — і гайда до своїх.

Вона перейнялася до них такою пошаною, що не тільки чаєм напоїла, але ще й ковбаси дала.

Матіушу сніданок видався особливо смачним, бо перед сніданком йому вдалося як слід помитися.

— Королівський потяг! Королівський потяг! — почувся крик.

Фелек із Матіушем по драбині залізли на дах хліва, щоб краще бачити.

— Їде, їде!..

Пасажирський поїзд, виблискуючи великими дзеркальними вікнами, підійшов до перону. Оркестр заграв державний гімн. У вікні промайнуло добре знайоме Матіушу обличчя військового міністра.

На мить їхні погляди зустрілися. Матіуш здригнувся і швидко відвернувся, злякавшись, що міністр може його впізнати.

Та марно. Міністрові, зайнятому важливими державними справами, було не до хлопчиськ, які, стоячи на даху хліва, витріщалися на королівський потяг, — це по-перше. По-друге, коли з'ясувалося, що Матіуш зник, канцлер велів тримати це в суворій таємниці, і військового міністра проводжав на вокзал підставний Матіуш. Але про це йтиметься далі.

А поки що повернімося до військового міністра. Міністр закордонних справ велів йому приготуватися до війни з одним королем, а їх виявилося троє.

Було над чим поламати голову. Легко сказати: "Іди й бийся!" А як битися, коли відразу три держави війну оголосили. Розіб'єш одного або, припустимо, двох, а третій все одно тебе здолає.

"Солдатів, мабуть, вистачить, — міркував міністр, — а ось рушниць замало, гармат і одягу теж недостатньо".

І ось йому прийшов на думку геніальний план: напасти раптово на одного противника, захопити трофеї, а потім ударити на іншого.

Почесна варта. Квіти. Музика. Видовище не з приємних для короля, що стояв на даху хліва.

"Усе це по праву повинно призначатися мені", — подумав Матіуш.

Але, як хлопчик справедливий, він тут же осмикнув себе:

"Звичайно, іти перед строєм почесної варти під звуки урочистого маршу, віддавати честь, отримувати букети — безперечно, приємно. Але чи можна командувати військом, не знаючи географії?"

Матіуш, зрозуміло, міг показати на карті деякі річки, гори, острови, знав, що Земля кругла й обертається навколо своєї осі, але цього, мабуть, замало, щоб командувати армією. Треба знати всі фортеці, усі дороги, кожну лісову стежину. Якось його прапрадід отримав блискучу перемогу. А діло було так. Прапрадід зачаївся зі своїм військом у лісі, а противник, нічого не підозрюючи, заглибився в гущавину.

Тоді старий король глухими стежками зайшов ворогові з тилу й розбив його наголову. Ворог чекав нападу з фронту, а на нього напали ззаду та ще й у непрохідні болота загнали.

А він, Матіуш, знає свої ліси й болота?

Досі не знав, а тепер узнає. Залишся він у столиці, нічого, окрім королівського парку, не побачив би. А тепер побачить усю свою країну.

Солдати мали рацію, коли сміялися з Матіуша. Він насправді ще дуже маленький і недосвідчений. Шкода, що війна почалася тепер, а не двома роками пізніше.

VII

Тепер повернімося в палац і подивимось, що там відбулося, коли стало відомо про зникнення короля.

Уранці, як завжди, до королівської опочивальні увійшов головний дворецький і очам своїм не повірив: вікно розчинене навстіж, ліжко розкидане, а Матіуша немає.

Але дворецький, треба віддати йому належне, не розгубився. Замкнувши спальню на ключ, він побіг до церемоніймейстера, розштовхав його й зашепотів на вухо:

— Ваша ясновельможносте, пане церемоніймейстер, король зник!..

Церемоніймейстер таємно від усіх зателефонував канцлерові.

Не минуло й десяти хвилин, як у палац зі скаженою швидкістю примчали три автомобілі: автомобіль канцлера, автомобіль міністра юстиції, автомобіль обер-поліцмейстера.

Короля викрали. Ясно, як двічі по два — чотири. Це, поза сумнівом, підступи ворога. Їм це на руку: солдати дізнаються про зникнення короля, відмовляться воювати, і ворог займе столицю без бою.

— Кому відомо про викрадення короля?

— Нікому.

— Прекрасно.

— Необхідно встановити, короля викрадено чи вбито. Пан обер-поліцмейстер, даю вам годину на розслідування.

У королівському парку є ставок. Може, короля втопили? Міністрові морського флоту наказали терміново доставити в палац водолазний костюм. Сам обер-поліцмейстер одягнув скафандр, спустився на дно, ходить, шукає. А матроси, стоячи на березі, помпують насосом повітря, щоб він не задихнувся. Але Матіуша в ставку не виявилося.

У палац викликали старого лікаря й міністра торгівлі. Усе робилося надзвичайно таємно.

Але слуги відчули щось недобре: недарма міністри з раннього ранку носяться, як очманілі.

І ось, щоб покласти край пліткам, у палаці оголосили: король Матіуш захворів, і лікар прописав йому суп із раками. Тому, мовляв, обер-поліцмейстер і пірнав у ставок.

Гувернерові сказали, що, зважаючи на хворобу Матіуша, уроки тимчасово відміняються.

Присутність лікаря переконала всіх, що це правда.

— Ну гаразд, припустімо, що ми виграли час до вечора, — сказав міністр юстиції. — А що далі?

— Я головний міністр, і голова в мене на плечах не для прикраси.

Прибув міністр торгівлі.

— Пане міністре, пам'ятаєте ту ляльку, яку король Матіуш велів зробити для цієї дівчинки?

— Атож! Міністр фінансів досі мені цього пробачити не може. Марнотратом мене обізвав.

— Отож, негайно їдьте до фабриканта дитячих іграшок. До завтрашнього ранку, якщо йому дороге життя, має бути готова лялька, як дві краплі води схожа на короля. Не забудьте захопити із собою фотографію Матіуша.

Обер-поліцмейстер про людське око витягнув зі ставка з десяток раків. Їх негайно зі всілякими церемоніями відіслали на кухню. А лікаря змусили під диктовку написати такий рецепт:

Rp. Раковий суп.

Ex. 10 рак dosis una.

D.S. Через дві години по столовій ложці.

Коли постачальникові двору його королівської величності доповіли, що його чекає в кабінеті міністр торгівлі, він просяяв від задоволення: "Напевне, знову щось спало на думку королеві".

А замовлення йому було дуже потрібне, тому що батьки й дядечки пішли на війну, і подарунків дітям ніхто не купував.

— Пан фабрикант, замовлення термінове. Лялька має бути готова до завтрашнього дня.

— Ви ставите мене в дуже скрутне становище. Майже всі робітники мобілізовані, на фабриці залишилися тільки жінки та хворі. Крім того, я

завалений роботою: батьки, вирушаючи на війну, купують своїм дітям іграшки, щоб вони не плакали, не сумували й добре поводилися.

Фабрикант брехав і оком не змигнув. В армію його робітників не брали: вони були худі, як скелети. Адже він платив їм дуже мало. Про замовлення він теж вигадав. Просто набивав собі ціну.

А коли дізнався, що лялька має бути схожою на короля, у нього навіть очі заблищали.

— Розумієте, — затинаючись, пояснював міністр, — у нинішній військовий час королеві часто потрібно показуватися на людях, роз'їжджати в кареті містом, аби ніхто не подумав, ніби він боїться й сидить узаперті в палаці. Ось ми й вирішили: навіщо мордувати дитину й возити її безперервно містом? Може піти дощик, і він застудиться, або ще якась біда станеться. А зараз, ви самі розумієте, треба особливо берегти короля.

Але хитрого фабриканта було не легко обдурити. Він одразу зметикував, що тут криється якась таємниця.

— Значить, до завтрашнього дня?

— До дев'ятої ранку.

Фабрикант узяв олівець і зробив вигляд, ніби підраховує, у скільки обійдеться йому лялька-король. З будь-якого фарфору її не зробиш, потрібен найвищий ґатунок. Невідомо, чи знайдеться його стільки на фабриці. Так, це коштуватиме дуже дорого. І робітникам доведеться заплатити більше, щоб тримали язик за зубами. А тут, як на зло, зіпсувалася машина. Треба за ремонт заплатити. Ну й інші замовлення доведеться відкласти. Він рахував дуже довго.

— Пане міністре, коли б не війна… Як патріот, я розумію, що в держави зараз величезні витрати на армію й гармати… так от, коли б не війна, я запросив би удвічі більше. Але, зважаючи на інтереси держави, так і бути, зроблю дешевше, зі збитками для себе, проте це ціна остаточна, і я ні копійкою не поступлюся.

І він назвав таку суму, що міністр ахнув:

— Та це ж грабунок!

— Пане міністре, ви ображаєте в моїй особі національну промисловість.

Міністр не зважився на свій страх і ризик витратити стільки грошей і зателефонував канцлерові. Боячись, щоб їхню розмову не підслухали, він замість "лялька" сказав "гармата".

— Пане канцлере, гармата обійдеться дуже дорого.

Канцлер одразу зрозумів, про що йдеться.

— Не торгуйтеся, — сказав він, — лише веліть йому, щоб, коли потягнеш ляльку за мотузочок, вона віддавала честь.

"Що за чудасія — гармата, що віддає честь?" — здивувалася телефоністка.

— Тоді я відмовляюся робити ляльку, — вперся фабрикант. — Це не моя справа. Звертайтеся до королівського механіка або годинникаря. Я чесний фабрикант, а не шарлатан. Розплющувати й заплющувати очі — будь ласка, це можна, але віддавати честь лялька не буде. Це моє останнє слово. І ні копійки менше не візьму.

Весь змоклий, втомлений, голодний, приїхав міністр торгівлі додому. Змоклий, втомлений, голодний, повернувся й обер-поліцмейстер.

"У результаті ретельного розслідування встановлені обставини викрадення короля. Події розвивалися таким чином. На голову сплячому королеві накинули мішок, витягнули через вікно в парк і віднесли в малинник. Там його величність знепритомнів. Щоб привести його до тями, йому дали малини й вишень. На землі знайдено шість вишневих кісточок. Коли його милість короля Матіуша перетягували через огорожу, він чинив опір: на корі дерева виявлені сліди блакитної королівської крові. Щоб заплутати переслідувачів, його посадили верхи на корову. Сліди коров'ячих копит ведуть до лісу, гам же знайдено мішок. На галявині сліди обриваються. Ясно, що короля десь заховали, а де — невідомо. Розслідування припинено за браком часу. Допитати населення не було можливості, оскільки наказано тримати розслідування в таємниці. Треба встановити стеження за гувернером. Він поводиться підозріло: запитує, чи можна відвідати Матіуша. Додаю речові докази: вишневі кісточки й мішок".

Канцлер дбайливо поклав мішок і кісточки у скриню, замкнув її на величезний висячий замок, запечатав червоним сургучем, а вгорі написав латиною: corpus delicti.

Так уже повелося у світі: якщо хтось чогось не знає або не хоче, щоб дізналися інші, він пише латиною.

Наступного дня військовий міністр з'явився в палац із прощальним візитом, а лялька король сидить на троні — і ні гу-гу, лише честь віддає. Оголошення на всіх перехрестях сповіщали:

Населення столиці може спокійно працювати його величність король Матіуш щодня прогулюватиметься містом у відкритому автомобілі.

VIII

лан військового міністра вдався на славу. Ворожі головнокомандувачі — а їх було троє — думали, що війська короля Матіуша битимуться одразу на три фронти. А військовий міністр стягнув тим часом усі сили в одне місце і, вдаривши там, розбив ворога наголову. Він захопив багаті трофеї й роздав рушниці, чоботи, речові мішки тим, у кого їх не було.

Матіуш прибув на фронт саме тоді, коли роздавали трофейне майно.

— А це що за вояки? — здивувався головний інтендант.

— Такі ж солдати, як усі, тільки зростом нижчі, — не розгубився Фелек.

Вони з Матіушем вибрали собі по парі чобіт, по револьверу, по рушниці і речовому мішку. Фелеку навіть образливо стало: марно отримав прочухан через ремінь і складаний ніж! Та хіба можна заздалегідь передбачити, які несподіванки чекають на тебе на війні!

Недаремно їхнього головнокомандувача називали недотепою і йолопом. Натомість, щоб, захопивши трофеї, відступити й окопатися, він рушив у тил ворога, зайняв, невідомо навіщо, п'ять чи шість міст і лише тоді наказав рити окопи. Та було вже пізно, на допомогу відступаючому ворогові поспішали союзники.

Солдати нічого не знали. Це була військова таємниця. На війні накажуть іти туди-то, робити те-то і те-то — отож, іди, роби і не розмірковуй.

Вороже місто дуже сподобалося Матіушу. На нічліг солдати розташувалися у великих теплих кімнатах. Спати на підлозі зручніше, ніж у селянських хатинах або просто неба.

Матіуш із нетерпінням чекав першої битви. Багато чого побачив і дізнався він звідтоді, як утік із палацу, але в битві ще не брав участі. Шкода, що їхній полк запізнився! Наступного дня вони покинули окуповане місто й рушили далі.

Раптом наказ:

— Стій! Окопуйся!

Що таке сучасна війна, Матіуш і гадки не мав. Він уявляв собі війну так: на полі битви б'ються воїни, потім переможці на конях переслідують переможених. А про те, що солдати риють окопи, встановлюють дротяні загороди й сидять у цих окопах інколи цілими тижнями, цього він і не підозрював. Тому він не дуже охоче взявся до роботи. Крім того, від утоми ломило кістки. Битися — це королівська справа, а колупати лопатою землю — заняття не для короля!

А тут приходить наказ за наказом: швидше, швидше! Ворог близько.

Вдалині чулися глухі гарматні постріли.

Раптом прямо на позиції прибув на автомобілі сапер-полковник. Лається, розмахує кулаками, погрожує розстрілом.

"Завтра бій, — кричить він, — а вони тут байдикують".

— А ці двоє що тут роблять?! — заволав полковник.

Непереливки було б нашим добровольцям, якби над головами в цей час не загудів ворожий аероплан.

Полковник глянув у бінокль на небо, заквапився, сів в автомобіль і — тільки його бачили! А тут — бух-бух-бух — розірвалися три бомби. Обійшлося без жертв. Усі встигли поховатися в окопи.

Цей випадок багато чого навчив Матіуша. Він більше не дувся, не сердився, а взявся за лопату й копав дoти, доки не звалився від утоми. Як колода, повалився на землю й заснув мертвим сном. Солдати не будили його, а самі всю ніч безперервно працювали при спалахах ракет. Удосвіта ворог пішов в атаку.

Спочатку показалися четверо вершників — передовий роз'їзд, щоб дізнатися й повідомити своїм розташування ворога. З окопів пролунали постріли. Один вершник мертвим звалився з коня, інші поскакали геть.

— До бою! — крикнув поручик. — Залишатися в окопах, рушниці напоготові і чекати наказу.

Незабаром з'явився ворог. Почалася перестрілка. Але перевага була на боці наших: вони сиділи в окопах, і ворожі кулі зі свистом і дзижчанням пролітали в них над головами, не завдаючи шкоди. А ворожі солдати наступали відкритою місцевістю, і кулі так і косили їх.

Матіуш зрозумів: на війні накази треба виконувати точно і швидко. Це штатським дозволено розмірковувати, протестувати, а для військових наказ — це закон. Уперед — є вперед! Назад — є назад! Копати окопи — є копати окопи.

Цілий день тривала битва. Нарешті ворог зрозумів: так нічого не доб'єшся, тільки людей втратиш.

Колючий дріт виявився неподоланною перешкодою. Тому вони відступили й самі почали окопуватися. Але одна справа рити окопи спокійно, коли ніхто не заважає, а інша — під обстрілом.

Уночі перестрілка продовжувалася при світлі ракет. Постріли чулися не так часто: утомлені солдати чергувались — одні стріляли, інші спали.

— Вистояли, — з гордістю казали один одному солдати.

— Вистояли, — повідомив поручик у штаб по телефону.

На той час уже встигли провести телефон.

Яке ж було їхнє здивування і гнів, коли наступного дня було отримано наказ відступати.

— Як?! — дивувалися солдати. — Ми вирили окопи, зупинили ворога, готові битися не на життя, а на смерть — і раптом відступати...

"На місці поручика я б ні за що не підкорявся наказу, — подумав Матіуш. — Це очевидне непорозуміння. Хай полковник приїде й сам переконається, як ми хоробро б'ємося. У ворога он скільки вбитих, а в нас лише один поранений в руку: дряпнула ворожа куля. Звідки полковник знає, сидячи в штабі, як тут ідуть справи".

І Матіуш ледве не крикнув: "Я — король Матіуш! Забороняю відступати! Король головніший за полковника!"

Лише невпевненість, що йому не повірять і піднімуть на сміх, зупинила його.

Проте Матіуш ще раз на власному досвіді переконався, як важливо на війні точно виконувати накази.

Образливо було кидати такою важкою працею вириті окопи, жаль кидати запаси хліба, цукру й сала. Гірко було йти через село й чути здивовані вигуки селян: "Як, ви відступаєте?!"

Дорогою наздогнав їх зв'язковий на коні і вручив поручику наказ, у якому йшлося про те, щоб вони, не зупиняючись, ішли якнайшвидше.

Легко сказати — якнайшвидше, а як після двох безсонних ночей (одну ніч рили окопи, другу — билися) йти без передиху? До того ж не вистачало харчів. І до всього цього солдати впали духом. Одна справа йти вперед — звідки лише сили беруться, летиш, як на крилах. А ось відступати, та ще не з власної волі, завжди важко — немов гирі до ніг прив'язані.

Ішли, ішли — і раптом постріли з обох боків, справа і зліва.

— Ясно! — закричав поручик. — Ми дуже далеко вирвалися вперед, ворог зайшов із тилу й оточив нас. Ще трохи, і в полон би потрапили.

— Ну і влипли! Тепер доведеться з оточення виходити, — пробурчав бувалий солдат.

Як же це було важко! Тепер в окопах сиділи ворожі солдати й обстрілювали їх з обох боків, а вони відступали під ворожим вогнем.

IX

сь коли Матіуш зрозумів, чому міністри на засіданні стільки говорили про чоботи, сухарі й фураж.

Коли б не сухарі, вони померли б із голоду. Три дні, крім сухарів, у них нічого в роті не було. Спали по черзі, дві-три години на добу. А ноги стерли до крові, буквально, як кажуть, до кісток.

Безшумно, як тіні, пробиралися вони лісовими стежками. Поручик раз по раз виймав карту, шукав яр або густий чагарник, щоб сховатися.

Час від часу вдалині з'являлися ворожі розвідники, вистежать, у якому напрямку вони відступають, і мчаться з донесенням до своїх.

Матіуша важко було впізнати. Худий, як скелет, згорблений, він здавався ще менший зростом. Багато солдатів покидали рушниці, а він стискав свою задерев'янілими пальцями.

Стільки переживань за кілька днів!

"Татко, татко, як важко бути королем, коли на твою країну напав ворог! — з гіркотою думав Матіуш. — Сказати: "Я вас не боюся і розіб'ю в прах, як мій прадід Павло Завойовник", нічого не варто. А перемогти ой як важко! Яким я був нерозумним, легковажним хлопчиськом! Мріяв, що поскачу на білому коні на війну, а жителі столиці устелятимуть квітами вулиці. А скільки загине людей, про це я не думав".

Ворожі кулі так і косили солдатів, а Матіуш уцілів, може, завдяки невеликому зросту.

Як вони зраділи, коли прорвалися до своїх! Й окопи там уже вириті.

"Тепер із нас сміятимуться", — подумав Матіуш.

Але скоро він переконався, що на війні теж є справедливість Коли вони наїлися досхочу й відіспалися, їх відправили в тил, за п'ять кілометрів від фронту, у маленьке містечко, а на зміну їм прийшли інші солдати.

У місті тих, хто не кинув зброю, вишикували окремо, і генерал звернувся до них із промовою:

— Честь вам і хвала! Справжні герої пізнаються під час поразки, а не при звуках фанфар!

— І ці хлоп'ята тут? — добродушно запитав саперний полковник, помітивши в строю Матіуша й Фелека. — Хай живуть відважні брати Крушигора і Вирвидуб!

Звідтоді Фелека звали Крушигора, а Матіуша — Вирвидуб.

— Ей, Крушигоро, принеси води!

— Вирвидубе, підкинь-но дрів у багаття!

Хлопчики стали загальними улюбленцями. На відпочинку до солдатів дійшла звістка про те, що військовий міністр посварився з головнокомандувачем і помирив їх король Матіуш.

Матіушу, звичайно, не могло й на думку спасти, що вулицями столиці роз'їжджає автомобіль, у якому сидить лялька-король і віддає честь. Він був ще малий і погано знався на дипломатії.

Відпочивши, вони знову повернулися на передній край. Почалася так звана позиційна війна; обидві воюючі сторони засіли в окопах, стріляли одне в одного, але кулі пролітали над головами, не завдаючи шкоди. Коли набридало сидіти, зарившись у землю, ходили в атаку. Траплялося, кілометра на два просувалися вперед або відступали назад.

Солдати зовсім освоїлися в окопах: ходили, як по коридору, співали, жартували, грали в карти, а Матіуш старанно вчився. Займався з ним поручик, який знемагав від байдикування. Уранці розставить дозорних в секрети, аби стежили, чи не йде ворог в атаку, зателефонує у штаб, повідомить, що все гаразд, — от і всі справи!

Для поручика заняття з Матіушем були розвагою. А Матіушу дуже хотілося вчитися. Сидить він в окопі, вивчає географію, у вишині дзвенять жайворонки. Час від часу прогримить вдалині постріл — і знову тихо.

Але раптом ніби скажені пси завиють. Це дрібнокаліберні польові снаряди.

А потім — бух! бух! Це велика гармата.

І пішло… Рушниці квакають, як жаби. Свист, виття, гуркіт — бух, бабах!..

І так півгодини, година. Інколи в окоп попаде снаряд, розірветься, укладе на місці кількох чоловік, кількох ранить.

Але інші не бояться — звикли.

"Жаль, хороший був товариш, вічна йому пам'ять", — скажуть солдати.

Поранених перев'яжуть, а вночі відправлять до польового шпиталю.

На війні, як на війні.

Не минула куля й Матіуша. Рана, правда, дріб'язкова, навіть кістку не зачепило. У шпиталь іти не хотілося, але лікар наполягав, і довелося підкоритися.

Уперше за чотири місяці в ліжку! Яке блаженство! Матрац, подушка, ковдра, білосніжне простирадло, рушник, біля ліжка тумбочка, кухоль, тарілка, ложка (жалюгідна подібність тієї, якою він їв у королівському палаці).

Рана гоїлася швидко. Сестри й лікарі полюбили Матіуша, і все б добре, тільки ось страх, що його впізнають.

— Дивіться, як він схожий на короля Матіуша! — помітила якось дружина полковника.

— Так, так, мені його обличчя теж здалося знайомим.

Хотіли навіть послати його фотографію в газету.

— Ні за що! — навідріз відмовився Матіуш.

— Дурненький, — казали йому, — король Матіуш побачить у газеті фотографію такого маленького солдата й нагородить тебе медаллю. Або батькові пошлеш фотографію, ото він зрадіє!

— Ні і ні! — твердив Матіуш.

Набридли йому ці розмови: він не на жарт боявся, як би не з'ясувалося, хто він.

— Дайте йому спокій. Хлопчик правий. Король Матіуш, чого доброго, образиться, сприйме це як натяк: ти, мовляв, на автомобілі містом роз'їжджаєш, а твої ровесники на війні життям ризикують.

"Дідько тебе візьми, про якого це Матіуша вони говорять?" Юний король давно махнув рукою на придворні манери й висловлювався, як його товариші солдати.

"Добре, що я втік на фронт!" — не вперше подумав Матіуш.

Його не хотіли виписувати зі шпиталю, просили залишитися. Говорили, він розноситиме пораненим чай, допомагатиме на кухні.

Але Матіуш відмовився.

Ні за що в світі! Хай уявний король роз'їжджає містом, роздає пораненим дарунки, бере участь в урочистих похоронах офіцерів, а місце справжнього короля — в окопах!

І Матіуш повернувся до своїх товаришів на передову.

— А де ж Фелек?

Фелеку набридло животіти в окопах. Парубок він був жвавий, ні секунди не всидить на місці. А тут цілими тижнями сиди, скорчившись, навіть голови не смій висунути, не то пролунає постріл, і від поручика дістанеться.

— Заховаєш ти свою безглузду довбешку чи ні? — лається поручик. — Підстрілять ось такого дурня, і потім возися з ним: перев'язку роби, у шпиталь вези. І без тебе клопоту вистачає.

Відчитав його поручик раз-другий, а потім посадив на гауптвахту на три дні на хліб і воду.

Послухайте, за що.

Одного дня вночі ворожих солдатів відвели на відпочинок, у тил, а на їхнє місце прийшли нові. Окопи розташовані були близько; з одного крикнеш — в іншому чутно. Почалася суперечка між новачками й нашими.

— У вас король — шмаркач!

— А ваш — стара калоша!

— Гей ви, голота перекочувана! У вас чоботи каші просять!

— А у вас пики від голоду витягнулись! Бурду замість кави хлекчете!

— Іди спробуй!

— Як вовки, голодні! Не нагодуєш вас, коли в полон потрапите.

— А ви обідранці!

— Здорово ви драпанули!

— Зате всипали вам напослідок по перше число!

— Горе-стрілки! Вам би в жаб стріляти з гармат!

— Самі такі!

— Ми-то вміємо стріляти!

Тут Фелек не витримав, вискочив з окопу, обернувся до них задом, задер шинель і крикнув:

— А ну стріляйте!

Піф, паф!.. — прогриміли чотири постріли і… мимо.

— Ех ви, стрілки!

Солдати реготали до упаду, а поручик розлютився й посадив Фелека під арешт до глибокої ями, обшитої дошками.

Звідки дошки? — запитаєте ви. Солдати розбирали зруйновані хати й обшивали дошками стіни в окопах, робили настил на землі, навіси для захисту від дощу.

Фелек просидів у ямі всього два дні. Поручик йому пробачив. Але Фелек не забув образи.

— Не хочу більше служити в піхоті!

— А куди ж ти підеш?

— На аеропланах літатиму!

У державі Матіуша не вистачало бензину. А чим важчий вантаж, тим більші витрати пального. Тому віддали наказ: льотчиками брати найхудіших солдатів.

— Іди й ти, ковбасник! — жартували солдати з одного товстуна.

Жарти жартами, а Фелека вирішили відправити до авіації. Дванадцятирічний хлопчик — це справжня знахідка! Хіба знайдеш легшого? Пілот управлятиме літаком, а Фелек скидатиме бомби.

Матіуш не знав, радіти чи засмучуватися, що Фелека немає.

Фелек був єдиною людиною, посвяченою в його таємницю. І хоча Матіуш сам просив називати себе Томеком, йому було неприємно, коли Фелек поводився з ним, як із рівнею, а то й зовсім звисока. Фелек був старший. Він пив горілку, курив, а коли пригощали Матіуша, то незмінно казав:

— Не давайте йому, він маленький!

Матіуша не спокушали ні горілка, ні куриво, але він вважав за краще відповідати за себе сам й адвоката не потребував.

А коли вночі треба було йти у розвідку, Фелек завжди підлаштовував так, що брали його, а не Матіуша.

— Не беріть Томека! Яка від нього користь? — говорив він.

Розвідка — справа небезпечна й важка. Підповзають на животі до позицій ворога, перерізають ножицями колючий дріт і захоплюють "язика". Інколи годинами лежиш не ворухнувшись, один необережний рух — і небо спалахує ракетами, а по сміливцях відкривають, стрілянину. Солдати жаліли Матіуша — він був маленький і слабкий — і частіше брали із собою Фелека. А Матіушу було образливо.

Тепер Матіуш став незамінним у загоні. То патрони віднесе дозорним, то пролізе під колючим дротом і підповзе до ворожих окопів, а двічі навіть у ворожий стан пробирався.

Перевдягнули Матіуша пастушком. Він підліз під колючий дріт, пройшов зо дві версти, сів перед зруйнованою хатиною і прикинувся, ніби плаче.

Мимо йшов солдат, побачив його й запитує:

— Ти чого плачеш, хлопчику?

— Як же мені не плакати? — відповідає Матіуш. — Будинок наш спалили, мама кудись пропала…

Матіуша відвели в штаб, напоїли гарячою кавою. І йому стало ніяково: його нагодували, стару куртку дали, бо він тремтів від холоду (про людське око свої навмисне надягли на нього всяке дрантя), а він обдурить їх, зрадить. За добро відплатить злом.

І Матіуш про себе вирішив нічого своїм не казати. Хай вважають його дурником і не посилають більше в розвідку. "Не хочу бути шпигуном", — подумав Матіуш.

Але тут його викликали до офіцера.

— Як тебе звуть, хлопчику? — запитав офіцер.

— Томек.

— Слухай уважно, Томеку, що я тобі скажу. Ти можеш залишатися в загоні, доки не повернеться твоя мама. Тобі видадуть обмундирування, казанок, гроші, їжу отримуватимеш із полкової кухні. Але за це ти повинен пробратися до ворогів і розвідати, де в них пороховий склад.

— А що це таке? — Матіуш прикинувся простачком.

Його повели в пороховий склад, де зберігалися снаряди, бомби, гранати, порох, патрони.

— Зрозумів тепер?

— Зрозумів.

— Тож дізнайся, де знаходиться в них такий склад, повертайся й розкажи нам.

— Добре, — погодився Матіуш.

Офіцер на радощах подарував Матіушу плитку шоколаду.

"То ось ви які! — Матіуша перестали мучити сумління. — Краще бути шпигуном у своїх, ніж у ворога".

Його вивели на дорогу й дали кілька залпів у повітря, аби збити противника з пантелику.

Задоволений, повертався Матіуш до своїх. То на животі повзе, то рачки і жує шоколад.

Раптом — бах, бах!.. Це свої відкрили по ньому вогонь. Солдати помітили — хтось крадеться, а хто — не знають.

— Випустити три ракети! — наказав поручик, узяв бінокль і, направивши його в той бік, навіть зблід від страху.

— Припинити вогонь! Це Вирвидуб повертається із завдання.

Без перешкод повернувся Матіуш до своїх, розповів, що і як. Поручик негайно зателефонував артилеристам, наказав прямим наведенням бити по пороховому складу. Артилеристи дванадцять разів промазали, а на тринадцятий влучили прямо в ціль. Пролунав гуркіт, полум'я палахкотіло до неба, усе заволокло димом — навіть дихати стало нічим.

У ворожих окопах піднялася паніка. А поручик узяв Матіуша на руки, підкинув вгору і тричі прокричав:

— Молодець, Томек! Молодець! Молодець!

Все добре, що добре закінчується. З того часу в роті ще більше полюбили Матіуша. Солдатам у винагороду видали бочку горілки, і вони три дні і три ночі спали спокійно: у противника не лишилося жодного снаряда. Поручик навіть дозволив вилізти з окопів — розім'ятися. Вороги злилися, але зробити нічого не могли.

Знову потягнулися одноманітні військові будні. Удень заняття з поручиком, наряди, чергування, перестрілка. А коли затяжні осінні дощі розмивали земляні укріплення, Матіуш виходив із лопатою на роботу.

"Дивно, я мріяв винайти збільшувальне скло, аби висадити на відстані ворожий пороховий склад. І мрія збулася, хоч і не зовсім так, як я думав".

Минула осінь. Настала зима.

Випав сніг. Солдатам роздали тепле обмундирування. Довкруги стало тихо й біло-біло.

X

цей час Матіуш засвоїв ще одну важливу істину. Солдати не можуть вічно сидіти в окопах, інакше війна ніколи не скінчиться.

Поки на фронті було затишшя, у столиці кипіла робота: у головному штабі розробляли план наступу. План полягав у наступному: зібрати всі сили в кулак, раптово вдарити по ворогові і прорвати лінію фронту. Противникові мимоволі доведеться відступити, тому що в прорив підуть війська, зайдуть із тилу і почнеться бій не на життя, а на смерть.

Поручику присвоїли взимку звання капітана. Матіуша нагородили медаллю. Як він зрадів! їхній загін двічі відзначали в наказі по армії за відмінне виконання бойових завдань.

Якось до них в окопи прибув поважний генерал і зачитав наказ:

— "Від імені його величності короля Матіуша Першого оголошую роті подяку за знищення ворожого порохового складу і за відвагу, проявлену в боях за батьківщину. Покладаю на роту почесне й таємне завдання: з настанням тепла прорвати лінію фронту".

Це була велика честь.

Почалися таємні приготування. Підвезли снаряди, гармати. За передовою напоготові стояла кіннота.

Солдати поглядають на сонечко. Чекають і не діждуться теплих днів. Так і рвуться в бій!

Капітан придумав таку хитрість: аби ввести в оману ворога, ніби в них мало сил, послати в атаку спочатку лише половину роти. Хай постріляють для годиться й повертаються в окопи. А наступного дня виступить вся рота й розіб'є легковірного противника.

Сказано — зроблено.

Півроти пішло в атаку. Перед атакою капітан наказав артилеристам відкрити вогонь по дротяних загорожах, аби прорвати їх і відкрити дорогу піхоті.

— Уперед! — скомандував капітан.

До чого ж добре вирватися із затхлих, сирих окопів, мчатися щодуху і кричати: "Ура! Уперед!" Вороги побачили — прямо на них із рушницями наперевіс біжать солдати, і так злякалися, що навіть не стріляли. Наші вже добігли до розірваного снарядами колючого дроту, але тут почулася команда відступати.

Матіуш із кількома солдатами забіг дуже далеко, не почув команди й потрапив у полон.

— Ага, здрейфили! Бігли, як очманілі, кричали, ніби невідомо скільки їх, а нас побачили — давай бог ноги! — у помсту за свою розгубленість і страх знущалися з полонених ворожі солдати.

Знову йшов Матіуш у штаб, тільки не перевдягнутий, як минулого разу, а в шинелі. Тепер він був військовополонений.

— Ага, попався, голубчику! — упізнавши його, злісно вигукнув офіцер. — Це через тебе висадили взимку наш пороховий склад! Тепер ти так легко не відбудешся. Солдатів відвести в табір для військовополонених, а хлопчисько, як шпигун, буде повішений.

— Я солдат! — запротестував Матіуш. — Ви маєте право мене розстріляти, але не вішати!

— Бач, який розумник знайшовся! То він Томек, то солдат. Ні, голубчику, тепер ми тебе повісимо як зрадника.

— Права не маєте! — наполягав на своєму Матіуш. — Тоді я теж був солдатом. Перейшов фронт за завданням командира й навмисне сів перед зруйнованою хатиною.

— Ну, досить базікати! Відвести його під посиленою охороною у в'язницю. Військовий суд завтра розбереться. Якщо ти і справді був солдатом, може, пощастить тобі — отримаєш кулю в лоба, хоча я тебе повісив би.

Наступного дня відбувся суд.

— Я звинувачую цього хлопчика в тому, — сказав на суді офіцер, — що він взимку вистежив, де знаходиться наш пороховий склад, і доніс ворогові. Ворожа артилерія дванадцять разів промазала, на тринадцятий влучила в ціль, і склад злетів у повітря.

— Чи визнаєш ти себе винним? — запитав сивий генерал-судця.

— Ні! Усе було не так. Цей офіцер сам показав мені пороховий склад і велів дізнатися, де в нас зберігаються порох і снаряди, і доповісти йому. І як винагороду, дав мені плитку шоколаду. Чи я неправду кажу?

Офіцер почервонів. Місцезнаходження порохових складів — військова таємниця, і він нікому не мав права виказувати її.

— Мене послали в розвідку, а ваш офіцер хотів зробити з мене шпигуна.

— Та я не думав... Не знав... Не передбачав... Не здогадався... — виправдовувався, затинаючись від хвилювання, офіцер.

— Сором і ганьба! — перервав його старий генерал. — Вас обвів навколо пальця маленький хлопчик. Ви вчинили погано й понесете за це заслужене покарання. Але хлопчик теж винен, і ми не можемо його виправдати. Надаю слово адвокатові.

— Панове судді! — почав свою промову захисник. — Підсудний, який називає себе то Вирвидубом, то Томеком на прізвище Пальчик, не винен. Як солдат, він зобов'язаний був підкоритися наказу командира. Його послали в розвідку, і він пішов. Його, як і інших, треба відправити до табору для військовополонених — така моя думка.

Генерал зрадів у душі: йому було жаль хлопчика. Та він не подав виду: військовим не личить виявляти доброту і співчуття до ворожих солдатів.

Він схилився над книгою, де були записані всі військові закони, і почав шукати наказ про військових шпигунів.

— Ага, ось він, знайшов, — сказав нарешті суддя. — "Цивільні особи, які передають ворогові відомості за грошову винагороду, підлягають повішанню, а військові шпигуни — розстрілу. У випадку, якщо адвокат не згоден із рішенням суду, справа передається у вищу інстанцію й виконання вироку відкладається".

— Я з рішенням суду не згоден, — заявив адвокат, — і вимагаю передачі справи у вищу інстанцію.

Генерал та інші судді погодилися.

Матіуша знову відвели до в'язниці. В'язницею називалася звичайна селянська хатина. Великих кам'яних будинків із ґратами на вікнах на фронті немає. Така "розкіш" буває лише в містах. Під вікнами й перед дверима хати-в'язниці поставили по двоє вартових із рушницями й пістолетами.

Роздумує Матіуш про свою долю, але духом не падає, не втрачає надії: "Хотіли мене повісити — і не повісили. Може, і куля обмине. Стільки їх над моєю головою пролітало, а я — живий".

Він з апетитом повечеряв. Їжа була дуже смачна. За існуючим звичаєм, засуджених до смерті належало годувати ситно і смачно. А Матіуша вважали приреченим.

Сидить Матіуш біля віконця й дивиться, як у піднебессі кружляють аероплани. "Наші чи ворожі?" Не встиг він додумати до кінця, як поряд із в'язницею розірвалися одночасно три бомби.

Що було потім, Матіуш не пам'ятав. Бомби посипалися градом. Одна влучила в хату-в'язницю, і все перекинулося догори дном. Почулися крики, стогони, гуркіт. Матіуш відчув, як його взяли на руки, але він не міг підняти голови. У вухах стояв нескінченний шум. Опритомнів він на широкому ліжку в розкішно обставленій кімнаті.

XI

к ви почуваєтеся, ваша королівська величносте? — витягнувшись струнко, запитав той самий старий генерал, який узимку вручав йому медаль.

— Я — Томек Пальчик, Вирвидуб, рядовий солдат, пане генерал! — закричав Матіуш, схоплюючись із ліжка.

— Зараз ми це перевіримо, — засміявся генерал. — Гей, покликати сюди Фелека!

Увійшов Фелек у формі пілота.

— Скажи-но, Фелеку, хто це?

— Його величність король Матіуш Перший.

Опиратися далі не мало сенсу. Для підняття духу солдатів і всього народу необхідно було повідомити, що король Матіуш живий і перебуває на фронті.

— Чи у змозі ваша величність взяти участь у військовій раді?

— Так.

На військовій раді Матіуш дізнався про таке: містом в автомобілі возили фарфорову ляльку. А під час аудієнції канцлер садовив ляльку на трон, непомітно смикав за мотузочок, і лялька кивала головою та віддавала честь.

В автомобіль ляльку вносили на руках. Король Матіуш, повідомляли в газетах, дав обітницю не ступати ногою на землю доти, доки останній ворог не буде вигнаний за межі країни.

Прийом удався: люди повірили. Хоча здавалося трохи дивним, чому Матіуш і на троні, і в автомобілі завжди сидить в одній і тій самій позі, ніколи не посміхнеться, слова не вимовить, лише головою киває та честь віддає.

І ось містом поповзли зловісні чутки. Звістка про таємниче зникнення Матіуша просочилася крізь товсті стіни палацу.

У ворожому стані теж дещо знали з донесень шпигунів, але особливого значення цьому до певного часу не надавали. Була зима, а взимку на фронті, як правило, затишшя.

Та коли стало відомо, що війська Матіуша готуються до наступу, вороги забили на сполох, заметушилися і врешті-решт вивідали таємницю.

І ось напередодні наступу за великі гроші підкупили якогось шибеника, він метнув камінець і вцілив прямо в ляльку-короля.

Голова у фарфорової ляльки розбилася, і лише рука продовжувала вітально підніматися. Столиця була в сум'ятті: одні впали у відчай, інші обурювалися, що їх так безсоромно обдурили, треті просто сміялися.

Наступного дня після вилазки, унаслідок якої Матіуш потрапив у полон, над окопами показалися ворожі аероплани, але вони скидали не бомби, а листівки:

Солдати! Міністри й генерали! Вас обманюють. Короля Матіуша немає. На троні з перших днів війни сидить фарфорова лялька. Тепер, коли її розбили, ви можете самі переконатися в цьому! Кидайте зброю! Розходьтеся по домівках!

З величезним трудом умовили солдатів трохи зачекати. Але ні про який наступ не могло й мови бути.

Тоді Фелек, нічого не приховуючи, розповів усе, як є.

Генерали зраділи, зателефонували капітанові й наказали негайно доправити Матіуша в штаб. Уявіть їхню розгубленість і жах, коли вони дізналися, що Матіуш у полоні!

Як бути?

Якщо сказати обуреним солдатам, що король Матіуш у полоні, вони не повірять. Раз обдурені, вони більше нічому не віритимуть. На надзвичайній військовій раді постановили атакувати ворога з повітря і в метушні викрасти Матіуша.

Аероплани розділили на чотири ескадрильї: одна отримала завдання бомбардувати табір для військовополонених, інша — в'язницю, третя — пороховий склад, четверта — штаб.

Так і вчинили. Скинули бомби на будівлю, де розміщувався штаб. Офіцери в паніці розбіглися, і нікому було командувати. Бомбили й місце, де, за припущенням, знаходився пороховий склад, але цього разу вийшла помилка: порохового складу там не виявилося. Загін піхоти під прикриттям авіації увірвався в табір для військовополонених, але, як відомо, Матіуша там не було. Нарешті ледве розшукали його у в'язниці, непритомного, і доправили до своїх.

— Завдання виконано відмінно! Скільки ми втратили аеропланів?

— Вилетіло тридцять чотири, повернулося п'ятнадцять.

— Скільки часу продовжувалася операція?

— Сорок хвилин із моменту вильоту до посадки на свої бази.

— Блискуче, — сказав Матіуш. — Отже, завтра генеральна битва.

Офіцери були у захваті: "Оце здорово! Солдати дізнаються, що король Матіуш живий, він бився пліч-о-пліч із ними як рядовий солдат, а завтра він поведе їх в атаку. За такого короля солдати битимуться, як леви".

Застрекотав телеграф, затріщав телефон: на фронт і в столицю передавали термінові повідомлення.

Уночі вийшли екстрені випуски всіх газет. У газетах жирним шрифтом були надруковані дві відозви: до народу і до солдатів.

Обурений натовп зібрався перед особняком державного канцлера. Лунали крики, свист, лайка, улюлюкання.

Перелякані міністри, як ворони, злетілися в ту ніч у палац. Щоб там не було, треба викручуватися й рятувати свої шкури! Й у зверненні до народу вони написали: "Це було продиктовано інтересами держави".

Небувалий ентузіазм охопив війська. Солдати рвалися в бій. З нетерпінням чекали вони настання ранку й безперервно запитували, котра година.

Удосвіта почалася атака.

Проти Матіуша воювали три королі. Одного відразу розбили в пух і прах й узяли в полон. Іншого пошарпали так, що раніше, ніж через місяців три, йому не отямитись: у нього захопили майже всі гармати, і половина солдатів потрапили в полон. Лишився третій король. Його війська стояли в резерві.

Коли битва завершилася, зібралася військова рада. На раду екстреним поїздом прибув зі столиці військовий міністр.

Треба було вирішити питання: переслідувати ворога чи ні?

— Переслідувати! — категорично заявив головнокомандувач. — Якщо з двома впоралися, то одного й поготів здолаємо.

— Я не згоден! — заперечив військовий міністр.

Почалися дебати.

Усі чекали, що скаже Матіуш.

Слів немає, Матіушу дуже хотілося переслідувати ворогів, які збиралися його повісити. І потім, переслідувати — це означає, на конях, а Матіуш за всю війну жодного разу не їздив верхи. Скільки чудових історій чув він про те, як королі билися й перемагали верхи на конях. А він лише на животі повзав та сидів, скорчившись, в окопах… Хоча б разок погарцювати на коні!

Але Матіуш пригадав, як на самому початку війни вони зайшли дуже далеко на територію ворога й ледве через це не програли війну. Пригадав, що солдати не поважали головнокомандувача, називали його недотепою. Пригадав й обіцянку, яку на прощальній аудієнції дав чужоземним послам: перемогти, але умови миру продиктувати легкі.

Матіуш довго мовчав, і всі мовчки чекали.

— Де полонений король? — запитав він нарешті.

— Тут недалеко.

— Привести його сюди.

Увели полоненого короля в кайданах.

— Зняти кайдани! — наказав Матіуш.

Королівський наказ негайно виконали. Кремезні вартові впритул присунулися до полоненого, щоб він не втік.

— Переможений королю! — сказав Матіуш. — Я по собі знаю, яка важка неволя. Тому я дарую тобі свободу. Забирай залишки свого війська і йди з моєї країни.

Переможеного короля відвезли на автомобілі до кордону, а далі він пішки потопав геть.

XII

аступного дня Матіуш отримав ноту, підписану трьома королями:

Королю Матіуше!

Ти мужній, мудрий і благородний правитель. Забудьмо ворожнечу і живімо в мирі. Ми залишаємо твою країну й вирушаємо додому. Чи згоден ти миритися?

Матіуш, звичайно, був згоден.

Солдати тріумфували. Тріумфували їхні дружини, матері й діти. Дехто, щоправда, не відчував радості; це були шахраї, для яких війна — засіб збагатитися. Але таких було небагато.

На всіх станціях дорогою в столицю Матіуша зустрічали з тріумфом.

На знайомому полустанку він велів зупинити потяг і вирушив відвідати добру стрілочницю.

— Прийшов до вас каву пити, — усміхаючись, сказав Матіуш.

Добра стрілочниця не знала, куди посадити дорогого гостя.

— Яка честь, яка честь... — бурмотіла вона, і з очей у неї котилися сльози.

У столиці короля біля вокзалу чекав автомобіль. Але Матіуш зажадав білого коня.

Церемоніймейстер схопився за голову, хоча в глибині душі схвалив Матіуша: "Молодець! Королеві належить повертатися з війни на коні, а не на гумових шинах".

Матіуш повільно їхав верхи вулицею, а з усіх вікон дивилися люди, й особливо багато було всюди дітей. Вони кидали під копита коневі квіти й голосно кричали:

— Хай живе король Матіуш! Хай живе король Матіуш! Ура, ура!..

Матіуш прагнув сидіти прямо в сідлі, але сили покидали його. Атака, полон, звільнення, військова рада, битва, тріумфальне повернення в столицю — усе це стомило його. У голові гуло, перед очима пливли вогняні кола.

А тут ще якийсь роззява підкинув угору шапку, та так вправно, що вона попала прямо в морду коневі. Полохливий норовистий кінь із королівської стайні шарахнувся вбік, і Матіуш, не втримавшись у сідлі, впав на бруківку.

Його негайно ж підхопили на руки, поклали в карету й галопом помчали в палац.

Матіуш не розбився, не знепритомнів, лише занурився в глибокий сон. Він спав, спав, спав до вечора, з вечора до ранку, з ранку до обіду.

— Жерти давайте, сто тисяч чортів! — гаркнув він, ледь продерши очі.

Лакеї побіліли від страху.

За хвилину на ліжку, біля ліжка й під ліжком стояло сто блюд із різними ласощами.

— Негайно прибрати ці заморські делікатеси! — крикнув Матіуш. — Подати сюди тушковану капусту з ковбасою й пиво!

Біда! Катастрофа! Нещастя! У королівському буфеті — ні шматочка ковбаси. Дякувати, виручив сержант палацової варти.

— Зачекайте ви в мене, мамині синочки, слинтяї, нероби, пестуни, мимри, білоручки, розтяпи, ось я візьмуся за вас! — посипалися, як із рогу достатку, солдатські слівця.

Матіуш наминав ковбасу так, що за вухами лящало, і сміявся про себе: "Нічого, будуть принаймні знати, що з війни повернувся справжній король, якого треба слухатися!"

Він передчував: після перемоги на війні його чекають не менш серйозні битви з панами міністрами.

Ще на фронті до нього дійшли чутки, що міністра фінансів розриває від люті: "Гарний переможець! А контрибуція де? Споконвіку ведеться: хто програв війну, той платить контрибуцію. Бач, який благородний! Ну і хай сам господарює, коли казна порожня. Поглянемо, чим заплатить він фабрикантам за гармати, чоботарям — за чоботи, за овес, горох, крупу — постачальникам. Поки йшла війна, вони терпляче чекали, а тепер вимагають плати. А де взяти грошей, якщо в казні ні копійки!"

У нестямі був і міністр закордонних справ: "Де це бачено — укласти мир без міністра закордонних справ! Я що — порожнє місце? Навіть чиновники з мене сміються!"

А до міністра торгівлі пристав, як із ножем до горла, фабрикант іграшок: "Плати за фарфорову ляльку — й годі!"

У канцлера було нечисте сумління. Обер-поліцмейстер боявся, як би не дізналися про його безглузді спроби знайти короля.

Матіуш дещо знав, про дещо здогадувався й вирішив навести лад:

"Досить, напанувалися! Нехай підкоряються або забираються геть!" Ні, тепер він не проситиме канцлера залишитися на своєму посту, якщо той прикинеться хворим.

Король облизав жирні губи, сплюнув на килим і наказав вилити на себе відро холодної води.

— Оце я розумію, — справжній солдатський душ! — задоволено сказав він, одягнув на голову корону і пішов в аудієнц-залу. Там він застав лише одного військового міністра.

— А інші де?

— Ваша милість, вони не знали, що ви захочете засідати.

— Може, вони гадають, що я, як до війни, засяду за уроки з гувернером? А вони робитимуть, що їм заманеться? Не бачити їм цього, бісові душі, як своїх вух! Аби рівно о другій годині всі були у зборі. Така моя королівська воля. Коли міністри зберуться, наказую вам викликати в палац гвардійців. Офіцерові стояти біля дверей і чекати сигналу: коли я плесну в долоні, нехай входить із гвардійцями в зал. Скажу вам прямо, пане військовий міністре: якщо вони захочуть, щоб усе залишилося, як

було до війни, я велю їх заарештувати, сто тисяч чортів і бочка пороху їм у зуби! Тільки це таємниця.

— Слухаю, ваша королівська величносте! — Військовий міністр витягнув руки по швах і клацнув каблуками.

Матіуш зняв із голови корону й побіг у королівський парк. "Як давно я тут не був!" — подумав він і, пригадавши Фелека, свиснув.

У відповідь почулося: "Ку-ку! Ку-ку!"

— Іди сюди, Фелеку, не бійся! Тепер я справжній король і не зобов'язаний ні перед ким звітувати.

— А що батько скаже?

— Батькові скажеш, що ти королівський фаворит, і він тебе пальцем не посміє чіпати!

— Якби, ваша величність зволили видати мені охоронну грамоту.

— Із задоволенням. Підемо до мене в кабінет.

Запрошувати Фелека двічі не довелося.

— Пане статс-секретар, прошу видати указ: із сьогоднішнього дня Фелек призначається моїм фаворитом.

— Ваша величносте, наважуся доповісти, такої посади при дворі ніколи не було.

— А тепер буде! Така моя королівська воля!

— Зводите, ваша величносте, почекати до засідання міністрів. Затримка дріб'язкова, зате всі формальності будуть дотримані.

Матіуш уже ладен був погодитися, але Фелек смикнув його за рукав.

— Я вимагаю, щоб папір був написаний негайно! — розлютився король.

Секретар почухав за вухом і написав два папери. В одному говорилося:

Я, король Матіуш Перший, категорично вимагаю, щоб негайно був написаний і скріплений королівською печаткою наказ про призначення Фелека придворним фаворитом. У разі невиконання винуватцю загрожує сувора кара. Ставлю до відома про це секретаря і власноручним підписом засвідчую.

Секретар пояснив Матіушу, що інакше він не наважився б написати другий наказ — про призначення Фелека придворним фаворитом. Матіуш зробив так, як просив статс-секретар, і Фелек став королівським фаворитом.

Матіуш показав Фелеку свої іграшки, книги. Вони розмовляли, згадували війну, потім разом пообідали, а після обіду побігли в парк.

Фелек покликав своїх товаришів, і вони весело провели час до початку засідання міністрів.

— Мені пора, — сумно сказав Матіуш.

— Будь я королем, ні за що не слухав би нікого.

— Ти, Фелеку, не розумієш: ми, королі, не завжди робимо те, що нам хочеться.

Фелек знизав плечима, виказуючи цим свою незгоду, і неохоче побрів додому. Хоча в кишені в нього лежав наказ, підписаний самим королем, він відчував, що удома зустріне його суворий погляд батька і знайомий окрик: "А йди-но сюди, шибенику! Ти де пропадав?"

Що чекає на нього зазвичай за цим підступним запитанням, Фелек добре знав. "Але сьогодні — інша справа", — утішив він себе.

XIII

асідання почалося. Міністри скаржилися і ремствували.

"Казна порожня", — нарікав міністр фінансів. "Купці під час війни розорились і тепер не платять податків", — доповідав міністр торгівлі. "Вагони після перевезення вантажів на фронт стали непридатними, потрібен ремонт, а грошей немає", — доповідав міністр залізниць. "Поки батьки були на війні, хлопчики зовсім розледачіли, і вчителі вимагають, аби їм підвищили платню й засклили вибиті шибки", — заявив міністр освіти. "Поля не засіяні". "Товарів мало"... І так цілу годину — скарги, нарікання. Канцлер випив стакан води. Це означало, що він збирається виголосити довгу промову. Матіуш страшенно не любив, коли канцлер пив воду.

— Панове, наше сьогоднішнє засідання ні на що не схоже! Люди нетямущі можуть подумати, ніби тут зібралися переможені. Адже ми перемогли! Досі було так: переможені платили переможцям контрибуцію. І це досить справедливо, тому що війну виграє той, хто не скупився на гармати, порох, провізію для солдатів. Ми не шкодували грошей і отримали перемогу. Наш відважний король Матіуш міг сам переконатися, що солдати на фронті ні в чому не терпіли нужди. То чому ж, питається, ми повинні терпіти нужду в грошах? Вони перші

напали на нас, але ми проявили великодушність і вибачили їм. Безперечно, це дуже шляхетно з нашого боку. Але навіщо ж відмовлятися від контрибуції, тобто від відшкодування військових витрат? Від того, що належить нам по праву? Відважний король Матіуш в пориві великодушності помилував ворогів — це воістину гідний і мудрий вчинок. Проте відмова від контрибуції створила в країні виключно важке фінансове становище. Звичайно, справа ця виправна, недаремно ми прочитали стільки розумних книг, у нас за плечима колосальний досвід, і якщо його величність король Матіуш зболить поставитися до нас із колишньою довірою, якщо він, як до війни, прислухатиметься до наших рад...

— Пане канцлер, кінчайте цю балаканину. Мене не проведеш, тут справа не в порадах — просто ви, як і раніше, хочете управляти країною, і щоб я був пішаком у ваших руках. Так ось, я рішуче заявляю — "ні"! Сто тисяч чортів і бочка пороху вам у горлянку, цей номер не пройде!

— Але, ваша величносте...

— Досить! Я не погоджуюсь — і все! Така моя королівська воля!

— Прошу слова! — сказав міністр юстиції.

— Тільки дуже коротко.

— У законодавчому кодексі: том 814, частина XII, параграф 777555, сторінка 5, 14 рядок, читаємо: "Якщо спадкоємець престолу не досяг двадцяти років"...

— Пане міністр, мене це не цікавить.

— Зрозуміло. Ваша величність хоче порушити закон. Будь ласка, наше законодавство передбачає і це: параграф 105, 486...

— Пане міністр, повторюю: мене це не цікавить.

— Будь ласка, є в нас і такий закон: "Якщо король нехтує законами"...

— Зараз же припиніть, холера вас візьми!

— Про холеру теж є закон. "У разі епідемії..."

Утративши терпіння Матіуш плеснув у долоні, і до залу увійшли гвардійці.

— Відвести їх до в'язниці! — наказав Матіуш.

— Про це також ось гласить закон! — зраділо закричав міністр. — Це називається військовою диктатурою... А це вже беззаконня! — заволав він, отримавши прикладом у бік.

Білі, як крейда, міністри гуртом пройшли у в'язницю. Військовий міністр залишився на волі. Він низько вклонився королеві й віддалився.

Настала мертва тиша. Матіуш наодинці прогулювався залою, заклавши руки за спину, і щоразу, проходячи повз дзеркало, думав: "Я трохи схожий на Наполеона".

Та що ж усе-таки робити?

На столі — купа паперів. Підписувати чи не підписувати? Чому на одних написано: "Дозволяю", на інших: "Не дозволяю", на третіх: "Відкласти"?

Може, він дарма заарештував усіх міністрів? А може, цього взагалі не слід було робити? Звичайно, він дав маху з цією контрибуцією. Поквапився. Треба було порадитися з міністром фінансів.

Але звідки йому було знати, що існує якась контрибуція? Дійсно, міркуючи розсудливо, чого ради переможці повинні розплачуватися за руйнування з власної кишені? Адже не вони перші почали.

Може, написати королям листи? Адже їх троє, значить, їм легше відшкодувати військові збитки, аніж йому.

А як пишуться такі листи? Міністр юстиції сказав: "Том 814". Скільки ж усього цих томів? А він прочитав усього лише дві збірки казок і життєпис Наполеона.

Бідний король зовсім зажурився, але тут за вікном почулося зозулине ку-ку.

Закінчилася проклята самотність!

— Послухай, Фелеку, як би ти вчинив на моєму місці?

— На місці вашої величності я б грався в парку і на їхні засідання ніколи б не ходив. Вони б робили, що хотіли, і я робив би, що хочу.

"Фелек не розуміє, що обов'язок короля — управляти країною й піклуватися про добробут своїх підданих. Король не може, як простий хлопчисько, гратися весь час у салочки та в гилку", — подумав Матіуш, але вголос нічого не сказав.

— Тепер уже пізно. Вони у в'язниці.

— Ну нехай сидять, якщо така ваша королівська воля.

— А ти поглянь, скільки паперів! Якщо я не підпишу їх, зупиняться фабрики, залізниці.

— Ну тоді підпишіть.

— Я без них, як без рук. Навіть старі, досвідчені королі не можуть обійтися без міністрів.

— Тоді випустите їх.

Матіуш ледве не кинувся Фелеку на шию. Який він здогадливий! А йому такий простий вихід на думку не спав. Насправді нічого страшного не сталося. Будь-якої хвилини можна їх випустити, але за умови, щоб вони слухали його й нічого серйозного самі не робили. Тому що це ні в які ворота не лізе! Король, точно злодюжка, тягне потай із власного буфета ковбасу для свого друга. Або крадькома рве для нього ягоди у власному саду. Або із заздрістю дивиться через паркан, як граються діти. Він теж хоче гратися. Він хоче, щоб його вчителем був капітан, під командою якого він воював. Адже нічого особливого він не вимагає: просто йому хочеться жити, як усі діти.

Фелек поспішав у місто у справах і забіг позичити трохи грошей: на трамвай, на цигарки, а якщо вистачить, то й на шоколад.

— На, візьми, будь ласка.

І Матіуш знову залишився один.

Церемоніймейстер явно уникав його, гувернер кудись зник, а лакеї снували безшумно, як тіні.

"Напевно, вони вважають мене тираном?" Від цієї думки Матіушу стало ніяково.

Їхній страх зрозумілий: адже предок Матіуша, Генріх Лютий, убивав людей, як мух.

Що ж робити? Як бути?

Хоча б хтось прийшов.

І тут до кімнати тихо увійшов старий лікар. Матіуш дуже йому зрадів.

— У мене до вашої величності дуже важлива справа, — боязко промовив лікар. — Але я боюсь, ви не погодитеся.

— Хіба ж я тиран? — запитав Матіуш, пильно дивлячись йому в очі.

— Ніхто цього не каже. Просто в мене до вас дуже велике прохання.

— У чому справа, лікарю?

— Я прийшов просити вас хоч трохи полегшити долю ув'язнених.

— Говоріть сміливо, лікарю. Я заздалегідь на все згоден. Я не серджуся на них і незабаром випущу з в'язниці з умовою, що вони слухатимуться мене.

— Оце по-королівськи! — вигукнув радісно лікар і почав перераховувати прохання ув'язнених: — Канцлер просить подушку, матрац і перину — у нього болять кістки, він не може спати на соломі...

— А я на голій землі спав, — відказав Матіуш.

— Міністр здоров'я просить зубну щітку й порошок. Міністр торгівлі не їсть чорний хліб і просить прислати йому білий. Міністрові освіти

потрібна книга. Обер-поліцмейстер через смуток захворів, йому необхідні ліки.

— А про що просить міністр юстиції?

— Ні про що. У зведенні законів, у томі 745, сказано: "Заарештовані міністри мають право подати прохання на високе ім'я лише після трьох днів арешту". А вони сидять лише три години…

Матіуш наказав видати ув'язненим білизну, ковдри, подушки, віднести їм обід із королівської кухні, а до вечері подати вино. Міністра юстиції він велів привести під вартою до себе.

Коли міністра привели, він люб'язно запропонував йому сісти в крісло.

— Чи законно буде, якщо я випущу вас завтра з в'язниці? — запитав Матіуш.

— Не зовсім, ваша величносте. Утім, військова диктатура не визнає законів. І якщо ми назвемо це так, то все буде в порядку.

— А якщо я їх випущу, мають вони право посадити мене у в'язницю?

— Ні, ваша величносте. Хоча, з іншого боку, у томі 949 є примітка про так званий державний переворот.

— Нічого не розумію, — зізнався Матіуш. — Скільки треба часу, аби у всьому цьому розібратися?

— Років п'ятдесят, — незворушно відповів міністр.

Матіуш зітхнув. Корона завжди його обтяжувала, а тепер вона здалася йому важчою за гарматне ядро.

XIV

в'язнів зняли кайдани, привели в тюремну трапезну. З волі прибули військовий міністр і міністр юстиції. Тюремна варта, тримаючись за ефеси шабель, стала біля дверей, готова до всього, і засідання почалося.

Матіушу вночі не спалось, і він придумав вихід зі становища.

— Ви управляйте дорослими, а я буду королем дітей, — викладав він міністрам свій план. — Я — хлопчик і краще знаю, що потрібно дітям. За собою я залишу право чинити, як захочу. Останнє хай буде по-старому. Що сказано про це в законах, пане міністр?

— Таких законів немає, — надійшла відповідь. — На підставі закону, том 1349, діти — це власність батьків. Є лише один вихід.

— Який? — вирвалося одночасно у всіх.

— Якщо його величність називатимуть Реформатором, том 1764, сторінка 377, королем Матіушем Реформатором.

— А що це означає?

— Так називають королів, які змінюють старі закони й порядки. Якщо король скаже: "Я хочу видати такий чи такий закон", я йому на це відповім: "Не можна, про це вже є закон". А якщо король скаже: "Я хочу провести реформу", тоді я відповім: "Будь ласка, ваша величносте!"

Усі охоче з цим погодилися. А ось із Фелеком справа несподівано ускладнилася.

— Королівським фаворитом він бути ніяк не може.

— Чому?

— Це суперечить придворному етикету, — бовкнув хтось.

Церемоніймейстер на засіданні не був присутній. Тому перевірити це було неможливо. Фаворитів призначають лише після смерті короля, користуючись незнанням Матіуша, збрехали міністри, а вони бажають своєму юному королеві бути здоровим дов— гі-довгі роки. Тому грамоту за будь-яку ціну у Фелека потрібно відібрати.

— Так, це незаконний документ, — підтвердив міністр юстиції. — Фелек може приходити в гості до короля, бути його другом, але закріплювати це грамотою за підписом і печаткою — такого закону немає.

— Ну гаразд, — сказав Матіуш, бажаючи їх випробувати. — А що, якщо я не погоджуся й посаджу вас знову у в'язницю?

— У вашій особі повеліває владика держави, — посміхнувся міністр юстиції. — Ви — король, воля ваша — закон.

"Ось диваки! — подумав Матіуш. — Через якийсь жалюгідний папірець ладні у в'язниці скніти".

— Милостивий государю, — продовжував міністр юстиції, — у наших законах передбачено все. У томі 235 сказано: "Король може порушити закон", але тоді його називають не реформатором, а...

— Як? — із занепокоєнням запитав Матіуш, охоплений недобрим передчуттям.

— Тираном.

Матіуш схопився з місця. Зблиснули оголені шаблі. Настала мертва тиша. Побілівши від страху, усі чекали, що скаже король. Навіть тюремні мухи перестали дзижчати.

— Прошу віднині називати мене Матіушем Реформатором… Ви вільні, панове, — карбуючи кожне слово, голосно сказав Матіуш.

Наглядач в'язниці відніс кандали в комірку, тюремна варта вклала шаблі у піхви, а сторож відчинив важкі, ковані залізом тюремні двері. Міністри від радості потирали руки.

— Хвилинку, панове. Я хочу провести реформу: видати завтра кожному школяреві по фунту шоколаду.

— Надто багато, — авторитетно заявив міністр здоров'я. — Животи болітимуть. Вистачить і чверті фунта.

— Ну гаразд, біс із вами, чверть фунта.

— У нас у державі п'ять мільйонів школярів, рахуючи ледарів і хуліганів…

— Усіх рахувати! — вигукнув Матіуш. — Усіх без винятку!

— Наші фабриканти виготовлять стільки шоколаду не раніше, ніж через десять днів.

— А щоб розвезти його по всій країні, буде потрібно ще тиждень.

— Ваше побажання, государю, можна виконати лише через три тижні.

— Нічого не поробиш, доведеться почекати, — невдоволено мовив Матіуш. У глибині душі йому було неприємно, що він сам не додумався до цього. Проте він не подав виду і вголос сказав: — Завтра ж оголосити про це в газетах!

— Пробачте, ваша величносте, — зазначив міністр юстиції. — Дітям, звичайно, буде дуже приємно отримати шоколад, але це не реформа. Це королівський дар. От якби ваша величність оголосила, що кожен школяр щодня отримуватиме коштом держави шоколад, тоді інша справа. Це вже закон. А так це пригощання, дарунок, пожертвування.

— Гаразд, дарунок, то дарунок, — поспішив погодитися Матіуш. Він втомився і боявся, як би знову не почалися довгі розмови і сперечання. — Засідання оголошую закритим. До побачення, панове.

Приїхавши в палац, Матіуш помчав у парк і свиснув.

— Ну, Фелеку, тепер я справжній король! Усе добре!

— Кому добре, а кому погано.

— Що сталося? — здивувався Матіуш.

— Батько через цей папірець усю спину мені сполосував.

— Що ти кажеш! — Матіуш був вражений.

— Ага. "Хай, каже, король якими хоче милостями тебе осипає, це його справа, а я з тебе, негіднику, шкіру спущу, тому що це моє,

батьківське право. У палаці ти — королівський фаворит, а вдома — мій син. Батьківська рука надійніша за королівську милість".

Життя навчило Матіуша бути обачним і, головне, не квапитися, не робити нічого зопалу. У житті, як на війні: хочеш перемогти, ретельно готуйся до бою. З цим папером він знову поспішив. Зваляв дурня. І поставив себе в безглузде становище. Що ж виходить? Він, король, видає охоронну грамоту, а простий сержант, незважаючи на неї, лупить ні за що свого сина.

— Бачиш, Фелеку, ми з тобою трохи поквапилися. Пам'ятаєш, я говорив навіть, що краще зачекати. Зараз я тобі все поясню...

І Матіуш розповів йому історію з шоколадом.

— Королі не можуть робити все, що захочуть.

— Так, ваша величносте.

— Фелеку, називай мене, як колись, — Томеком. Адже ми разом воювали й тобі я зобов'язаний життям.

І вони вирішили називати один одного на ім'я, коли будуть наодинці.

— Залізно. Крушигоро!

— Залізно, Вирвидубе!

Тепер і про злощасну грамоту стало легше говорити.

— Замість неї я дам тобі ковзани, два м'ячі, альбом із марками, лупу й магніт.

— А батько мене знову налупить.

— Потерпи трохи, Фелеку. Королі не можуть зробити все одразу. Вони теж підкоряються закону.

— А що це за штука — закон?

— Я ще сам добре не знаю. Здається, такі книги.

— Угу. — Обличчя Фелека засмутилося. — Ти там на різних засіданнях буваєш, вчишся потроху, а я ось…

— Не сумуй, любий Фелеку. Побачиш, як здорово буде! Якщо одного мого слова достатньо, щоб п'ять мільйонів дітей отримали шоколад, отже, і для тебе я зможу зробити багато добра. Ти й не знаєш, як довго я не сплю ночами. Кручусь із боку на бік і все думаю: як зробити так, щоб усім було добре. Тепер мені легше. Для дорослих придумати щось приємне важко: у них є гроші, вони можуть купити собі, що хочуть…

— Не розумію, навіщо думати весь час про інших, — урвав Фелек. — Я на твоєму місці наказав би зробити в парку гойдалки, каруселі з музикою…

— Тобі цього не зрозуміти, тому що ти не король. Ну що ж, це хороша ідея. На наступному засіданні я запропоную у всіх школах зробити гойдалки й каруселі.

— І тир, і кегельбан.

— Добре.

XV

іністри прямо з в'язниці вирушили в кондитерську й замовили собі каву з вершками, тістечка із заварним кремом. Але свобода не принесла бажаної радості. Вони розуміли: з королем-хлопчиськом зладити буде нелегко. Прощай, спокій і привільне життя!

— Головне — гроші позичити.

— А нові не можна випустити?

— З цим доведеться зачекати. Ми й так під час війни просто жах, скільки їх навипускали.

— Гарне діло — чекати! А термінові борги як накажете сплатити?

— Я пропоную взяти позику в іноземних королів.

Міністри зжерли по чотири тістечка із заварним кремом, випили каву з вершками й розійшлися по домівках.

Наступного дня канцлер доповів королеві: без позики за кордоном ніяк не обійтися. Але послання треба написати так вправно, щоб багаті королі не змогли відмовити. Тому доведеться засідати двічі на день.

Військовий міністр привіз до палацу капітана. Матіуш дуже зрадів і запитав, чи не можна присвоїти йому звання майора. Але виявилось, він ще дуже молодий для цього.

— З капітаном я займатимуся з усіх предметів, а з гувернером — іноземними мовами.

Матіуш займався з таким завзяттям, що навіть ігри закинув. Капітан жив дуже далеко, на околиці, і Матіуш запропонував йому переїхати із сім'єю в палац. У капітана було двоє дітей: син Стасик і донька Оленка.

Діти подружились й почали разом вчитися й разом гратися. Зрідка приходив Фелек. Учитися він не любив, і тому часто пропускав уроки.

На засіданнях Матіуш з'являвся дуже рідко.

— Жаль втрачати час, — говорив він. — Нудьга смертна, і нічого не розумієш.

Тепер у королівський парк приходили діти із сусідніх дворів. Батько Фелека був майстром на всі руки: він зробив дітям гойдалки. Вони гойдалися на них, гралися в салочки, у м'ячик, у пожежників, каталися на човні й ловили рибу в королівському ставку. Нові порядки не сподобалися королівському садівникові, і він навіть поскаржився дворецькому. Але той лише руками розвів: нічого, мовляв, не поробиш, така королівська воля. Хлопці ненароком розбили кілька віконних шибок. Проте ніхто навіть не писнув. На те Матіуш і реформатор, щоб нові порядки заводити.

Восени Матіуш наказав покликати пічника і скласти в тронному залі піч: "Набридло мені тремтіти від холоду під час аудієнцій".

У погану погоду ігри переносилися в палац. Спочатку лакеї бурчали. Діти залишали на підлозі брудні сліди, і доводилося щоразу підмітати та підтирати блискучий, як дзеркало, паркет. Зате тепер менше уваги зверталося на такий дріб'язок, як непришитий гудзик, неохайна зачіска та інше, і в лакеїв залишалося більше вільного часу. І потім, раніше в палаці панувала мертва тиша і ставало інколи моторошно. Інша справа тепер: сміх, метушня, крики. Часто в іграх брав участь веселий капітан. А бувало, і старий лікар піде в танок або почне через скакалку стрибати. От потіха!

Нарешті настав день роздачі шоколаду. У столиці діти вистроїлися уздовж вулиць у дві шеренги. По вулицях їхали вантажівки, і солдати

роздавали шоколад. За вантажівками у відкритому автомобілі їхав Матіуш. Діти їли шоколад, сміялися і кричали:

— Хай живе король Матіуш!

Король схоплювався, знімав капелюх, махав носовою хустинкою, крутився, посміхався, кивав, ворушив руками, ногами, щоб ніхто не подумав, ніби містом знову возять фарфорову ляльку.

Але це ще не все. Увечері старанних і слухняних учнів запросили в театр. Театр був напхом напханий. А в королівській ложі сиділи Матіуш, капітан, Фелек і Стасик з Оленкою.

Коли Матіуш з'явився в ложі, оркестр заграв державний гімн. Усі встали, а Матіуш завмер — руки по швах, так вимагав етикет. Діти весь вечір милувалися своїм королем. Одне лише їх засмучувало: він був без корони.

Міністри на виставу не прийшли, їм було ніколи. Вони якраз дописували лист із проханням про позику. Лише міністр освіти забіг до театру на хвилинку і задоволено сказав:

— Оце я розумію. Слухняні діти нагороджені заслужено.

Але всьому приходить кінець — закінчилося і свято. А назавтра Матіуша чекали важкі королівські обов'язки.

XVI

ослання королям читали в урочистій обстановці. До палацу з'їхалися всі міністри і всі іноземні посли.

З воістину королівською гідністю сидів Матіуш на троні й уважно слухав послання, яке міністри писали цілих три місяці. З незвички дуже важко було витерпіти цю нудну, втомливу процедуру. Особливо після вчорашнього веселого дня.

Послання складалося з трьох частин.

У першій, історичній, згадувалося про те, як часто великі предки Матіуша виручали з біди сусідні держави, надаючи їм позики на вигідних умовах.

У другій, географічній, частині детально перераховувалося, скільки в Матіуша земель, міст, лісів, які в нього запаси вугілля, солі, нафти, скільки людей живе в його державі, скільки пшениці, картоплі, цукрового буряку щороку вирощується на полях, і так далі.

Третя частина була присвячена економіці. У ній повідомлялося, яка багата й родюча земля Матіуша. Скарбниця повна, податки надходять до казни справно. Словом, грошей кури не клюють. Міністри, звичайно, забрехались. Але вони написали так навмисне: хай королі не сумніваються, що Матіуш поверне борг.

А гроші Матіушу, випливало з четвертої частини, потрібні, щоб зробити країну ще прекраснішою: побудувати нові міста, залізниці, фабрики.

Коли б не безкінечні цифри — мільйони й десятки мільйонів — слухати було б, мабуть, цікаво. Але, оглушений потоком цифр, Матіуш почав позіхати, а чужоземні посли з нетерпінням поглядали на годинник.

Та ось читання добігло кінця.

— Ми передамо послання нашим урядам. Королі наші хочуть жити в мирі з Матіушем, і ми сподіваємося, вони не відмовляться дати йому позику, — пообіцяли посли.

Матіушу подали ручку із золотим пером, прикрашену коштовними каменями. І він зробив таку приписку:

Ваша королівська величносте!

Я вас переміг і не взяв контрибуції, а тепер прошу дати мені позику. Не будьте жаднюгами, дайте.

Король Матіуш Перший Реформатор.

XVII

ноземні королі запросили Матіуша в гості. А разом із ним капітана, лікаря, Стасика й Оленку.

"Приїжджайте, будь ласка, ваша величносте! Ми постараємося, щоб Вам було весело й добре", — писали королі.

Матіуш дуже зрадів. Досі він був лише в одному закордонному місті, і то під час війни. А тепер побачить цілих три столиці, три королівські палаци і три королівські парки! Оце класно! Одна столиця славиться зоологічним садом, де зібрано звірів з усього світу. У іншій, за словами Фелека, є висотний будинок, майже до хмар. А в третій — вітрини такі красиві, що очей не відведеш.

Міністрів не запросили, і вони образилися. Але ображайся не ображайся, а якщо не запросили, доведеться сидіти вдома. Головний скарбник заклинав Матіуша не брати в королів грошей і не підписувати жодних паперів.

— Ваша величносте, ви не підозрюєте, які вони обманщики! — говорив він.

— Нічого, не обдурили, коли був молодшим, а тепер і поготів не обдурять, — сказав Матіуш самовпевнено. Але в душі зрадів застереженню скарбника й вирішив нічого не підписувати. "Може, це і справді пастка, недаремно нікого з міністрів не запросили".

"Ото щасливчик! — заздрили Матіушу. — Скільки країн побачить!"

У палаці зчинилася метушня: укладали речі в скрині, кравці приносили нові костюми, чоботарі — нові черевики. Церемоніймейстер, як очманілий, носився по палацу — стежив, щоб чогось не забули.

Нарешті настав довгожданий день від'їзду. До палацу підкотили два автомобілі: в один сів Матіуш із капітаном, у другий — лікар, Стасик і Оленка. На вулиці стояли натовпи людей. Навздогін королівському автомобілю доносилося радісне "Ура!". Біля перону стояв королівський потяг, і всі міністри були в зборі.

Матіуш якось уже їздив королівським потягом, коли повертався з війни. Але тоді від утоми він нічого не помічав довкола. Тепер інша справа: їхали для розваги, і можна було ні про що не думати. Правду кажучи, це був заслужений відпочинок після важких військових походів і не менш важкої боротьби з міністрами.

Матіуш зі сміхом розповідав своїм супутникам, як ховали їх із Фелеком солдати під шинелями від поручика — теперішнього його вчителя. Згадував солдатську юшку, докучливих бліх і те, як, стоячи на даху хліва, він зустрівся поглядом із військовим міністром, який їхав ось цим самим потягом.

— Тут ми цілий день простояли! А з цієї станції нас відправили назад! — раз по раз вигукував Матіуш.

Королівський потяг складався з шести вагонів. Один вагон спальний, тут кожен мав окреме купе з м'якою полицею-ліжком, умивальником, столиком і відкидним стільчиком. У другому вагоні розміщався ресторан. Посередині стояв стіл, довкола стільці, на підлозі лежав пухкий килим, і всюди квіти, квіти… У третьому — бібліотека; там, окрім книг, були й улюблені королівські іграшки. У четвертому — кухня. У п'ятому їхали королівські слуги: кухар і лакеї. У шостому везли королівський багаж.

Діти по черзі висовувалися у віконце, сміялися, розмовляли. Усе їх забавляло й радувало. На великих станціях паровоз зупинявся, щоб набрати води. Вагони плавно котилися рейками — ні поштовхів, ні стуку!

Увечері у звичайний час діти лягли спати, а прокинулися вже за кордоном.

Ледве встиг Матіуш одягнутися і вмитися, як з'явився посланець іноземного короля.

Виявляється, він сів до потягу вночі на кордоні й тепер, як належало за тутешніми звичаями, супроводжуватиме гостей до самої столиці.

— Коли поїзд прибуває в столицю вашого короля?

— Рівно через дві години.

Хоча Матіуш знав кілька іноземних мов, було приємно чути з вуст королівського посланця рідну мову.

Прийом, наданий Матіушу, не піддається опису. Не як завойовник міст і неприступних фортець, а як завойовник сердець в'їжджав він до столиці чужої країни. Сивоволосий король зі своїми дорослими дітьми й онуками зустрічав його на вокзалі. А потопаючий у зелені і квітах вокзал нагадував прекрасний сад. На пероні гірлянди квітів спліталися в напис:

"Ласкаво просимо, юний друже!" У чотирьох довгих вітальних промовах Матіуша називали добрим, мудрим і відважним. Йому бажали здоров'я й довгих років царювання. На срібній таці піднесли хліб-сіль, на шию наділи вищий орден держави — орден Лева з величезним діамантом. Старий король по-батьківськи поцілував його, і в Матіуша сльози навернулися на очі: він пригадав свого батька. Грав оркестр, розвіювалися прапори, через вулиці були перекинуті тріумфальні арки, а з балконів звисали килими і прапори.

Матіуша на руках внесли до автомобіля. На всьому шляху його гучно вітали величезні натовпи, немов люди з'їхалися сюди зі всього світу. На честь приїзду Матіуша школярів на три дні звільнили від занять, і вони з радістю висипали на вулиці.

Ніколи Матіуша не вітали так радісно навіть у власній столиці.

На майдані перед палацом товпився народ, вимагаючи, аби юний король щось сказав. Уже вечоріло, коли Матіуш вийшов на балкон.

— Я ваш друг! — крикнув він.

У відповідь прогриміли гарматні залпи, спалахнули феєрверки й бенгальські вогні. У небі розсипалися червоні, блакитні, зелені зірки. Красиво, як у казці!

І завертілося колесо розваг: бали, театри, удень прогулянка в гори, відвідини старовинних замків, що загубилися в лісах, полювання, військові паради, а ввечері знову урочисті обіди, театри — і так без кінця.

Онуки й онучки короля з радістю віддавали Матіушу найкращі іграшки. Йому подарували двох красенів коней, маленьку срібну гармату й чарівний ліхтар із картинками невимовної краси.

Але найцікавіше було попереду. Одного прекрасного дня королівський двір вирушив на автомобілях до моря. І Матіуш побачив справжній морський бій. І вперше в житті плив на флагманському кораблі, який називався його іменем.

Десять днів пролетіли непомітно. Матіуш із задоволенням погостював би тут довше, та час було їхати до того короля, якого він відпустив із полону.

Цей король був дещо бідніший, тому зустрічали Матіуша з меншою розкішшю, але не з меншою сердечністю. Зате серед гостей тут були жителі Азії, Африки, Австралії. Матіуш уперше побачив китайців із кісками, негрів, у яких в носі і вухах були прикраси з черепашок і слонової кістки. Матіуш подружився з ними. І вождь одного племені подарував йому чотирьох папуг, які говорили. Другий вождь подарував крокодила й боа у величезному тераріумі. Третій — двох смішних дресированих мавпочок; вони так смішно корчили гримаси, що не можна було без сміху дивитися на них.

Побував Матіуш і в звіринці, який славився на весь світ. Кого там тільки не було! Від найбільших до найменших мешканців суші й моря. Пінгвіни — птахи, схожі на людей. Білі ведмеді. Зубри. Величезні індійські слони. Леви. Тигри. Вовки. Лисиці. А скільки риб і різнопері птиці! Одних лише мавп близько п'ятдесяти видів!

— Це дарунки моїх африканських друзів, — сказав король.

І Матіуш подумав: добре б запросити їх до себе і влаштувати такий самий чудовий звіринець. "Якщо звірі сподобалися мені, то сподобаються всім дітям", — вирішив Матіуш.

Жаль від'їжджати, та нічого не вдієш, пора! Цікаво, що покаже Матіушу третій король? Здається, це в нього в столиці височенний будинок, про який говорив Фелек.

XVIII

у третього, наймолодшого короля, було сумне обличчя. Він прийняв Матіуша привітно й лагідно, але дуже скромно. Це здивувало Матіуша й навіть трохи образило.

"Скупий, мабуть", — неприязно подумав він.

Ще більше здивувався Матіуш, коли побачив королівський палац, який нічим не відрізнявся від сусідніх будинків. І остаточно роззявив рота, помітивши в одного лакея брудні рукавички і — дірку на королівській скатертині, щоправда, майстерно заштопану шовковими нитками; але дірка є дірка, яка б маленька вона не була, і жодні шовкові нитки тут не допоможуть.

Але яке ж було здивування Матіуша, коли він потрапив до скарбниці цього скупердяя. Гори золота, срібла й коштовних каменів переливалися й сяяли так, що очам боляче.

— Який ви багач! — мимоволі вирвалося в Матіуша.

— Ну що ви! Якщо ці скарби розділити порівну між усіма жителями моєї країни, кожному дістанеться по маленькій монеті.

Він сказав це так просто і щиро, що Матіуш перейнявся до нього симпатією. Й образи як не бувало!

Вечорами, коли вони не ходили в театр, король грав на скрипці. Від його гри ставало сумно-сумно і з грудей мимоволі виривалося зітхання.

"Які різні бувають королі", — дивувався про себе Матіуш.

— У вашій столиці, здається, є дуже високий будинок? — запитав одного дня Матіуш.

— Так, парламент. Я думав, вам це буде не цікаво. Адже у вас народ не бере участь в управлінні державою.

— Ні, що ви! Мені б дуже хотілося побачити цей… цей парламент.

Що це за штука, Матіуш так і не зрозумів.

"Дивно, я стільки чув розповідей про подвиги королів, що жили сто, двісті, тисячу років тому, а про те, як живуть і що роблять теперішні королі, мені ніколи ні слова не говорили. Може, знай я їх раніше, і до війни не дійшло б".

Король знову заграв на скрипці.

— Чому ви граєте так сумно? — запитав Матіуш.

— Життя сумне, мій друже, особливо в королів.

— У королів?! — здивувався Матіуш. — А ось королі, ваші сусіди, дуже веселі.

— Це вони лише при гостях прикидаються веселими й безтурботними. Такий звичай. А насправді їм теж сумно: адже вони програли війну!

— Отож, і ви сумуєте саме тому?

— Ні. Мене це навіть радує.

— Радує? — здивувався Матіуш.

— Так. Я був проти війни.

— Чому ж ви тоді воювали?

— Іншого виходу не було.

"От дивак, не хоче воювати й воює. І ще радий, що програв війну. Таких диваків я ще не зустрічав".

— Перемога — небезпечна річ, — немов про себе промовив король. — Переможці часто забувають про свій обов'язок.

— Про який обов'язок? — дивуючись, перепитав Матіуш.

— Про королівський. Король зобов'язаний піклуватися про добробут свого народу. Корону носити — справа нехитра. А ось як зробити людей щасливими? Існують реформи… — ніби роздумував уголос Сумний король.

"Цікаво", — подумав Матіуш.

— Але реформи — річ непроста, дуже непроста.

З-під смичка полилися такі тужливі звуки, немов сталося непоправне нещастя.

Тієї ночі Матіуш довго не міг заснути. Він крутився з боку на бік, а у вухах чувся тужливий плач скрипки.

"Треба обов'язково з ним поговорити, порадитися. Здається, він хороша людина. А то мене називають Реформатором, а що таке реформи, не знаю. За його словами, це річ дуже непроста".

Але ці думки витіснили інші:

"А раптом він лише прикидається добрим? А насправді вони змовилися й доручили йому обдурити мене, втертися в довіру і змусити підписати якийсь папір?

Дивно, чому королі ані словом не обмовилися про позику "і взагалі ні про що серйозне не заводили мову. Зазвичай, коли вони збираються, то говорять про політику та інші важливі речі. А тут ні слова. Чи вони вважають мене надто молодим? Тоді чому Сумний король розмовляє зі мною, як із дорослим?"

Матіушу подобався Сумний король, але він йому не довіряв. Життя з ранніх років учить королів підозрілості.

Аби швидше заснути, Матіуш потихеньку почав наспівувати найсумнішу пісеньку, яку тільки знав. Раптом у сусідній кімнаті почулися кроки.

"Може, мене хочуть убити? — промайнуло в нього в голові. — В історії скільки разів так бувало: заманять короля в пастку і зрадницьки вбивають". Напевно, виною тому безсоння й сумна пісенька, що у нього зародилися такі жахливі підозри.

Матіуш клацнув вимикачем і поліз під подушку за револьвером.

— Не спиш, Матіуше? — запитав, входячи до кімнати, Сумний король.

— Так, щось не спиться.

— Значить, маленьким королям теж не дають спокою невеселі думки? — Сумний король сумно посміхнувся й сів на край ліжка.

Він сидів і мовчки дивився на Матіуша. І Матіуш пригадав, що ось так само дивився на нього батько. Тоді це йому не подобалося, а тепер від лагідного погляду ставало тепліше на душі.

— Я бачив, як ти здивувався, почувши, що я не хотів із тобою воювати, а все-таки воював. Тобі все ще здається, ніби королі роблять, що хочуть.

— Ні, я знаю, ми часто повинні чинити так, як велить закон і етикет.

— Ну так, спочатку ухвалимо поганий закон, а потім хочемо чи ні — виконуємо його.

— А хіба хороші закони не можна ухвалювати?

— Можна й навіть потрібно! Ти, Матіуше, ще дуже молодий, вчися і вводь у своїй країні закони справедливі, мудрі.

Сумний король поклав маленьку руку Матіуша на свою велику долоню й довго дивився на неї, ніби порівнював. Потім ніжно погладив її й поцілував хлопчика в лоб.

Матіуш зніяковів, а король, знизивши голос, квапливо заговорив:

— Ось послухай. Мій дід звільнив народ, але злі люди вбили його, і народ, як і раніше, став безправний. Батько спорудив величезний пам'ятник Свободи. Завтра ти його побачиш. Красивий пам'ятник, але яка від нього користь, якщо на світі, як і раніше, ідуть війни, як і раніше, є бідні й нещасні. Я побудував парламент. І все одно нічого не змінилося. А знаєш, Матіуше, — сказав він таким тоном, ніби пригадав щось дуже важливе, — може, помилка наша полягала в тому, що ми видавали закони для дорослих. Спробуй почати з дітей. Може, тоді щось вийде. Ну, спи, любий хлопчику! Ти приїхав розважатися, а я морочу тобі ночами голову всякою нісенітницею. Добраніч!..

Наступного дня Матіуш спробував продовжити нічну розмову, але Сумний король всіляко уникав цього. Зате він детально пояснив Матіушу, що таке парламент.

Парламент розміщався у великій красивій будівлі, усередині вона нагадувала чи то храм, чи то театр. На підвищенні за столом розмістилися якісь важливі пани, як у Матіуша в палаці під час засідань. Але тут у залі стояло ще багато-багато крісел, на яких сиділи чоловіки. Вони виходили на трибуну й виголошували довгі промови. З боків були ложі, а в ложах — міністри. Збоку за великим столом примостилися кореспонденти, які писали в газети про те, що чули й бачили в парламенті. Гальорка була заповнена народом. Коли Матіуш із Сумним королем увійшли до зали, оратор звинувачував у чомусь міністрів.

— Ми цього не потерпимо! — нестямно кричав він і тряс кулаками. — Або ви слухатиметеся, або ми проженемо вас у шию! Нам потрібні розумні міністри!

Наступний оратор говорив прямо протилежне: міністри дуже розумні, й інших нам не треба.

Почалася суперечка, шум, гам. Хтось волав: "Геть міністрів!" Інший кричав: "Ганьба!" А коли Матіуш виходив із зали, почувся крик: "Геть короля!"

— Чому вони сваряться?

— Їм погано живеться.

— А що буде, якщо вони проженуть міністрів?

— Виберуть інших.

— Ну, а той, хто кричав "Геть короля!", він що, божевільний?

— Ні, просто він проти короля.

— А короля можуть повалити?

— Звичайно.

— А потім?

— Виберуть нового.

XIX

азети на батьківщині Матіуша цілий місяць писали про те, як пишно приймали їхнього юного монарха за кордоном, які коштовні дарунки підносили йому, як його люблять і поважають. Хитрі міністри вирішили скористатися цим і виманити в іноземних королів більше грошей. Успіх забезпечений, вважали вони, якщо, звичайно, Матіуш знову чогось не викине й не зіпсує всю справу. "Добре ще, що королі не образилися за безглузду приписку, — міркували вони. — Жоден реформатор, навіть найбільший, не дозволив би собі на офіційному документі написати: "Не будьте жаднюгами".

Отже, міністри хотіли позбутися Матіуша. І відповідний привід знайшовся: Матіуш, мовляв, перевтомлений і потребує відпочинку.

Матіуш дуже зрадів і виявив бажання поїхати до моря. Відправилися всією компанією: Матіуш, капітан, Стасик, Оленка й лікар. Цього разу Матіуш їхав у звичайному потязі, зупинявся не в палацах, а в простих готелях, носив скромний костюм і величали його не "величністю", а "ясновельможністю". Це означало, що король подорожує інкогніто. Якщо король хоче їхати туди, куди його не запрошували, він вдає, що зовсім не король.

Матіушу це подобалося. Можна гратися з іншими дітьми і, хоча б на якийсь час, стати звичайним хлопчиком.

Жилося їм на узмор'ї привільно: вони купалися, збирали на березі черепашок, будували з піску замки й фортеці, їздили верхи, каталися на човні, ходили в ліс по гриби і ягоди.

Для Матіуша час летів особливо швидко, бо він знову почав займатися з капітаном. Три уроки на день — дрібниця, особливо якщо вчитель — твій кумир.

Із Стасиком і Оленкою Матіуш подружився. Вони були чудові діти і сварилися з ним дуже рідко — і то ненадовго.

Як ось він посварився з Оленкою через великий білий гриб. Матіуш сказав, що він перший побачив його, а Оленка — що вона. Матіуш не сперечався б із нею: подумаєш, велике діло — гриб, особливо для короля! Але навіщо ж брехати і хвалитися?

— Я побачив його й закричав: "Дивіться, який величезний гриб!" — і показав пальцем, а ти підлетіла й зірвала.

— Якщо я зірвала, отже, він мій!

— Ти була ближче, а першим побачив його я.

Оленка розсердилася, жбурнула гриб на землю й давай топтати:

— Не потрібен мені ваш гриб! Не потрібен!

Але потім їй стало соромно, і вона розплакалась.

"Дивний народ ці дівчата, — подумав Матіуш, — сама розтоптала, а тепер реве".

Іншим разом вийшло ось що. Стасик побудував із піску фортецю з високою вежею. Як важко з піску побудувати високу вежу, відомо всім. Пісок має бути мокрий, отже, викопувати його доводиться з глибини. Намучився Стасик зі своєю фортецею, поки не здогадався вставити всередину палицю. Йому хотілося поглянути, що буде, коли об фортецю вдарить хвиля, що набігла. А Матіушу стрельнуло раптом щось у голову, і він з криком: "Ура! На штурм!" — налетів із розгону на фортецю та розтоптав її. Спочатку Стасик дуже розсердився. Але потім розсудив: видно, королі так влаштовані, що не можуть байдуже бачити чужих фортець і не брати їх штурмом. Він трохи насупився, але вони швидко помирилися.

Інколи капітан згадував, як він бився в африканських пустелях. Дуже цікаво розповідав і лікар про мікробів, які, немов вороже військо, нападають на людину. Але в людини в крові є захисники — маленькі білі кульки. Вони накидаються на ворогів-мікробів, і, якщо долають їх, людина одужує, а якщо ні — вмирає. У людському тілі є й фортеці з безліччю ходів, пасток, ровів — це залози. Попадуть мікроби в таку фортецю, заблукають, а кульки-солдати тут як тут — накидаються на них і знищують.

Познайомилися хлопці з рибалками. Рибалки навчили їх розпізнавати по небу, чи буде буря і яка — сильна чи не дуже.

Весело було гратися, цікаво слухати різні історії. Але інколи Матіуш сам утікав до лісу або під приводом, що йде шукати черепашок, відділявся від усієї компанії й вирушав на берег моря. Там він сідав на камінь і думав, що зробить, коли повернеться додому.

Може, влаштувати так, яку Сумного короля? Може, краще, коли править народ, а не купка міністрів і король? А то створюється

безвихідь, як тоді, після війни: він — маленький, міністри — дурні й шахраї. Посадив він їх у в'язницю і, залишившись один, не знав, що робити. А так пішов би до парламенту і сказав: "Виберіть інших, хороших міністрів".

Матіуш довго роздумував над цим, але йому хотілося з кимось порадитися. І ось, коли вони гуляли удвох із лікарем, він запитав:

— Скажіть, лікарю, усі діти такі здорові, як я?

— Ні, Матіуше (лікар називав його просто на ім'я: адже Матіуш жив тут інкогніто), на світі багато слабких і хворих дітей. Вони живуть у сирих, темних комірках, літо проводять у задушливому місті, голодують, і тому часто хворіють.

Матіуш сам бачив темне, смердюче житло бідняків і зі свого досвіду знав, що таке голод. Він пригадав, як вважав за краще інший раз ночувати просто неба на голій землі, ніж у селянській хатині. Пригадав блідих, кривоногих хлоп'ят, які випрошували солдатську юшку. З якою жадібністю наминали її! Але Матіуш думав: так буває лише під час війн, а виявляється, діти мерзнуть і голодують у мирний час.

— А не можна зробити так, щоб у всіх були теплі, світлі будинки із садами і вдосталь їжі?

— Це дуже важко.

— Ну, а якщо я дуже захочу?

— Звичайно, можна. Від короля багато що залежить. Ось, наприклад, останній король, у якого ми були, той, що грав на скрипці, побудував лікарні, будинки для бідних дітей, у нього в країні діти влітку виїжджають за місто. Він видав такий закон: кожне місто зобов'язане

побудувати в селі будинки, куди на ціле літо відправляють слабких, хворобливих дітей.

— А в нас?

— У нас такого закону немає.

— То буде! — закричав Матіуш і тупнув ногою. — Милий, хороший лікарю, допоможіть мені! Міністри знову почнуть казати, що це неможливо, того, іншого немає, а я не знаю: правда це чи брехня?

— Це і насправді нелегко.

— Згоден, що нелегко, але все-таки можливо. Приклад тому — історія з шоколадом.

— Шоколад — це дурниці.

— Чому Сумному королеві легко, а мені важко?

— Йому теж нелегко.

— Ну і хай важко, а я все одно зроблю, чого б мені це не коштувало!..

Над морем сідало величезне пурпурове сонце. І Матіуш уже бачив у мріях, як всі діти його країни милуються заходом і сходом сонця, катаються на човнах, купаються в морі, ходять у ліс по гриби.

— А чому, якщо він такий добрий, хтось крикнув у парламенті "Геть короля!"? — запитав Матіуш по дорозі назад.

— Адже всім важко догодити.

Матіуш пригадав, як солдати глузували з королів. Коли б не війна, він і досі думав би, що його всі обожнюють і, угледівши його, від захвату готові кидати шапки в повітря.

Після цієї розмови Матіуш став ще старанніше вчитися й говорив, що час додому.

"Треба братися за реформи, — думав він. — Чим я гірший за інших королів, у яких діти влітку виїжджають за місто?"

XX

оли Матіуш повернувся до себе в столицю, усе було підготовлено, щоб отримати гроші в іноземних королів. Не вистачало лише його підпису.

Матіуш розписався там, де потрібно, і негайно головний скарбник держави з мішками і скринями вирушив за золотом і сріблом.

Матіуш із нетерпінням чекав грошей, йому хотілося швидше взятися за свої реформи. Їх було три:

1. У лісах, у горах, на берегах річок і озер побудувати будинки, у яких влітку відпочиватимуть діти бідняків.

2. У всіх шкільних дворах спорудити гойдалки й каруселі з музикою.

3. Улаштувати в столиці звіринець із левами, ведмедями, слонами, мавпами, зміями і птахами.

Але коли гроші були отримані, Матіуша спіткало велике розчарування. Виявилося, міністри заздалегідь розподілили всі витрати. Стільки-то на будівництво мостів і шкіл, стільки-то на лагодження

залізниць, стільки-то на сплату військових боргів, а на реформи Матіуша грошей не вистачило.

— Якби ваша величність сказали про це раніше, ми попросили б грошей більше, — лицемірно жалкували міністри, а про себе думали: "Добре, що його не було в столиці! Таку масу грошей витратити на безглузді затії. Та іноземні королі ні за що б не дали стільки".

"Ах так! — розсердився Матіуш. — Якщо ви мене обдурили, я тепер знаю, що робити". І написав про все Сумному королеві.

Я вирішив провести у своїй країні такі ж реформи, як у вашій. А міністри не дають мені грошей, і я хочу попросити позику для себе.

Довго чекав Матіуш відповіді і вже зневірився її отримати, як раптом одного прекрасного дня йому доповіли під час уроку, що його хоче бачити посол Сумного короля. Матіуш одразу зметикував, у чому справа, і поспішив у тронну залу.

Посол заявив, що повинен поговорити з королем віч-на-віч, і їх залишили наодинці. Коли за останнім міністром зачинилися двері, посол сказав: його король згоден позичити Матіушу гроші, але за умови, що Матіуш дасть своєму народові конституцію. Тобто управляти державою буде не він із міністрами, а весь народ.

— Коли даєш гроші одній людині, вона може не повернути їх, а коли даєш усьому народові — справа інша. Боюся лише, міністри не погодяться, — додав посол.

— Погодяться. У них іншого виходу немає. Адже я король-реформатор.

Міністри погодилися дуже швидко. По-перше, вони боялися, як би Матіуш знову не посадив їх у в'язницю. По-друге, хитруни домовилися

між собою: "Нам це навіть вигідно, завжди можна сказати: "Така воля народу" — і справа з кінцем. Весь народ у в'язницю не посадиш!"

І ось у столицю з усіх міст і сіл з'їхалися наймудріші люди. Радилися вони дні і ночі безперервно. Та хіба легко вирішити, чого хоче весь народ?

У газетах про це писали так багато, що навіть на картинки, які любив розглядати маленький король, не вистачало місця. Та не біда, тепер Матіуш добре читав і міг обійтися без картинок.

Окремо радилися банкіри. Вони підраховували, скільки грошей знадобиться на спорудження літніх будинків для дітей, каруселей і гойдалок.

Зі всіх кінців світу до столиці Матіуша потягнулися дресирувальники, фокусники, приборкувачі, торговці дикими звірями, птахами і зміями. Ось у кого було цікаво! І Матіуш не пропускав жодного їхнього зібрання.

— Продаю чотирьох прекрасних левів, — пропонував один.

— У всьому світі немає тигрів кровожерливіших, ніж мої! — хвалився інший.

— Можу запропонувати красивих папуг, — говорив третій.

— Змії — ось найдефіцитніший товар! — вигукував четвертий. — Підступніших за моїх змій і крокодилів не знайти! Відмінна риса моїх крокодилів — довголіття й розміри.

— Дресирований слон! У молодості виступав у цирку: їздив на велосипеді, танцював, ходив по канату. Тепер постарів, і я продам його дешево. Зате як зрадіють діти! Вони дуже люблять їздити на слонах.

— Не забудьте про ведмедів, — пролунав голос ведмежатника. — У мене є два бурі і два білі ведмедики.

Серед торговців дикими звірями був один справжній індієць і два негри. Проте одягнені вони були по-європейськи й говорили зрозуміло, тому що жили поперемінно то в Європі, то в Африці.

Але одного дня на збори з'явився чорний-пречорний негр. Таких ще ніхто зроду не бачив. До того ж він був напівголий, а у волоссі було стільки прикрас зі слонової кістки, що здавалося неймовірним, як голова витримує такий тягар. І ні звуку жодною відомою мовою.

У державі Матіуша жив старий професор, котрий вивчив п'ятдесят мов. Терміново послали за ним, аби дізнатися, чого хоче чорний посланець. Інші негри теж не розуміли його або вдавали, що не розуміють, боячись, як би він не зіпсував їм комерцію.

— О, могутній, як баобаб, великий, як море, швидкий, як блискавка, і ясний, як сонце, король Матіуш, я привіз тобі дружбу мого владики, нехай буде він здоровим сім тисяч років і діждеться десяти тисяч праправнуків! — заявив посланець африканського вождя. — У лісах мого владики більше звірів, ніж зірок на небі, ніж у мурашнику мурашок. Світлійший король Матіуш, не вір цим брехунам, у них леви беззубі, тигри без кігтів, слони старі й немічні, а птахи підмальовані фарбами. У будь-якої мавпи більше розуму, ніж у всіх у них, разом узятих, а любов мого владики до тебе у стократ перевершує їхню дурість. Вони хочуть виманити в тебе більше грошей, а моєму владиці золота не потрібно. У горах у нього стільки золота, що його нікуди дівати. Він пришле тобі диких звірів, а сам хотів би приїхати до тебе на два тижні в гості. Йому дуже цікаво подивитися, як живуть європейці. Але білі королі його не запрошують, говорять, що він дикун і дружбу з ним водити непристойно. Приїжджай до нас, і ти переконаєшся, що я кажу правду.

Торговці дикими звірами носи повісили: "Прощайте, грошики!"

— А чи відомо вашій величності, що він приїхав із країни людожерів? Наша порада вам: не їздіть туди і не запрошуйте їх до себе, — спробували вони відрадити Матіуша.

— О ясний, як сонце, і білий, як пісок, король Матіуш! — сказав у відповідь чорношкірий велетень. — З голови в тебе не впаде жодна волосина в гостинній країні мого владики. Мій владика, нехай здоровим він буде п'ять тисяч років без одного року, швидше з'їсть самого себе, аніж зачепить тебе хоч одним пальцем.

— Вирішено: я їду до Африки! — заявив Матіуш.

Торговцям дикими звірями довелося спіймати облизня й полишити столицю.

XXI

анцлер повернувся додому злючий-презлючий. Дружина не наважувалася слова мовити, щоб не розсердити його ще більше. Діти принишкли, боячись, як би їм не влетіло під гарячу руку. Зазвичай канцлер випивав перед обідом чарку горілки, а страви запивав вином. Але сьогодні він відштовхнув вино й випив підряд п'ять чарок горілки.

Незвичайна поведінка глави сімейства бентежила дружину.

— Любий, — боязко мовила вона, — я бачу, у тебе знову неприємності на службі. Так можна зовсім здоров'я втратити.

— Нечувана справа! — прорвало нарешті канцлера. — Знаєш, що викинув Матіуш?

Дружина замість відповіді лише сумно зітхнула.

— Знаєш, що він викинув? — повторив канцлер. — Зібрався в гості до людожерського вождя. Так, так, до вождя людожерів! До найбільш дикого племені в цілій Африці. Куди не ступала нога білої людини. Розумієш? Там його з'їдять. Неодмінно з'їдять! Я просто у відчаї.

— Любий, а чи не можна його відрадити?

— Відговорюй, якщо тобі життя не миле, а я не маю наміру вдруге в холодній сидіти! Він упертий і легковажний хлопчисько!

— Ну добре, а раптом його, не дай боже, з'їдять?

— Він нам зараз дуже потрібний! Якщо дикуни зжеруть його, усі наші зусилля підуть прахом: хто відкриє перше засідання парламенту, хто підпише маніфест? Через рік хай іде на здоров'я!

Та справа була не лише в цьому. Відпускати малолітнього короля одного в таку небезпечну подорож не годилося, а нікому з міністрів їхати не хотілося.

А Матіуш тим часом серйозно готувався в дорогу.

КОРОЛЬ ЇДЕ В КРАЇНУ ЛЮДОЖЕРІВ!

— рознеслося містом. Дорослі співчуваюче хитали головами, а діти заздрили Матіушу.

— Милостивий государю, — зробив старий лікар останню спробу відрадити Матіуша від цієї затії, — бути з'їденим дуже неприємно і, я б сказав, шкідливо для здоров'я. Дикуни, поза сумнівом, захочуть засмажити вашу величність на рожні, а оскільки при високій температурі білок згортається, отже…

— Любий лікарю, — перебив його Матіуш, — мене хотіли вбити, розстріляти, повісити, а я й досі цілий і неушкоджений. Може, посланець чорного владики каже правду й вони не з'їдять мене. Так чи інакше, я дав слово, і відступати вже пізно. Слово короля непорушне!

Вирішили, що з Матіушем поїде старий професор, що вивчив п'ятдесят мов, капітан, але без Стасика й Оленки (їх не відпустила мама). В останню мить до мандрівників приєдналися лікар і Фелек.

Лікар, незнайомий з африканськими хворобами, купив товстий медичний довідник і набив валізу різними ліками.

Перед самим від'їздом до палацу з'явилися англійський моряк і мандрівник-француз і прохали Матіуша взяти їх із собою.

Багажу було небагато: по-перше, в Африці не потрібні теплі речі, а по-друге, на верблюдах багато валіз не відвезеш, це не коні.

Нарешті настав день від'їзду. Вони сіли до потяга й поїхали. Їхали, їхали і приїхали до моря. Пересіли на корабель і попливли. На морі їх наздогнала буря, і з незвички всі захворіли морською хворобою. Ось тут-то і згодилися ліки, які лікар віз у валізі.

Лікар був дуже незадоволений поїздкою і всю дорогу перебував у препоганому настрої.

— Лихий мене поплутав погодитися бути придворним медиком, — бурчав він. — Був би я простим лікарем, сидів би собі в теплому, затишному кабінеті, ходив би в лікарню, а тепер ось на старості літ треба поневірятися білим світом. У моєму віці особливо неприємно бути з'їденим.

Зате капітан був у прекрасному настрої. Він згадував свою молодість і те, як хлопчиськом утік до Африки. Ото був час!

Фелек теж радів. Хоча одна обставина злегка затьмарювала його радість.

— Мабуть, у гості до білих королів узяв із собою цих пестунів, капітанових діток, а до людожерів їхати, так і Фелек хороший! Ці, мабуть, здрейфили? — сказав він одного дня Матіушу.

— Неправда, — заперечив Матіуш, — вони хотіли їхати, але їм мама не дозволила. А білі королі тебе не запросили, непроханим же їхати не належить.

Це пояснення задовольнило Фелека, і він більше не сердився.

Нарешті вони припливли в порт. Знову пересіли з корабля на потяг і їхали два дні залізницею. Тут уже росли інжирні пальми, банани й різні дивовижні рослини. Дивлячись на всі ці чудеса, Матіуш скрикував від захвату, а посланець чорного владики поблажливо посміхався, скалячи білі зуби, від чого присутнім ставало ніяково.

— Це нісенітниця! Справжні джунглі попереду!

Але замість джунглів перед мандрівниками постала пустеля.

Скільки бачили очі — пісок і пісок. Безкінечний океан піску.

В останньому поселенні білих, де вони зупинилися, розквартирувався гарнізон, і було кілька лавок.

Почувши, куди вони тримають путь, офіцер сказав:

— Ну що ж, коли вам життя не миле, їдьте. Багато сміливців їхали в той бік, а ось назад ще ніхто не повертався.

Посланець африканського короля, купивши трьох верблюдів, вирушив першим, щоб попередити про прибуття гостей, а Матіушу і його супутникам велів чекати його повернення.

Коли він виїхав, гарнізонний офіцер звернувся до мандрівників:

— Послухайте, мене не проведеш, я стріляний горобець! Відразу видно — ви не прості мандрівники. Інакше навіщо вам двоє хлопчиськ і цей старий. І тубілець, який супроводжує вас, судячи з мушлі в носі, належить до знатного роду.

Наші мандрівники, бачивши, що відмовчуватися безглуздо, розповіли йому все відверто.

Виявляється, офіцер читав про Матіуша в газетах, які приходили сюди із запізненням на кілька місяців.

— Тоді інша справа, — сказав офіцер. — Це дуже гостинний народ. Ви або зовсім звідти не повернетеся, або повернетеся з багатими дарами. У них золота й діамантів кури не клюють! В обмін на всякий дріб'язок — трохи пороху, люстерко або люльку — вони дають кілька жмень золота.

Мандрівники помітно повеселішали. Старий професор цілими днями лежав на розжареному сонцем піску. Лікар сказав, що йому це корисно: у професора хворіли ноги. А ввечері він вирушав у негритянські хатини й записував нові, невідомі науці слова.

Фелек об'ївся фруктами, і лікар дав йому зі своєї аптечки ложку касторки. Англійський моряк і мандрівник-француз кілька разів брали Матіуша із собою на полювання. Матіуш навчився їздити на верблюдах. Таке життя було йому до душі.

XXII

кось уночі до намету увірвався негр-слуга.

— Вставайте! — кричав він. — Напад! Зрада! — І тужливо заголосив: — О я нещасний, навіщо пішов я служити білим! Мої побратими ніколи мені цього не пробачать! Що мені тепер, нещасному, робити?..

Подорожні, як скуйовджені, посхоплювалися з похідних ліжок і схопилися за зброю, яка виявилася під рукою, готові битися з ворогом.

Довкруги темрява, нічого не видно. Лише зрідка, з боку пустелі, доносився якийсь глухий шум, ніби тупіт величезного натовпу.

Дивно, чому в казармі так тихо? Жодного руху, жодного пострілу.

Начальник гарнізону, добре знайомий зі звичаями тубільців, одразу зрозумів, що це не напад. Але що, він сам толком не знав і тому вислав вперед гінця.

Той незабаром повернувся й повідомив, що це йде караван за Матіушем.

Попереду урочисто й поважно виступав верблюд із паланкіном між горбами. За ним — сто верблюдів, укритих розкішними попонами. І велика кількість воїнів для охорони каравану.

Лише завдяки досвідченості й витримці начальника гарнізону не сталося невиправної біди: не відкрили стрілянини по мирному племені. Матіуш сердечно подякував офіцерові, нагородив його орденом, і наступного дня рано-вранці караван рушив у дорогу.

Подорож була важкою. Немилосердно пекло сонце. Білі відкритими ротами хапали повітря: з незвички вони задихалися. А посланцям африканського вождя хоч би що.

Високо на верблюді в паланкіні сидів Матіуш, а два тубільці обмахували його великими віялами зі страусового пір'я. Караван повільно просувався вперед. Провідник тривожно вдивлявся вдалину: чи не наближається самум. Бували випадки, коли цей страшний вітер пустелі засипав гарячим піском цілі каравани, і всі подорожні гинули.

Удень ніхто не розмовляв — не було сил, і лише ввечері, коли ставало прохолодніше, люди трохи оживали. Добрий лікар напував Матіуша якимись порошками, але користі від них було мало. Хоча за плечима в Матіуша була війна й багато небезпечних пригод, подорож вогнедишною пустелею здалася йому найважчою з тих, які він випробував у житті. Від спеки боліла голова, порепалися губи, у горлі пересохло і язик задерев'янів. Він засмаг і висох, як тріска. Очі від яскраво білого піску стали червоними й боліли, шкіра лущилася й нестерпно свербіла. Ночами Матіуша переслідували кошмари: то снилося, що людожери їдять його живцем, то ніби смажать на вогнищі.

Вода!.. Яке блаженство плисти морем! Але робити нічого, назад дороги немає, інакше його чекає вічна ганьба.

Двічі вони зупинялися в оазах на привал. До чого приємно знову побачити зелені дерева, напитися студеної води з джерела, а не цієї осоружної, смердючої з бурдюків!

У першому оазисі вони відпочивали два дні, а в другому довелося затриматися на цілих п'ять. Верблюди не менше від людей потребували відпочинку. Від утоми вони не могли йти далі.

— Чотири сходи й заходи сонця — і ми вдома! — радів посланець чорного владики.

За п'ять днів люди і тварини добре відпочили. А невтомні тубільці розпалили напередодні від'їзду вогнища і станцювали довкола них дикий військовий танець.

Останні чотири дні були не такі виснажливі. Пустеля кінчалася, пісок уже не був таким спекотним, де-не-де росли навіть чахлі рослини, і назустріч траплялися люди.

Матіуш хотів із ними познайомитися, але йому пояснили, що це розбійники. Не будь караван такий великий, вони неодмінно напали б на них і пограбували.

Нарешті вдалині замаячів ліс, повіяло свіжістю і прохолодою. Важкі мандри спекотними пісками — позаду, а що їх чекає попереду, невідомо. Може, смерть від руки дикунів?

Назустріч каравану виїхав сам чорний владика в супроводі придворних. Попереду виступали музики. Але замість звичних інструментів у них були якісь дивовижні барабани, сопілки, тріскачки, які видавали такий неймовірний писк, скрегіт і гуркіт, що хоч вуха затикай! Після тиші безмовної пустелі наші подорожні мало розум не втратили.

Почалося богослужіння. Перед дерев'яною колодою, на якій були вирізьблені морди невідомих чудовиськ, жрець у страшній масці щось викрикував, а натовп вторив йому. Це означає, пояснив Матіушу професор, що чорний владика віддає гостя під заступництво своїх богів.

Потім чорний владика і його сини з півгодини весело скакали довкола Матіуша. І, лише до найдрібніших подробиць виконавши ритуал, вождь племені звернувся до Матіуша з вітальною промовою:

— Білий друже, ти приїхав до мене, і тепер я найщасливіша людина на землі. Благаю тебе, зроби лише знак, і на доказ любові й відданості я встромлю цю стрілу у своє серце. Померти для друга — велика честь.

Кажучи це, він приставив вістря довгої стріли до грудей і завмер у чеканні.

Матіуш попросив професора сказати, що він не хоче, аби вождь через нього вмирав, він бажає з ним дружити, розмовляти й веселитися.

Уявіть собі подив Матіуша, коли у відповідь пролунав гучний плач — це ридали негритянський король, його родичі й діти. Вони горювали через те, що білий друг нехтує ними.

Матіуш ледве не пирснув зо сміху — такими смішними видалися йому тутешні звичаї, але він стримався і зробив серйозне обличчя.

Розповідати детально про все, що бачив і робив Матіуш при дворі чорного владики не має сенсу. Усе це описано вченим професором у товстій книзі під назвою:

49 ДНІВ ПРИ ДВОРІ КОРОЛЯ БУМ-ДРУМА

Написав учасник експедиції і перекладач короля Матіуша Реформатора.

Бум-Друм щодуху прагнув розважити свого білого друга. Проте деякі забави Матіушу не подобалися, і він відмовлявся брати в них участь, не думаючи, що когось цим ображає, і не підозрюючи, що за кожним його рухом стежать злі, пронизливі очі верховного жерця. І ось одного дня верховний жрець з обуренням заявив:

— Цей білий — брехун, він лише прикидається нашим другом. Він нехтує нашими звичаями. — І зловісно пошепки додав: — Але я знаю, що робити.

І того ж дня увечері під час бенкету непомітно підсипав отруту в мушлю, з якої пив Матіуш. А ця отрута володіла такою властивістю: спочатку людині, яка її вип'є, усе здається червоним, потім синім, зеленим, чорним, і нарешті вона вмирає.

Матіуш сидить у шатрі вождя в золотому кріслі за золотим столом.

— Дивно, чому це раптом усе стало червоним? І люди, і все-все, — каже він.

Лікар, почувши це, схопився й від жаху не може слова вимовити, лише руками махає. Виявляється, він читав про цю отруту у вчених книгах. Там говорилося: усі африканські хвороби виліковні, лише проти цієї отрути немає ліків.

— Ой, дивіться, як красиво — тепер усе синє! — нічого не підозрюючи, весело розповідав Матіуш.

— Професоре! — закричав лікар. — Перекладіть їм, що Матіуш отруєний.

Вождь схопився за голову і стрілою вилетів із шатра.

— На, випий, білий друже! — Він простягнув Матіушу чашу зі слонової кості, у якій плескалася гірка, дуже гірка, кисла-прекисла рідина.

— Фе, яка гидота! — Матіуш скривився й відштовхнув рукою чашу. — Ой, а зараз усе зелене! Стіл зелений, і лікар зелений.

Бум-Друм, недовго думаючи, згріб хлопчика в оберемок, поклав прямо на стіл, наконечником стріли розтиснув зуби й силою влив гірко-кислу рідину.

Матіуш пручався, брикався, плювався, але рідина все ж потрапила в рот, і він був урятований.

Ще б кілька секунд — і кінець! Перед очима в Ма— тіуша швидко попливли чорні кола. На щастя, їх було всього шість на зеленому тлі.

І Матіуш не помер, а лише проспав поспіль три дні і три ночі.

XXIII

ерховний жрець злякався гніву вождя й вибачився перед Матіушем, пообіцявши показати у винагороду чудові фокуси. Ці фокуси жерцеві дозволялося показувати лише тричі в житті.

Усі всілися перед шатром на тигрових шкурах, і вистава почалася.

Жрець вийняв із коробочки щось маленьке і поклав на долоню. Це виявилася крихітна змійка. Вона обвилася довкола пальця жерця, зашипіла, висунула жало, не товстіше за нитку, і, встромивши його в палець, застигла — пряма, як палиця. Жрець відірвав змію й показав на пальці крапельку крові. Глядачів охопив священний трепет. "Подумаєш, крапелька крові!" — дивувався Матіуш. Але йому розтлумачили, що ця маленька змійка страшніша від леопардів і гієн: від її укусу вмить настає смерть.

А жрець тим часом продовжував показувати фокуси. Ось він зійшов на вогнище — з вух, носа і рота палахкотить вогонь, а йому хоч би що!

Після цього він заграв на сопілці, і сорок дев'ять величезних змій затанцювали під музику. Потім став дмухати на високу столітню пальму; дмухав доти, доки стовбур пальми не почав повільно хилитися до землі, і — крак! — вона зламалася. Змахнув палицею й попрямував між двома деревами повітрям, як по містку. Підкинув догори кульку зі слонової кістки, підставив голову — кулька впала на неї й безслідно зникла. Але він швидко закрутився на місці, а коли зупинився, всі побачили в нього дві голови: одна сміялася, інша плакала. А під кінець показав ось яку штуку. Відрубав одному хлопчикові голову, уклав її в плетену корзину й

завертівся довкола корзини в дикому, несамовитому танці. Потім штовхнув корзину ногою, і звідти почулася гра на сопілці. Жрець відкрив кришку — і з корзини вискочив хлопчик, якому він щойно відрубав голову, і як ні в чому не бувало став перекидатися і стрибати. Те ж саме виконав він із птицею. Підстрілив на льоту птицю з лука. Пронизана стрілою птиця впала на землю, висмикнула дзьобом стрілу й підлетіла до чарівника. Той узяв у неї із дзьоба стрілу, а птиця довго пурхала довкола.

"Мабуть, заради стількох чудес можна й отруту випити", — подумав Матіуш.

То на верблюді, то на слоні подорожував він країною свого дивного друга. Побував у негритянських селищах, розташованих у непролазних джунглях. Люди тулилися там у плетених хатинах, у бруді й убогості, разом із домашніми тваринами. Серед негрів було багато хворих. Їх можна було б вилікувати, були б ліки. Лікар давав їм таблетки й мікстури, вони слухняно, з вдячністю приймали їх й одужували. У лісах Матіуш не раз натикався на трупи людей, розтерзаних хижаками або вкушених отруйними зміями.

Матіуш дуже співчував неграм, з якими встиг подружитися.

"Чому вони не будують залізниць й електростанцій? — дивувався він. — Чому в них немає кіно, просторого, чистого житла, зброї для захисту від диких звірів? Адже золота й діамантів у них стільки, що діти граються ними, як простими камінчиками".

— Через те, що білі брати не хочуть нам допомогти, — пояснив йому Бум-Друм.

І Матіуш вирішив, як тільки повернеться на батьківщину, дасть у газетах оголошення, щоб усі, хто бажає, їхали до Африки будувати будинки і прокладати дороги.

Але жодні найяскравіші враження не могли витіснити з його голови думок про власну країну і про реформи.

Одного дня, коли вони оглядали величезну золоту жилу, Матіуш попросив Бум-Друма позичити йому трохи золота.

— Та бери, скільки хочеш, скільки верблюди відвезуть! У мене його, що піску в пустелі! — розреготався у відповідь Бум-Друм. — Давати у борг другові? Ні, білий друже, бери все, що тобі подобається. Бум-Друм любить свого білого друга й готовий служити йому до самої смерті.

Пора повертатися додому. Бум-Друм влаштував на прощання велике свято — свято дружби.

Під час бенкету він розрізав собі палець гострою мушлею, те саме зробив Матіуш. Чорний владика злизав краплю крові з пальця Матіуша. Матіуш по— слідував його прикладу. Хоча це було неприємно, але, навчений гірким досвідом, він не опирався. За цією процедурою послідували інші. Матіуша кинули в ставок, який кишів крокодилами й отруйними зміями, але Бум-Друм негайно стрибнув у воду й витягнув його. Потім — намазавши якимось жиром, штовхнули Матіуша у вогнище. І знову тієї миті кинувся у вогонь Бум-Друм і врятував друга. Матіуш навіть не обпікся, лише волосся обпалив. Але це ще не все. Матіуш стрибнув із високої пальми, а Бум-Друм так вправно його підхопив, що він зовсім не забився.

"До чого весь цей цирк?" — дивувався Матіуш. І професор пояснив йому: злизана крапля крові означає: якщо Матіуш вмиратиме в пустелі від спраги, то друг напоюватиме його власною кров'ю. І взагалі, де б Матіушу не загрожувала небезпека — на воді, у повітрі, у вогні, — чорний брат Бум-Друм, ризикуючи життям, прийде йому на допомогу.

— Ми, білі, — говорив професор, — пишемо договори на папері, а вони не вміють писати й укладають договори таким чином.

Жаль розлучатися з новими друзями, але на батьківщині чекають невідкладні справи.

Напередодні від'їзду засмучений Матіуш востаннє пішов погуляти в ліс. Яскраво світив місяць. У казково красивому лісі було тихо-тихо. Раптом почувся шерех. Що це? Тигр? Змія? Матіуш зробив крок уперед, і ззаду знову щось зашаруділо.

Ясно, за ним хтось крадеться. Він зупинився, вийняв із кобури револьвер — і чекає.

Матіуш розгледів її при світлі місяця, це була дочка вождя, — маленька весела Клу-Клу. "Дивно, навіщо вона тут о цій порі?" — здивувався Матіуш.

— Що з тобою, Клу-Клу? — запитав він мовою її племені. (Матіуш уже трішки навчився говорити цією мовою.)

— Клу-Клу кички рец, Клу-Клу кин брун.

Вона говорила довго-довго, але Матіуш нічого не зрозумів. Він запам'ятав лише деякі слова: "Кики, рец, брун, буз, кин".

Під кінець Клу-Клу заплакала.

"Напевно, з нею сталася якась біда". І, щоб утішити її, він дав їй годинник, люстерко і красивий флакончик. Але це не допомогло — обличчям Клу-Клу все ще котилися сльози.

Що б це означало?

Повернувшись додому, він повторив професорові слова, які запам'ятав, і той сказав: Клу-Клу дуже його полюбила і хоче виїхати разом із ним.

Матіуш попросив професора переказати Клу-Клу, що він скоро запросить у гості її батька, і тоді вона зможе з ним приїхати.

Проте думати про маленьку Клу-Клу було ніколи: перед від'їздом ще було багато клопотів.

На п'ятсот верблюдів нав'ючували мішки із золотом, коштовним камінням, фруктами, африканськими ласощами, прив'язували бурдюки з вином і солодкими напоями. Не забули і про сигари для міністрів.

Матіуш умовився з Бум-Друмом через три місяці прислати клітки для диких звірів. І попередив, що може прилетіти аероплан — велика залізна птиця з білою людиною в животі. Хай не лякаються.

Нарешті настав день від'їзду, і рано-вранці вони рушили в зворотну дорогу. Дорога через пустелю вже не здавалася такою страшною: перенесені випробування загартували мандрівників.

XXIV

оки Матіуш гостював у Бум-Друма, міністри не гаяли часу дарма: вони укладали конституцію. А коли завершили, з нетерпінням стали чекати короля. Адже без королівського підпису цьому папірцеві гріш ціна!

Ждуть, ждуть, а Матіуш усе не іде. "Де він, куди подівся?" — губляться міністри у здогадах. Їм відомо, що він благополучно досяг берегів Африки, потім їхав поїздом, жив деякий час у наметі у прикордонному поселенні білих. А далі, доповідав гарнізонний офіцер,

вождь людожерів прислав за Матіушем верблюдів, він виїхав і як у воду канув.

Але одного прекрасного дня від Матіуша надходить телеграма:

ЖИВИЙ, ЗДОРОВИЙ, СКОРО БУДУ ВДОМА.

— Щасливчик цей Матіуш! — заздрили йому іноземні королі.

— Таланить йому, — шепталися міністри й зітхали. "З війни повернувся — засадив нас у в'язницю, — думали вони, — а тепер, чого доброго, велить засмажити і з'їсть. Відомо, хорошого людожери не навчать!"

Повертався на батьківщину Матіуш у прекрасному настрої. Ще б пак! Подорож удалася на славу. Він засмаг, виріс, і апетит у нього був вовчий. Не підозрюючи, які страхи мучать міністрів, він вирішив пожартувати з них.

— Ну як, залізниці в порядку? — запитує король, коли всі зібралися в тронному залі.

— У порядку, — відповідає міністр залізниць.

— Ну, дивіться, а то я накажу зварити вас у крокодиловому соусі. А фабрик багато побудували?

— Багато, — відповідає інший міністр.

— Дивіться, а то я велю начинити вас бананами і засмажити.

У міністрів фізіономії витягнулися і зблідли, а Матіуш не витримав і розреготався.

— Панове, — сказав він, — не бійтеся, будь ласка! Я не став людожером. І те, що говорили про мого друга Бум-Друма, вигадка і наклеп.

Міністри не повірили б жодному слову з розповіді Матіуша про його надзвичайні пригоди, якби своїми очима не побачили цілий ешелон вагонів, завантажених золотом, сріблом і коштовними каменями. А коли Матіуш роздав їм дарунки Бум-Друма — ароматні сигари й солодкі африканські вина, — міністри змінили гнів на милість.

У маніфесті говорилося: "За велінням його королівської величності віднині й надалі країною управлятиме народ в особі парламенту" і так далі.

— Тепер прошу записати, що я хочу зробити для дітей, — сказав Матіуш. — Гроші є, і можна приступити до справи. Отже, кожен хлопчик і кожна дівчинка отримають до літа по два м'ячі, а взимку — ковзани. Після уроків усім учням видавати по одній цукерці й солодкому пиріжку. Дівчаткам, крім того, щороку видавати по новій ляльці, а хлопчикам — перочинний ножик. У всіх школах спорудити гойдалки й каруселі. До кожної купленої книжки або зошита безкоштовно додаються перевідні картинки. Це лише початок, надалі я маю намір здійснити багато реформ. Прошу підрахувати, скільки це коштуватиме і скільки часу знадобиться на їх здійснення. На підрахунки даю тижневий термін.

Уявіть собі радість хлопців, коли вони дізналися про реформи. А в газетах писали, що це лише початок. Отже, буде ще краще!

І ось усі, хто вмів писати, почали строчити Матіушу листи з проханням зробити те-то і те-то. У королівську канцелярію листи приносили мішками. Статс-секретар переглядав їх і викидав у корзину. Так завжди роблять у королівських канцеляріях. Матіуш про це, звичайно, не знав. Але одного дня він побачив, як лакей тягне на королівський смітник величезний кошик паперів.

"А чи немає там, випадково, рідкісних марок?" — подумав Матіуш (Він збирав марки й наклеював у спеціальний альбом).

— Що це за папери й конверти? — запитав він.

— А я звідки знаю? — відповів лакей не дуже люб'язно.

Матіуш поглянув: листи адресовані йому. Тоді він наказав віднести кошик у королівський кабінет і викликав секретаря.

— Що це за папери, пане секретар?

— Та так, усякі дріб'язкові листи вашій королівській величності.

— А хто розпорядився викидати їх на смітник?

— Так завжди робили!

— Отже, погано робили! — розлютився Матіуш. — Якщо лист адресований мені, я один можу судити, дріб'язковий він чи ні. Віднині всі листи прошу передавати мені! Я сам їх читатиму.

— Ваша величність, королі одержують дуже багато листів. А якби народ ще дізнався, що вони самі їх читають, листів скупчилися б цілі гори. І так десять чиновників лише тим і займаються, що відбирають і читають найважливіші.

— А які вважаються важливими?

— Від іноземних королів, фабрикантів та інших впливових осіб.

— А неважливі?

— Вашій величності найбільше пишуть діти. Що спаде в голову, те й пишуть. А деякі так нашкрябають, що нічого не розбереш.

— Якщо вам важко розбирати дитячі карлючки, я сам читатиму листи хлопчиків. А чиновникам дайте іншу роботу. Я ось теж хлопчик, а виграв же війну з трьома королями і здійснив подорож, на яку жоден з моїх дорослих міністрів не відважився.

Секретар, не сказавши й слова, з низьким поклоном вийшов, а Матіуш взявся за читання. Година минала за годиною, а Матіуш усе читав. Церемоніймейстер кілька разів підглядав у замочну шпарину: чим зайнятий король і чому не йде обідати? Але, бачивши короля, схиленого над паперами, не наважувався його турбували.

Матіуш читав, читав, а листів не зменшувалося, хоча найрозбірливіші карлючки він відкладав убік, на потім. Хлопці писали Матіушу про всяку всячину: один хлопчик розповідав свій сон; інший писав, які в нього чудові голуби і кролики, і він хоче подарувати двох голубів й одного кролика королеві, але не знає, як це зробити; третій ділився з королем своїми планами на зиму, коли він отримає ковзани. Одна дівчинка прислала власноруч написаний вірш, інша намалювала картинку. Від якогось хлопчика надійшов у дарунок цілий альбом малюнків на тему: "Матіуш у країні людожерів". Не дуже схоже, зате красиво, і Матіуш із задоволенням розглядав ілюстрації.

Але найбільше було листів із проханнями. Хто просив велосипед, хто фотоапарат, хто поні. Одна дівчинка писала, що в неї хвора мама, а грошей на ліки немає. Хлопчик скаржився: у нього немає черевиків і ні в чому ходити до школи, а вчитися дуже хочеться. Він навіть табель у конверт вклав, аби Матіуш не подумав, ніби він ледар.

"Може, краще роздавати дітям черевики, а не м'ячі та ляльки?" — подумав Матіуш, прочитавши ці листи.

До пізньої ночі просидів він за письмовим столом, навіть вечерю велів принести в кабінет. Церемоніймейстер знову заглядав у шпарку. У нього і в лакеїв злипалися очі, але лягти спати раніше за короля вони не мали права.

Листи з проханнями Матіуш відкладав окремо.

"Як бути? І ліки потрібні хворій матері. І черевики потрібні хлопчикові, який хоче вчитися".

У Матіуша від читання навіть очі заболіли. Особливо повільно просувалася справа з листами, написаними нерозбірливо. Він відкладав їх убік, хоча розумів, що це неправильно. "Адже зовсім недавно в мене теж замість букв виходили карлючки, а підписував же я важливі документи. Може, у цих хлопців якась важлива справа, і вони не винні, що не вміють писати розбірливо. Добре б змусити чиновників переписувати начисто нерозбірливі листи". Минуло ще дві години. На столі лежало листів двісті, а то й більше. І Ма— тіуш із гіркотою переконався, що один не впорається.

"Завтра дочитаю", — вирішив він і понуро побрів у королівську опочивальню.

"Як бути? — ламав він собі голову. — Якщо щодня читати стільки листів, ні на що інше часу не вистачить. А викидати листи на смітник — найбільше свинство. Але звідки їх стільки береться?"

XXV

аступного дня Матіуш встав ні світ ні зоря, випив нашвидку склянку молока й побіг у кабінет. Уроки на сьогодні він відмінив і до самого обіду читав листи. Утомився смертельно, більше, ніж на війні або під час мандрів у пустелі. І ось коли він вже мріяв про обід і відпочинок, до кабінету увійшов секретар, а за ним четверо лакеїв із важкою ношею.

— Сьогоднішня пошта, ваша королівська величносте! — доповів секретар і, як здалося Матіушу, усміхнувся.

— Це ще що таке, сто тисяч людожерів і крокодилів! — розсердившись, топнув Матіуш ногою. — Ви що, хочете, щоб я осліпнув? Де це бачено, щоб король читав по мішку листів на день?! І взагалі, як ви смієте жартувати з королем? Та я вас у в'язницю за це засаджу!..

У глибині душі Матіуш розумів, що не правий, але зізнатися в цьому не хотів.

— Ціла канцелярія ледарів! Листи в сміттєвий ящик кидати та королеві носити — це вони вміють, а як працювати треба, у них голова болить. Я вам покажу, нероби.

На щастя, у дверях кабінету з'явився канцлер. Зметикувавши, у чому справа, він велів лакеям винести злощасний мішок, а секретареві почекати в сусідній кімнаті. Коли четверо лакеїв із величезним мішком зникли за дверима, у Матіуша відлягло від серця, але він продовжував удавати, ніби ще сердиться.

— На що це схоже, пане канцлер, щоб адресовані королеві листи викидалися на смітник?! Чому від мене приховують потреби моїх підданих? Хіба це справедливо, щоб хлопчик не ходив до школи через те, що в нього немає черевиків? Куди дивиться міністр юстиції! Утім, у мого друга Бум-Друма теж немає черевиків, але в них клімат тропічний.

Матіуш довго радився з державним канцлером, потім покликав секретаря. Виявляється, старий більше двадцяти років працює в канцелярії. Він читав листи, які приходили ще на ім'я батька Матіуша і навіть діда. Досвід у цій роботі в нього був величезний.

— За життя дідуся вашої величності в королівську канцелярію щодня надходило сто листів. Це були хороші часи! У всій державі налічувалося

не більше ста тисяч писемних. А ось коли Стефан Мудрий побудував школи, писемних стало вже два мільйони. І в канцелярію надходило від шестисот до тисячі листів щоденно. Одному читати стільки листів було не під силу, і я найняв собі на допомогу ще п'ятеро чиновників. А з того часу, як наш милостивий король Матіуш Реформатор забажав подарувати ляльку доньці начальника пожежної команди, посипалися листи від дітей — від п'яти до десяти тисяч на день. Особливо багато надходить у понеділок: у неділю діти школу не відвідують і в них багато вільного часу. Я саме збирався подати прохання, щоб мені дозволили взяти ще п'ятеро помічників.

— Знаю, знаю, — перебив його Матіуш. — Але яка від вашого читання користь, якщо листи викидаються на смітник?

— Перш ніж викинути, їх читають, звичайно, якщо вдається розібрати почерк, і заносять кожен лист під номером в особливу книгу. І в окремій графі записують прохання кореспондента.

Бажаючи перевірити, чи це правда, Матіуш запитав:

— Ну, а серед тих листів, які лакей учора ніс на смітник, було прохання щодо черевиків?

— Не пам'ятаю, але це можна перевірити.

За розпорядженням секретаря два чиновники, важко відхекуючись, внесли до королівського кабінету величезну книгу. І дійсно, під № 47 000 000 000 знайшли ім'я, прізвище й адресу хлопчика, а в графі "Зміст листа" було написано: "Просить черевики, щоб ходити до школи".

— Я понад двадцять років працюю чиновником, і у мене в канцелярії зразковий порядок.

Матіуш був хлопчик справедливий. Він зрозумів, що даремно образив старого.

— Велике вам спасибі, — сказав він, подаючи йому руку.

Урешті-решт придумали такий вихід зі становища: листи, як і раніше, читатимуть чиновники, а найцікавіші — не більше ста в день — відкладати для Матіуша. Для читання листів із проханнями спеціально виділять двох чиновників. Вони повинні перевіряти, правду пишуть хлопці чи вигадують.

— Наприклад, ось цей хлопчик пише, що йому потрібні черевики. А може, це неправда? Ваша королівська величність пошле йому черевики, а він продасть їх і накупить солодощів.

Довелося визнати, що секретар правий. Матіуш пригадав, як на війні один солдат продавав чоботи і купував горілку, а потім просив нові.

"Шкода, що через брехунів і шахраїв не можна вірити людям", — з гіркотою подумав Матіуш.

І вирішили ще ось що: Матіуш сам видаватиме хлопчикам і дівчаткам те, про що вони просили в листах.

"Оце здорово! — зрадів він. — Хоч із хлопцями поговорю, а то все міністри та посли — нудьга смертельна!"

Таким чином, встановили розпорядок дня його величності короля Матіуша. З ранку до дванадцятої години — уроки. О дванадцятій — сніданок. Після сніданку прийом іноземних послів і міністрів. Потім читання листів. Далі — обід; після обіду приходитимуть діти. А потім до вечері різні засідання й наради з міністрами. І — спати.

Коли все розрахували по годинах і хвилинах, Матіуш засмутився. А коли ж гратися? Але він одразу осмикнув себе: "Король, навіть якщо він хлопчик, перш за все повинен думати не про себе, а про інших. Може, настане такий час, коли я перероблю всі справи і тоді зможу погратися годинку-другу. І потім, адже я подорожував, — розмірковував Матіуш, — бачив стільки цікавого, місяць жив на морі, побував у гостях у Бум-Друма. Відпочив, розважився, пора за королівські справи братися!"

Сказано — зроблено.

Зранку Матіуш вчиться, потім чиновник уголос читає йому листи, а Матіуш, якому важко довго сидіти на одному місці, заклавши руки за спину, ходить по кабінету. У гарну погоду листи за порадою лікаря читали в королівському парку.

У години аудієнції в палаці збиралися різні люди. Іноземні посли приходили дізнатися, коли відкриття парламенту. Фабриканти й підрядчики запитували в короля, які робити гойдалки й каруселі. Прибували посли з далеких тропічних країн. Усім хотілося жити в дружбі з маленьким королем, який побував у гостях у Бум-Друма. Деякі посли хитрували, прагнучи вигородити своїх вождів і обчорнити Бум-Друма в очах Матіуша.

Узагалі з ними треба було тримати вухо гостро, не то потрапиш у халепу. Інша справа — діти. Вони входили по черзі в тронний зал, і Матіуш давав їм те, про що вони просили в листах. Потрібні речі за розпорядженням Матіуша заздалегідь купувалися в магазинах, і хлопці, отримавши хто пальто, хто підручники, хто черевики, задоволені розходилися по домівках. Чистьохи дівчатка часто просили гребінці й зубні щітки. Хто добре малював, отримував фарби. Один маленький музикант, який грав на губній гармошці, мріяв про скрипку. Коли йому дали новеньку скрипку в красивому футлярі, він на радощах зіграв королеві веселу пісеньку.

Інколи під час аудієнції хлопчики просили ще щось. Це сердило Матіуша: адже він не маг і не чарівник і не може дістати з-під землі книжку, іграшку чи щось.

Одна дівчинка, отримавши нове плаття до весілля своєї тітки, попросила й ляльку до самої стелі.

— Дурна! — сказав Матіуш. — Будеш жадібною, я в тебе й сукню відберу!

Узагалі Матіуш став досить досвідченим королем, і обдурити його було зовсім не просто, не те що раніше.

XXVI

дного дня під час післяобідньої аудієнції Матіуш почув за дверима незвичайний шум і метушню. Спочатку він не звертав уваги на це: хлопці галасували інколи в приймальні. Та ні, судячи з усього, там хтось сперечався, обурювався, щось вимагав. Лакей, посланий дізнатися, у чому справа, доповів: якийсь дорослий вимагає, щоб король, щоб там не було, прийняв його.

Матіушу захотілося поглянути на впертого, і він наказав його впустити.

До кімнати увірвалася довговолоса людина з портфелем під пахвою і, не привітавшись, заторохтіла:

— Я, ваша королівська величносте, журналіст. Ви, звичайно, знаєте, так називають людей, котрі роблять газету. Цілий місяць намагаюсь потрапити до вас, та безуспішно. Усе лише чую: "Завтра, завтра". А назавтра кажуть: "Король утомився, приходьте іншим разом". Я вже по горло ситий цими "завтра"! І ось, остаточно втративши терпіння, зробив вигляд, ніби прийшов зі своїм сином. Думав, може, пропустять. Та не

тут-то було! Лакеї впізнали мене і знову женуть геть. А в мене дуже важлива справа, навіть не одна, а кілька. Я не сумніваюся, що ви з цікавістю мене вислухаєте.

— Добре, — погодився Матіуш, — лише зачекайте, доки я прийму дітей — це їхній час.

— Дозвольте, ваша величносте, мені залишитися в залі. Я сидітиму тихо й не заважатиму вам. А завтра надрукую в газеті статтю про аудієнцію. Наші читачі з цікавістю прочитають про це.

Матіуш велів принести стілець, журналіст сів і весь час щось записував у свій блокнот.

— Я вас слухаю, — сказав Матіуш, коли за останнім хлопчиком зачинилися двері.

— Государю, я не заберу у вас багато часу. Я постараюся коротко.

Не дивлячись на обіцянку, він говорив дуже довго й розповів Матіушу багато цікавого.

— Справа дійсно важлива, — вислухавши його, сказав Матіуш. — Давайте повечеряємо разом, а потім продовжимо нашу розмову.

Журналіст проговорив до одинадцятої години, а Матіуш, заклавши руки за спину, ходив кабінетом і слухав.

Ніколи Матіуш не бачив людини, яка пише газету. "Розумний і, хоча дорослий, зовсім не схожий ні на одного з моїх міністрів" — зазначив він про себе.

— Ви лише пишете чи й малюєте теж?

— У газеті одні співробітники пишуть статті, інші малюють. Ми будемо дуже раді, якщо ви завтра відвідаєте нашу редакцію.

Матіуш, який уже давно нікуди не виїжджав із палацу, з радістю погодився.

Редакція розміщалася у великому будинку, прикрашеному на честь приїзду короля прапорами, квітами й килимами. На першому поверсі знаходилася друкарня, там друкували газети. На другому поверсі свіжі газети зв'язували пачками й відправляли на пошту, а звідти розсилали по всій країні. Там же приймали оголошення й продавали газети. І, нарешті, ще вище була редакція, де за столиками сиділи чоловіки і строчили статті, які негайно набиралися й друкувалися в друкарні. Життя тут вирувало: приносили телеграми з усіх кінців світу, безперервно телефонували, замурзані хлопчиська-кур'єри снували з паперами з друкарні в редакцію і назад. За одним столом писали, за іншим — малювали, за стіною цокотіли друкарські машинки.

Майже як на війні.

На срібній таці принесли свіжу газету, що пахла друкарською фарбою, з фотографією Матіуша під час аудієнції. А в статті під знімком слово в слово, що говорив він і що відповідали діти.

Матіуш пробув у редакції дві години, і йому дуже сподобалося, як тут швидко все робиться. "Тепер я розумію, чому вони першими дізнаються про все на світі: про пожежі, крадіжки, випадки, про те, хто під машину потрапив, і що роблять королі й міністри".

— Як же ви не здогадалися, що я на фронті, а замість мене на троні сидить фарфорова лялька?

— Ми про це знали, тільки про деякі речі не належить писати в газетах. Народ не повинен знати надто багато. Це була державна таємниця, а розголошувати таємниці не можна.

Увечері Матіуш знову довго розмовляв із журналістом. З розмови з'ясувалося наступне.

Що Матіуш ніякий не реформатор, і те, що він робив досі, не реформи. Якщо він хоче, щоб країною не на словах, а на ділі управляв народ, треба, скликати два парламенти: один для дорослих, інший для дітей. Діти виберуть своїх депутатів, і ті від їхнього імені заявлять, чи потрібні їм шоколад, ляльки, складані ножі або, скажімо, черевики й цукерки. Або гроші, щоб самим купувати собі, що хочеться. І газета в них повинна виходити своя, щодня. Писатимуть до неї самі діти про свої потреби й побажання. Це неправильно, що король один вирішує за всіх. То хіба може одна людина все знати? А газета знає все. Ось, наприклад, коли за наказом Матіуша хлопцям роздавали шоколад, у багатьох селах чиновники з'їли його самі. То хіба це справедливо? А так діти написали б про це в газету.

Чотири вечори поспіль проговорили вони з журналістом. І Матіуш немов прозрів. Як же йому самому не прийшло це в голову? 1 ось на найближчій державній раді Матіуш узяв слово.

— Панове міністри! — Матіуш за прикладом канцлера випив води на знак того, що має намір виголосити довгу промову. — Віднині країною правитиме народ — це справа вирішена. Але ви, панове, забули, що народ — це не лише дорослі, а й діти. У нас у країні кілька мільйонів дітей, отже, вони теж повинні брати участь в управлінні державою. Тому пропоную створити два парламенти: для дорослих і для дітей. Я король дорослих і дітей. Але якщо дорослі вважають, що я для них надто молодий, хай виберуть іншого короля, а я буду королем дітей.

Матіуш чотири рази відпивав воду зі склянки — так довго він говорив. І міністри зметикували: справа серйозна! Шоколадом, ковзанами та каруселями від нього не відбудешся, йому тепер справжні реформи подавай!

— Це, звичайно, нелегко, — продовжував Матіуш. — Будь-яка реформа вимагає жертв і зусиль. Але пора починати. Якщо мого життя не вистачить, щоб довести цю справу до кінця, її завершать мої діти та онуки.

Міністри похилили голови, боячись, як би король не здогадався, про що вони думають. А вони думали про те, які безглузді діти. Але вголос цього не скажеш, коли сам король — хлопчисько.

"Хочеш не хочеш, а на поступки піти доведеться. Наприклад, газета. Можна видавати дитячу газету, адже гроші тепер є".

— А хто писатиме статті в дитячу газету? — Міністри сподівалися поховати цю ідею.

— У мене є на прикметі один журналіст, а міністром я призначу Фелека.

Останнім часом Фелек часто злився й відкрито висловлював невдоволення, і Матіуш хотів довести, що, як і колись, вважає його своїм другом.

— Ех, знаємо ми ціну королівської милості! На війні під кулями і Фелек хороший. А як по балах і театрах роз'їжджати та мушлі на морському березі збирати — тут Фелека геть, тут ці паїньки, Стасик та Оленка, більше личать. А до людожерів їхати — знову про Фелека пригадав. Ще б пак, справа небезпечна. Стасика й Оленочку мамуся не пускає! Воно і зрозуміло, мій батько — простий солдат, а не пан капітан. Ну нічого, може, знову для якоїсь ризикованої справи знадоблюся.

Дуже неприємно, коли тебе вважають гордовитим і на додачу ще й невдячним.

Хай Фелек переконається, що він потрібний Матіушу не лише в біді. Фелек — найвідповідальніший міністр для дітей. Вічно він носиться з оравою хлопчиськ вулицями, і ніхто краще від нього не знає хлопців.

XXVII

ідний Матіуш! Він і не підозрював, як важко бути справедливим королем. Скільки праці, клопотів і розчарувань чекає на нього попереду!

У країні справи йшли добре. У лісах повним ходом будували літні будинки для дітей. У каменярів, теслярів, пічників, покрівельників, склярів і слюсарів була робота, а значить, і гроші. Цегельні і скляні заводи, лісопилки працювали на повну потужність. Побудували спеціальний завод, де виготовляли ковзани, і чотири кондитерські фабрики. Споруджували клітки й вагони для перевезення диких звірів. Великої праці й витрат потребував вагон для слонів і верблюдів. А з довгошиєю жирафою справа була ще складніша. За містом розбивали зоологічний сад. А в місті будували дві великі будівлі — парламент для дорослих і парламент для дітей. У дітей усе було, як у дорослих. Лише дверні ручки прибили нижче, щоб маленькі депутати самі могли відчиняти двері, стільці нижчі, щоб ноги діставали до підлоги, та вікна нижчі, щоб дивитися на вулицю під час нудних засідань.

Країна благоденствувала. У ремісників і майстрів була робота, фабриканти отримували великі прибутки, діти раділи, що король піклується про них. Вони читали свою газету, і кожен писав статті про що хотів. А хто не вмів читати й писати, той терміново вчився. Стаття в газеті — це неабияка справа! Батьки і вчителі теж були задоволені: діти стали вчитися старанніше. І бійок менше: усім відомо, забіяк у депутати не вибирають. Для цього треба заслужити загальну любов і пошану.

Матіуша любили тепер не лише солдати. Ним захоплювалися всі. Ще б пак! Маленький, а який мудрий!

Але ніхто не знав, скільки в нього неприємностей, і все через заздрощі іноземних королів.

— І чого цей Матіуш кирпу гне? — бурчали вони. — Хоче довести, що він кращий за нас, старих королів? Подумаєш, велика заслуга бути добродійником за чужий рахунок! На його місці кожен дурень зумів би провести реформи. Он скільки золота відвалив йому Бум-Друм! Та це ще питання, чи пристало білому королеві приятелювати з чорномазим людожером!

Про ці розмови Матіушу доповіли його шпигуни. А міністр закордонних справ попередив, що може початися війна. Ой, як же не до часу зараз війна! Вона розіб'є всі плани. Робітники вдягнуть солдатські шинелі, підуть на фронт, і будинки залишаться недобудованими.

А Матіуш мріяв, щоб діти ще цього літа виїхали за місто, а восени зібралися обидва парламенти — дорослий і дитячий.

— Як уникнути війни? — думав Матіуш, у роздумах ходячи кабінетом.

— Пересварити королів між собою й укласти союз з найсильнішим.

— От здорово! Сумний король неодмінно буде за нас. Він ще тоді казав мені, що не хотів воювати з нами. До того ж, ми з його армією не билися: вона була в резерві. Та він же сам мені радив зайнятися реформами для дітей.

— Це дуже важливо. Ну, припустімо, він буде за нас, але ті двоє — наші злісні вороги.

— Чому? — запитав Матіуш.

— Один злий на нас через парламент.

— А йому яке діло?

— Як це яке діло? Його народ дізнається про реформи й теж захоче сам управляти своєю країною. Станеться революція — і йому кінець!

— Ну, а другий?

— З цим, мабуть, можна домовитися. Він невдоволений тим, що африканські вожді присилають тепер дарунки не йому, а нам. Треба поділитися з ним, і він заспокоїться.

— Зараз усі засоби добрі, аби не було війни! — рішуче сказав Матіуш.

І того ж вечора написав Сумному королеві довгий лист, у якому повідомляв про свої реформи, просив поради, скаржився на те, як важко бути королем. У листі були такі рядки:

Як стало відомо з донесень моїх шпигунів, іноземні королі заздрять мені через золото, яке присилає Бум-Друм, і хочуть знову почати війну. Ваша королівська величносте, будьте другом, посваріться з ними, будь ласка.

Пізно вночі Матіуш закінчив писати й вийшов на балкон поглянути на місто. На вулицях горіли ліхтарі, а в будинках жодне віконце не світилося: усі спали.

"Усі давно спокійно сплять, лише я один не сплю і пишу ночами листи, — з гіркотою подумав Матіуш. — Так, війни треба уникнути за будь-яку ціну, не то будинки для хлопчиків залишаться недобудованими й нікуди вони влітку не поїдуть. Кожні хлопчик і дівчинка думають про свої уроки та іграшки, а в мене немає часу навіть вчитися, тому що я повинен піклуватися про всіх дітей моєї країни".

Матіуш заглянув у дитячу кімнату. Іграшки вкрилися пилом, їх давно ніхто не чіпав.

Матіуш узяв до рук свого улюбленого Петрушку.

— Милий Петрушка, не ображайся, що я тебе зовсім закинув. Бачиш, ти зроблений із дерева і, поки тебе не зламають, лежиш собі спокійно й нічого тобі не треба. А мені доводиться піклуватися про живих людей, яким дуже багато всього треба.

Матіуш ліг у ліжко, вимкнув світло і, вже засинаючи, пригадав, що не написав листа тому королеві, який сердився на нього через дарунки негритянських королів.

Як бути? Обидва листи треба відправити одночасно. Зволікати не можна, а то вони, чого доброго, оголосять війну, перш ніж одержать листи.

Нічого не поробиш, доведеться вставати. І хоча в Матіуша від утоми боліла голова, він до самого ранку писав листа другому королеві.

Після безсонної ночі знову цілий день працюй! А день видався особливо важким.

З приморського міста прийшла телеграма: Бум-Друм прислав пароплав із дикими звірями й золотом, а король, якому належить порт, не дозволяє провозити вантаж через свою територію.

Потім з'явилися іноземні посли і сказали: їхні королі не бажають, щоб їхньою землею возили людожерські дарунки. Раз дозволили — і досить. І взагалі вони не зобов'язані слухатися Матіуша. Надто багато він про себе уявляє. Подумаєш, переміг їх один раз, зате тепер вони купили нові гармати й не бояться його.

Посли поводилися зухвало. Вони явно хотіли затіяти сварку. Один навіть ногою тупав, і церемоніймейстер зробив йому зауваження, що у присутності короля тупати ногами не годиться. Матіуш почервонів від гніву — недаремно в жилах його текла кров Генріха Лютого — і ледве не крикнув: "Я вас теж не боюся! Давайте побачимо, хто кого!"

Але він узяв себе в руки і, зблiднувши, заговорив так, немов не чув образливих слів:

— Панове посли, ви даремно сердитеся! Я вашим королям не загрожую війною і якраз учора написав їм листи, у яких пропоную жити в мирі. Ось, будь ласка, передайте їм. Тут лише два листи, третій буде готовий сьогодні. Якщо вони не хочуть провозити безкоштовно дарунки Бум-Друма своєю землею, я охоче їм заплачу. Мені просто й на думку не спало, що вашим королям це може бути неприємно.

Не знаючи, що написано в листах — конверти були заклеєні, запечатані сургучем із королівською печаткою, — посли прикусили язики і, щось булькочучи собі під ніс, пішли геть.

Після їхнього відходу Матіуш радився з журналістом, потім із Фелеком, потім із міністрами. І ще того ж дня підписував важливі папери, приймав когось і був присутній на військовому параді з нагоди річниці перемоги його предка Вітольда Непереможного.

Доктор, побачивши увечері бліде, змучене обличчя Матіуша, сплеснув руками:

— Ваша величносте, не можна так перевтомлюватися. Ви надто багато працюєте, а спите і їсте мало. У вашому віці людина росте, і за такого способу життя легко захворіти на туберкульоз. Дивіться, як би у вас не пішла горлом кров.

— Я вчора вже плювався кров'ю, — зізнався Матіуш.

Лікар перелякався, оглянув його, але виявилось, у нього просто випав молочний зуб.

— А зуб де, ваша величносте? — запитав присутній при огляді церемоніймейстер.

— Я його в кошик для паперів викинув.

Церемоніймейстер промовчав, але про себе подумав: "Ну й часи настали! Королівські зуби, як непотрібний мотлох, викидаються на смітник".

Виявляється, споконвіку існував звичай: зуби королів, які випали, облямовували золотом і складали в скриньку, прикрашену діамантами, а скриньку зберігали в королівській скарбниці.

XXVIII

атіуш вирішив запросити в гості іноземних королів. По-перше, він був у них із візитом, і тепер належало прийняти їх у себе. По-друге, Матіуш. хотів у присутності всіх королів урочисто відкрити перше засідання парламенту. По-третє, нехай помилуються його новим звіринцем. Але це все приводи, а головне — зустрітися й поговорити відверто: мир чи війна?

І ось за одним листом летить навздогін другий, третій, за телеграмою — телеграма, міністри виїжджають і приїжджають. Справа надзвичайної важливості: або мир, тобто спокійна праця на благо своєї країни, добробут і загальне щастя, або війна, тобто смерть, розорення і вселюдське горе.

У палаці вдень і вночі засідають. Та ж картина за кордоном, в іноземних королів.

Одного дня на аудієнцію до Матіуша з'явився іноземний посол.

— Мій король хоче жити з вами в мирі.

— Тоді навіщо ж він озброюється й будує нові фортеці? Хто не збирається воювати, тому фортеці не потрібні.

— Досить із мого короля й однієї поразки. Він не бажає бути захопленим зненацька. Але це зовсім не означає, що він збирається напасти на вашу країну.

А шпигуни донесли Матіушу, що саме цей король погрожує йому помстою. Власне, не сам король — він був хворим, утомленим від життя старим, — а його син, спадкоємець престолу. Він підбивав батька напасти на Матіуша. Шпигунам навіть вдалося підслухати одну їхню розмову.

— Ти, батьку, старий і немічний, віддай мені корону й побачиш, я враз покінчу з цим хлопчиськом!

— А що поганого він тобі зробив? По-моєму, він дуже добрий хлопчик.

— "Добрий, добрий", — передражнив той старого батька. — А тобі відомо, що цей добрий хлопчик запропонував Сумному королеві укласти союз проти нас? І з іншим нашим сусідом домовився порівну ділити дарунки африканських вождів. А нам хто присилатиме золото й дорогоцінні дари? Потім вони змовляться між собою й утрьох нападуть на нас. Тому необхідно побудувати дві нові фортеці і збільшити військо.

Коли королі не довіряють один одному, вони посилають шпигунів за кордон, і ті підглядають, підслуховують, винюхують і доносять про все. У спадкоємця Старого короля теж були шпигуни, тому він знав усі секрети Матіуша.

Хоч не хотілося Старому королеві, а все ж довелося погодитися на спорудження однієї фортеці й на збільшення війська. Страшно було знову програти війну. А ще страшніше було б слухати докори сина: "Ось і вийшло по-моєму, знову тебе перемогли. Нічого бути собакою на сіні. Коли немає сил, віддавай владу!"

Переговори тяглися всю осінь і зиму. Було незрозуміло, хто кому друг, а хто — ворог.

Нарешті, Матіуш отримав таку відповідь:

Приїдемо із задоволенням, але з однією умовою: якщо серед запрошених не буде Бум-Друма. Ми, білі королі, не так виховані, щоб сидіти за одним столом із людожером. Це принижує нашу королівську гідність.

Послання трьох королів зачепило Матіуша за живе. Он воно що, отже, він погано вихований, значить, він не дорожить своєю честю! Міністр закордонних справ умовляв його заспокоїтися і зробити вигляд, ніби він не зрозумів образливих натяків.

Але Матіуш уперся:

— Не бажаю прикидатися дурником! Не хочуть — як хочуть! Вони ображають не лише мене, а й мого найкращого друга, який присягнув мені у вірності. Де б мені не загрожувала небезпека — у вогні, на воді чи в повітрі, — він готовий віддати за мене життя. Він мій найвірніший друг. І кращий тому доказ — ні я до нього, ні він до мене не засилає шпигунів. А білі королі — лицеміри й заздрісники. Я так їм і напишу!

Міністр закордонних справ не на жарт перелякався.

— Ваша величносте, ви не хочете війни, а така відповідь — це явний виклик. Треба відповісти інакше.

Знову Матіуш усю ніч не спав: писав разом із міністром лист королям.

Він писав, що подружився з Бум-Друмом. Що Бум-Друм не хоче бути дикуном, але жерці чинять йому перешкоди й погрожують отруїти. Їм вигідно тримати народ у темноті й неуцтві. Він готовий особисто перевірити, чи виправився Бум-Друм, і сповістити про це білих королів.

А в кінці була приписка:

Що стосується королівської гідності, то я дорожу нею не менше, ніж ви. А честь мого чорного друга готовий захищати до останньої краплі крові.

Іншими словами це означало: "Бережіться! Я за себе зумію постояти. І хоча війни не хочу, але, якщо потрібно, воюватиму".

Білі королі написали у відповідь: "Гаразд, якщо Бум-Друм дійсно виправився й засвоїв гарні манери, ми згодні приїхати й сидіти з ним за одним столом".

Але це виявився хитрий прийом. Насправді вони хотіли виграти час. Особливо син Старого короля, чиї фортеці ще не були збудовані.

Вони думали так: "Припустімо, Матіуш напише нам, що Бум-Друм відмовився від своїх дикунських звичок, а ми йому відповімо: негри віроломні, їм вірити не можна. Нам потрібні вагоміші докази, інакше ми не приїдемо".

Але Матіуш перехитрив їх. Як мовиться, утер їм носа.

— Лечу до Африки на аероплані! — заявив він на загальне здивування, одержавши лист білих королів. — Хочу переконатися, що чорний король уміє тримати слово.

Марно міністри радили йому відмовитися від небезпечної подорожі. Чим тільки вони його не лякали: і сильним вітром, і тим, що не вистачить бензину, і що мотор зіпсується, і пілот заблукає.

Сам власник авіазаводу відмовляв Матіуша летіти до Африки. Хоча це було не в його інтересах: адже королівське замовлення обіцяло йому величезний прибуток.

— Я не ручаюся, що двигун витримає п'ятиденний переліт і не відмовить. Наші аероплани розраховані на помірний клімат, і невідомо, як впливає на них спека. А де знайти в пустелі механіка, якщо зламається найменший гвинтик? Більше двох чоловіків аероплан не підніме, значить, летіти можуть лише король та пілот. А як же домовитися з Бум-Друмом без професора, який знає п'ятдесят мов?

Матіуш слухав і кивав головою: згоден, мовляв, подорож дуже небезпечною. Так, можна заблукати в пустелі. Дійсно, обійтися без професора дуже важко. Але проте він вирішив летіти і свого рішення не змінить.

Власника авіазаводу він попросив не шкодувати грошей і запросити найкращих майстрів, роздобути найкращі інструменти й матеріали: аероплан треба виготовити швидко й добре.

Авіазаводчик відклав усі інші замовлення. У три зміни день і ніч працювали найдосвідченіші майстри. А головний інженер від перевтоми навіть захворів.

Матіуш щодня приїжджав на завод і просиджував там довгі години, розглядаючи кожен гвинтик і кожен болтик.

Важко собі уявити, яку сенсацію в країні і за кордоном викликало повідомлення про запланований політ Матіуша до Африки. У газетах ні про що інше не писали. Як тільки не називали Матіуша: і "Завойовником

атмосфери", і "Владикою пустелі", і "Матіушем Великим", і "Матіушем Божевільним".

— Ну, тепер йому гаплик! — пророкували недоброзичливці. — Двічі цей номер не пройде.

Заминка була з пілотом. Про своє бажання летіти заявили двоє — безногий, одноокий старий і Фелек.

Безногий старий працював старшим механіком на літакобудівному заводі. Він літав на аеропланах ще в ті часи, коли вони були дуже недосконалі: часто падали на землю й розбивалися. На його рахунку було сім аварій: чотири рази він відбувся сильним ударом, на п'ятий раз — утратив око, на шостий — поламав ноги, на сьомий — зламав два ребра й так ударився головою об землю, що втратив мову й рік пролежав у лікарні. Досі він говорив не дуже розбірливо. Останній випадок відбив у нього всяке бажання літати, але любов до аеропланів привела його на завод, де їх будували.

"Якщо мені самому не випадає літати, хоч будуватиму аероплани для інших", — думав він.

Коли звістка про політ Матіуша дійшла до старого пілота, він вирішив, що цього разу полетить. "Руки в мене ще сильні, — сказав він, — а моє одне око вартує двох".

Куди там Фелеку змагатися з таким досвідченим пілотом! І він охоче поступився старому цією честю, розуміючи, який великий ризик загинути і як мало шансів на успіх.

І ось безрозсудний Матіуш зі своїм безногим товаришем відправився в дорогу.

XXIX

о телеграфіста зайшов якось начальник гарнізону. Сидить, курить трубку і скаржиться на свою долю:

— От собаче життя! Сиджу в цій клятій дірі, довкруги суцільні піски, світу білого не бачу. А звідтоді, як побував тут король Матіуш і через наше селище почали возити клітки з дикими звірями та мішки із золотом, зовсім несила стала. Подумати лише, дикі звірі і ті житимуть у красивому, великому місті, а я до кінця своїх днів приречений животіти в цій глушині!

Телеграфіст хотів щось відповісти, але тут — дзинь-дзинь! — задзвонив апарат.

— Телеграма!

Апарат застукав, і на білому папері з'явилися букви.

— О, важливі новини!..

— Що, що сталося?

— Почекайте, зараз скажу. Ну, слухайте:

Завтра четвертій прибуде потягом король Матіуш.

Тим же потягом доставлять аероплан.

Наказую зіпсувати аероплані найважливішу деталь.

Політ необхідно зірвати.

Цілком таємно.

— Зрозуміло, — сказав офіцер. — Нашим королям не до вподоби дружба Матіуша з Бум-Друмом. Наказ дуже неприємний. Вони, як собаки на сіні: самі жити в дружбі з Бум-Друмом не хочуть і Матіушу не дають. Це свинство з їхнього боку. Але нічого не поробиш, я людина військова, зобов'язаний виконувати наказ.

Офіцер негайно викликав вірного солдата й велів йому перевдягнутися вантажником.

— На залізниці вантажниками працюють негри. Коли Матіуш побачить серед них білого, він неодмінно найме тебе спостерігати за дикунами. Наказую тобі вигвинтити найважливіший гвинтик, без якого аероплан не зможе піднятися в повітря.

— Є вигвинтити найважливіший гвинтик! — відповів солдат, перевдягнувся вантажником і пішов на станцію.

Потяг зупинився. З вагона вийшов Матіуш, і його відразу оточили негри-вантажники. Матіуш знаками пояснює їм, що треба вивантажити он ту машину, тільки дуже обережно, щоб не зламати. І раптом, на свою велику радість, бачить у натовпі білу людину.

— Я вам добре заплачу, — сказав Матіуш, звергаючись до перевдягнутого солдата, — лише розтлумачте їм, будь ласка, що вони повинні робити, і простежте за ними.

Тут примчався офіцер із таким виглядом, ніби тільки що дізнався про приїзд Матіуша:

— Як?! Що я чую?! На аероплані через пустелю? Оце здорово!.. Завтра? Поживіть у нас днинку-другу, відпочиньте. А зараз, будь ласка, — до мене снідати.

Матіуш охоче погодився, а пілот відмовився навідріз:

— Я своєму єдиному оку довіряю більше, ніж десятку чужих.

— Не турбуйтеся, усе буде в порядку, — запевнив його перевдягнений вантажник.

Але безногий пілот ніяк не погоджується: ні і ні! Доки аероплан не вивантажать і не зберуть, він нікуди звідси не піде.

Як відомо, сперечатися з упертим — справа невдячна. Негри вивантажили окремо крила, ящик із двигуном, пропелер, а потім під керівництвом пілота почали збирати аероплан. Усі старання перевдягнутого солдата позбутися занудного пілота ні до чого не привели. Тоді він удався до крайнощів: пригостив пілота сигарою, яка вганяє в сон. Той затягнувся кілька разів і заснув.

— Хай біла людина поспить, він утомився з дороги, — сказав перевдягнутий солдат. — І вам пора відпочити. Ось гроші — ідіть випийте горілки.

Вантажники пішли.

Пілот міцно спав. А солдат відгвинтив найважливіший гвинтик, без якого аероплан не міг літати, і закопав його в пісок під пальмою.

За годину пілот прокинувся. Йому стало соромно, що він заснув під час такої відповідальної роботи, і швидко докінчив збірку аероплана. Негри відкотили його до казарми.

— Ну як? — тихо запитав офіцер.

— Усе гаразд, — прошепотів солдат. — Гвинтик зарив під пальмою. Накажете принести?

— Не треба, хай там лежить.

Сонце ще не зійшло, а Матіуш уже готувався в дорогу: узяв запас води на чотири дні, трохи харчів, два револьвери, налив бензину, про всяк випадок прихопив машинне масло. Зайвого нічого не брав: аероплан перевантажувати не можна.

— Ну, можна рушати.

Але що це? Двигун не заводиться. Що сталося? Адже пілот сам складав двигун у ящик, сам перевірив усі деталі.

— Ось тут не вистачає гвинтика! — раптом вигукнув він. — Хто міг відгвинтити його?

— Якого гвинтика? — безневинно запитав офіцер.

— Ось тут, тут має бути гвинтик. Без нього аероплан не може летіти.

— А запасного ви не захопили?

— Лише божевільні беруть запасні частини, які ніколи не ламаються.

— Може, його забули пригвинтити?

— Як би не так! Я його сам на фабриці пригвинчував. І вчора, коли двигун виймали з ящика, я його теж бачив. Це хтось зробив навмисне.

— А він блискучий? — запитав офіцер. — Негри чуже люблять усе блискуче!

Матіуш, похмурий, мовчки стояв біля аероплана і раптом бачить — щось зблиснуло в піску під крилом.

— Що це? Ану погляньте!

Як же всі здивувалися, коли виявилось, що блискучий предмет — це зниклий гвинтик.

— Чудеса в решеті! — вигукнув пілот. — Не інакше тут нечиста сила орудує! Скільки років на світі живу, ніколи раніше на роботі не засинав, а вчора заснув. Скільки різних деталей псувалося й ламалося в мене — не перерахувати! Та щоб цей гвинтик відгвинтився, такого ще не бувало! І як він тут опинився?

— Швидше! — сказав Матіуш. — Ми й так цілу годину втратили.

Не менше за мандрівників був здивований тим, що сталося, і офіцер, а солдат, що стояв неподалік, і зовсім збитий із пантелику.

"Не інакше витівки цих чорних дияволів!" — подумав він.

Зійшовшись у корчмі, негри стали міркувати про дивну машину, яку вони вивантажували з поїзда:

— Зовсім як птиця. Білий король полетить на ній до Бум-Друма.

— І чого лише ці білі не придумають! — хитали вони головами.

— А мене більше від білої птиці здивував білий вантажник, — промовив старий негр. — Тридцять років працюю я в білих і не пригадую випадку, щоб біла людина пожаліла негра та ще гроші наперед заплатила.

— Правда, звідки він узявся? Може, із ним приїхав?

— Ні, це хтось із місцевих перевдягнувся вантажником. Для приїжджого він дуже добре знає нашу мову.

— А ви помітили, безногий механік заснув після того, як білий вантажник пригостив його сигарою? Сигара ж, напевно, була та, що присипляє.

— Тут щось недобре, — погодилися всі.

Закінчивши роботу, білий вантажник пішов, а негри розташувалися в тіні пальми, під якою був заритий гвинтик.

— Дивіться, тут хтось зовсім недавно копав пісок. Я добре пам'ятаю: коли ми прийшли сюди, пісок під пальмою був неторканий.

Негри розгребли пісок, знайшли гвинтик і відразу про все здогадалися.

Як бути? Ясно, білі хочуть знищити Матіуша, а вони, негри, люблять його. То хіба мало грошей заробляють вони з тих пір, як із країни Бум-Друма привозять на верблюдах великі важкі клітки, ящики, мішки й вони вантажать усе це в черево дракона, що вивергає полум'я, якого білі називають потягом!

Як бути? Віддати гвинтик Матіушу! Але офіцер дізнається й жорстоко помститься. Після довгих пересудів вирішили прокрастися вночі до аероплана й підкинути гвинтик.

Так вони і зробили. І ось завдяки неграм Матіуш із запізненням на три години вирушив у дорогу.

XXX

аблукали!

Хто не пережив це сам, не зрозуміє, у якому жахливому становищі опинився Матіуш. Якщо ти заблукав у лісі, можна вгамувати голод ягодами, напитися зі струмка, лягти під дерево й заснути; нарешті, є надія натрапити на хатинку лісника. Якщо корабель збився з курсу, теж не так страшно: на кораблі багато народу — поговориш, відведеш душу, і стане легше. Крім того, на кораблі є запас провізії, а там, дивись, на горизонті з'явиться якийсь острівець. А ось заблукати удвох, та ще в повітрі, над пустелею — страшніше за це, мабуть, немає нічого на світі. Дорогу запитати ні в кого: довколо, наскільки сягає погляд, — пісок та небо. Навіть цілющий сон тебе не може здолати.

Сидиш у череві жахливої птиці, і вона, як стріла, летить невідомо куди, але ти знаєш: їй призначено летіти доти, доки вистачить бензину, а потім вона, як мертва, звалиться на землю. Помре гігантська птиця і разом із нею надія на порятунок. Якщо пощастить, і ти не розіб'єшся при падінні, тебе чекає певна смерть у спекотливих пісках пустелі.

Двадцятеро вчених вирахували, скільки годин відважні мандрівники перебуватимуть у польоті. Вирахували точно, беручи до уваги силу вітру. І ось два дні тому вони точно за графіком пролетіли над другим оазисом. Сьогодні о сьомій ранку повинні проминути третій оазис, а о четвертій по обіді досягти кордонів країни Бум-Друма. Напрям вони не міняли: адже в повітрі немає перешкод, які потрібно оминати.

Що ж сталося?

Зараз за двадцять хвилин восьма, а під ними пісок і пісок.

— Скільки часу ми ще можемо протриматися в повітрі?

— Найбільше шість годин. Бензину вистачило б і надовше, але масла це чудовисько випиває страх скільки. Та й не дивно — спекотно, ось йому і хочеться пити.

Їх теж мучила спрага, але запас води був невеликий.

— Пийте, ваша величносте, мені, безногому, менше води потрібно, — жартував пілот, але Матіуш помітив сльози в очах у сміливця.

— За чверть восьма.

— За десять восьма.

— Восьма.

Оазису все немає.

Якби бушувала гроза чи ураган, не так образливо було б загинути. А то все йде гладко, перший оазис пролетіли на десять секунд раніше від терміну, другий — із запізненням на чотири секунди. Швидкість польоту весь час однакова. Ну, припустімо, можливе запізнення на п'ять хвилин, але минула вже ціла година.

Адже вони були майже на місці. І сьогодні завершилася б остання небезпечна подорож Матіуша, на яку покладалося стільки надій!

— Може, змінимо напрямок? — запропонував Матіуш.

— Змінити напрямок — справа нехитра. Мій аероплан реагує на щонайменший рух руки. Як гарно він летить! Він не винен у тому, що сталося. Не засмучуйся, моя пташко, тебе ніхто не звинувачує. Ну, змінимо напрямок. А далі що? По-моєму, не треба міняти курс. Може, це знову, як із гвинтиком, диявольські підступи? Яким чином він зник, і

чому раптом знайшовся?.. Двигун знову пити просить. Ну, дурило, випий чарку масла, тільки пам'ятай: пияцтво до добра не доводить. Якщо продовжуватимеш у тому ж дусі, на тебе чекає плачевна доля.

— Оазис! — закричав раптом Матіуш, котрий не відривався від бінокля.

— Тим краще, — незворушно сказав пілот. Йому все дарма. Він однаково спокійний: немає оазису чи є оазис. — Спізнюємося на годину п'ять хвилин. Але це не біда. Завдяки попутному вітру пального вистачить на три години. Давай-но вип'ємо. — Пілот налив кухоль і цокнувся з масляною горловиною: — За твоє здоров'я, друже!.. — і, підливши масла в машину, залпом випив цілий кухоль води. — Дайте-но, ваша величносте, бінокль, погляну і я своїм єдиним оком на це диво... Хе-хе, знатні у Бум-Друма дерева! А раптом Бум-Друм все-таки людожер? Бути з'їденим, якщо знаєш, що припадеш до смаку, ще півбіди. А в мене м'ясо жорстке, жилаве, та й бульйон із поламаних ребер наваристий не вийде.

Матіуш дуже здивувався: чому ця мовчазна людина, що не сказала майже жодного слова за всю дорогу, стала раптом такою балакучою й веселою?

— А ви впевнені, ваша величносте, що це той самий оазис? Якщо за ним знову почнеться клята пустеля, краще вже приземлитися тут.

Матіуш не міг з упевненістю стверджувати: адже згори все виглядає інакше. Але одне знав він твердо: приземлятися в жодному випадку не можна, інакше потрапиш у руки кровожерливих розбійників пустелі або тебе розтерзають хижі звірі.

— Може, спустимося нижче, поглянемо, що і як?

— Давайте, — погодився Матіуш.

Досі вони летіли на великій висоті, це рятувало їх від спеки і зменшувало витрати масла. Але тепер, коли до кінця подорожі залишилося кілька годин, про це можна було не піклуватися.

Аероплан загарчав, смикнувся й пішов на зниження.

— Що це? — здивувався Матіуш і тут же крикнув: — Швидше набирай висоту!

У крила аероплана влучило з десяток стріл.

— Вас не поранило? — стривожився Матіуш.

— Ні, ні, не турбуйтеся! Нічого сказати, добре вони нас зустрічають! — додав пілот.

Просвистіло ще кілька стріл, й аероплан злетів вгору.

— Це той самий оазис! Розбійники пустелі нишпорять поблизу лісів Бум-Друма: у безлюдних пісках їм нічого робити.

— Ви впевнені, що аероплан не знадобиться нам більше і назад ми поїдемо на верблюдах?

— Звичайно! Бум-Друм, як і минулого разу, відправить нас на верблюдах. І потім, якщо масло там ще можна роздобути, то де ми візьмемо бензин?

— У такому разі, — сказав пілот, — ризикнемо. Кожен машиніст, який шанує себе, коли спізнюється, додає жару і прибуває на станцію точно за розкладом. Зроблю так і я: розвину граничну швидкість, щоб прилетіти на місце вчасно. Ех, була не була! Може, це мій останній політ!

Пілот піднатиснув, і за хвилину розбійники й оазис залишилися далеко позаду.

— А стріли не заподіять нам шкоди? — запитав Матіуш.

— Ні, хай собі стирчать на здоров'я.

Летять, летять вони. Двигун працює без перебоїв, і ось внизу знову замигтіли ріденькі кутники й чахлі дерева.

— Коник мій почув стайню! — пожартував пілот.

Вони випили залишки води, доїли продукти. Адже невідомо, скільки часу продовжиться урочиста зустріч і коли їх нагодують. І потім, незручно приїжджати в гості голодними, а то господарі ще подумають, ніби вони приїхали спеціально для того, щоб поїсти.

Матіуш розгледів сіру смужку лісів удалині. Вони зменшили швидкість і стали обережно спускатися.

— А в лісі є якась галявина? — запитав пілот. — Адже на дерева ми не можемо сісти. Щоправда, якось я посадив аероплан у лісі, вірніше, не я — його, а він — мене. Ось тоді я і втратив око. Але тоді я був молодий, і аероплани були молоді та неслухняні.

Матіуш пам'ятав: перед королівським палацом, тобто куренем, була галявина. Літак низько кружляв над землею, відшукуючи місце для посадки.

— Правіше! — командував Матіуш, приставивши до очей бінокль. — Не так круто. Трішки назад. Лівіше. Менше коло. Добре.

— А тепер і я бачу. Але що це?!

— Набрати висоту! — перелякано закричав Матіуш.

Вони піднялися вище, а знизу до них долетів оглушливий крик, ніби разом завили всі мешканці джунглів. Галявина перед королівським куренем кишіла людьми — як мовиться, яблуку ніде впасти.

— Щось сталося. Чи Бум-Друм помер, чи в них свято.

— Усе це добре, але люди — не найкращий посадочний майданчик.

— Треба опускатися й підніматися доти, доки вони не розбіжаться.

Аероплан опускався й піднімався сім разів. Нарешті негри зрозуміли, що величезна птиця хоче сісти на галявину, і відступили до дерев. Аероплан благополучно приземлився.

Не встиг Матіуш ступити на землю, як до нього підлетів хтось маленький, патлатий і повис у нього на шиї. Коли в нього перестала йти обертом голова й рябіти в очах, він упізнав у цій маленькій патлатій істоті доньку вождя — Клу-Клу.

XXXI

о сталося? Матіуш нічого не розумів. Усе відбулося, як уві сні або в кіно — стрімко й раптово.

Найперше Матіуш побачив на купі хмизу Бум-Друма, зв'язаного африканськими вірьовками з ліан.

Довкола стояли чорні жерці. Їхній вигляд уселяв жах, особливо страшний був один: з двома крилами, двома головами, чотирма руками і двома ногами. В одній із чотирьох рук він тримав дошку, на якій було чи написано щось, чи намальовано людською кров'ю. І Матіуш здогадався:

Бум-Друма хочуть спалити на вогнищі. Збоку стояли дружини Бум-Друма, теж зв'язані, і кожна тримала отруєну стрілу вістрям до серця. Діти Бум-Друма плакали, бігали на знак печалі рачки й перекидалися через голову. Так у їхній країні прийнято висловлювати скорботу. А маленька Клу-Клу тягнула Матіуша до батька й лопотіла щось по-своєму, але що саме, Матіуш не розумів. Про всяк випадок вихопивши револьвер, він вистрілив у повітря. І тієї ж миті позаду себе почув страшний крик. Обернувшись, Матіуш побачив, як пілот змахнув руками, посинів і впав на землю.

Перш ніж Матіуш схаменувся, з усіх горлянок вирвався дикий крик. "Вони з розуму з'їхали, чи що!" — подумав Матіуш. Жрець із двома головами перерізав вірьовки, якими був зв'язаний Бум-Друм, і закрутився в дикому танці. Потім зіскочив на купу хмизу, де щойно лежав Бум-Друм, і підніс до дрів факел. Дрова, просякнуті якоюсь легкозаймистою рідиною, миттєво спалахнули, і запалало жарке полум'я. Матіуш і Клу-Клу ледве встигли відскочити вбік.

Біля аероплана, що стояв неподалік від багаття, спалахнуло одне крило, потім пролунав вибух — це вибухнув бак із бензином. Хтось підхопив Матіуша на руки й посадив на золотий трон. Бум-Друм та інші, дрібніші вожді підходили по черзі до трону, низько кланялись, виголошуючи незрозумілі заклинання.

Тіло мертвого пілота огорнули тканинами, просякнутими пахощами. Від них ішов такий сильний запах, що в Матіуша запаморочилася голова.

"Що це все означає?" — дивувався Матіуш.

Сталася якась неймовірна подія. Це очевидно. Але яка саме? Схоже, він урятував життя Бум-Друму і його дружинам. Самому Матіушу, здається, теж не загрожує небезпека. Та хіба можна бути в чомусь упевненим у цій дивній країні?

Звідки взялися ці незчисленні натовпи? І що вони затівають? Ось у джунглях спалахнуло кілька тисяч багать, і негри танцюють, співають, грають. У кожного племені свої мелодії, свої пісні.

Те, що тут зібралися не лише піддані Бум-Друма, Матіуш здогадався з убрань. В одних — це були мешканці джунглів — одяг складався з пальмових гілок і пір'я; у інших за спиною висіли панцирі гігантських морських черепах; треті були в мавпячих шкурах; четверті — зовсім голі, з прикрасами в носі і вухах.

Матіуш був не з боязкого десятка. Йому не раз доводилося дивитися смерті у вічі. Але опинитися зовсім одному, далеко від дому, серед тисячі дикунів... Ні, це було занадто навіть для мужнього серця Матіуша. А коли він пригадав, за яких таємничих обставин загинув його відданий супутник, йому стало так сумно, що він голосно заплакав.

Матіуша поселили в шатрі з левових і тигрових шкур. Він хотів поплакати наодинці, без свідків, та де там! Маленька Клу-Клу, яка ходила за ним по п'ятах і не залишала ні на хвилину одного, і цього разу виявилася поруч. Матіуш розгледів її при світлі величезного діаманта. Вона поклала йому руку на чоло і тихо-тихо заплакала.

"Шкода, що я не розумію їхньої мови! — бідкався Матіуш. — Клу-Клу мені б усе пояснила". Дівчинка без угаву говорила, повільно, по кілька разів повторюючи одні й ті самі слова. Вона думала: може, так буде зрозуміліше. Намагалася розтлумачити щось знаками. Але Матіуш з усього цього зрозумів лише дві речі. Перше: Клу-Клу — його найвідданіший друг, і друге: йому не загрожує жодна небезпека — ні зараз, ні в майбутньому.

Не дивлячись на втому, Матіуш усю ніч не зімкнув очей.

І лише під ранок, коли крики трохи затихли, Матіуш заснув. Але його скоро розбудили, посадили знову на золотий трон, і кожне плем'я

піднесло йому дари. Матіуш усміхався, дякував, але про себе думав: на всій земній кулі не вистачить верблюдів, щоб перевезти це добро через пустелю. Крім того, перед від'їздом білі королі оголосили Матіушу, що дозволять провозити через свої країни лише клітки з дикими звірями і більше нічого — ні за які гроші!

"Був би в мене власний порт і власний флот, тоді інша справа", — подумав Матіуш.

І ще він подумав: "Якщо знову почнеться війна і я знову одержу перемогу, то вимагатиму в закордонного короля один морський порт і не залежатиму від його милостей".

Матіуш із задоволенням відпочив би тут із тиждень, та не можна, справи не дозволяють. Раптом без нього спалахне війна? І потім, як бути з листами? Адже він щодня повинен прочитувати сто листів і щодня сотням дітлахів видавати те, що їм потрібне.

— Пора повертатися, — сказав Матіуш і показав спочатку на верблюдів, а потім на північ.

І Бум-Друм зрозумів його.

Матіуш пояснив знаками, що хоче забрати із собою тіло відважного пілота.

Бум-Друм зрозумів і це.

Коли розвернули просякнуті пахощами ганчірки, Матіуш побачив мертвого пілота: він був білий і твердий, як мармур. Його поклали в ящик із чорно— і о дерева і знаками пояснили Матіушу, що він може забрати його із собою.

Уламки аероплана склали в інший ящик із чорного дерева. Але Матіуш дав зрозуміти, що вони йому не потрібні, і дуже здивувався, побачивши, як зрадів Бум-Друм. Ніби отримав невідомо який коштовний дарунок!

Усе це добре, але головного Матіуш так і не з'ясував: відмовився Бум-Друм від своїх дикунських звичок чи ні? Нічого іншого не залишалося, як узяти його із собою. Матіуш так і зробив. І ось королівський караван уже знайомим шляхом рушив назад через пустелю.

Лише вдома, у себе в кабінеті, Матіуш зрозумів сенс загадкових подій, свідком яких він став. Ось що розповів йому професор, який вивчив п'ятдесят мов.

— Давним-давно, коли один із предків Бум-Друма захотів увести в себе в країні нові порядки, його отруїли. А верховний жрець розказав своїм одноплемінникам таку легенду.

Настане час, коли вони заживуть по-іншому. І станеться це так: одного дня надвечір на небі з'явиться величезний птах із залізним серцем і з десятьма отруєними стрілами у правому крилі. Птах сім кіл пролетить над галявиною царської столиці і впаде на землю. Птах матиме два величезні крила, чотири руки, дві голови, три ока і дві ноги. Одна голова і дві руки птаха загинуть від однієї з десяти отруєних стріл. Двічі прогримить грім. Тоді верховний жрець зійде на вогнище і згорить, а залізне серце птиці розірветься. І залишиться від птаха шматок білого мармуру, жменя попелу і… біла людина. Тоді вони не будуть більше дикунами, почнуть вчитися різним хорошим і корисним речам. Але доки не з'явиться птах, нічого змінити не можна. І вождь, який завчасно надумається ввести нові порядки, буде спалений на вогнищі або отруєний…

Бум-Друм віддав перевагу вогнищу над отрутою. І ось, коли мало відбутися урочисте спалювання Бум-Друма, у небі з'явився аероплан із двома мандрівниками. Двічі прогримів грім — це Матіуш двічі вистрелив із пістолета, а пілот — дві руки й одне око птаха — помер, наткнувшись випадково на одну з десяти отруєних стріл. Верховний жрець добровільно спалив себе на вогнищі, величезна птиця згоріла, а Матіуш став другом усіх африканських вождів. І з цього дня дикуни — уже не дикуни: вони вчитимуться читати й писати, перестануть засовувати в ніс мушлі й різні прикраси зі слонової кістки й одягатимуться, як усі люди на землі.

— От здорово! — вигукнув Матіуш. — Хай Бум-Друм пришле до нас сто негрів. Наші кравці навчать їх шити одяг, наші чоботарі навчать їх шити чоботи, наші каменярі навчать їх будувати будинки. Ми пошлемо їм грамофони — нехай слухають красиву музику, — потім відправимо до Африки духові труби, барабани й флейти, а потім скрипки й піаніно. Навчимо танцювати наші танці, чистити зуби і вмиватися з милом… А ще я зроблю ось що! — вигукнув Матіуш. — Встановлю в столиці Бум-Друма бездротовий телеграф. Тоді, щоб із ним домовитися, не треба буде здійснювати далеку й небезпечну подорож.

Він запросив королівських кравців, чоботарів, капелюшників і велів пошити для Бум-Друма двадцять костюмів, двадцять пар взуття і двадцять капелюхів. Королівський цирульник обстриг Бум-Друму волосся. І Бум-Друм всьому покірно підкорявся. Правда, він помилково з'їв тюбик зубної пасти і шматок туалетного мила, і в нього заболів живіт. А щоб це не повторилося, відтепер Бум-Друму прислуговувало четверо Лакеїв, які не спускали з нього очей.

XXXII

аступного дня після приїзду Матіуша канцлер призначив засідання державної ради. Але Матіуш попросив відкласти його. Уночі випав білий-білий і пухкий сніг, саме такий, яким добре грати у сніжки. У палацовому парку зібрався гурт — хлопчиськ двадцять, серед них

Фелек і Стасик. За вікном розгорталися такі баталії, що Матіуш не міг усидіти в палаці.

— Пане канцлер, — сказав він. — Я тільки вчора повернувся з небезпечної і втомливої подорожі. І досяг успіху. Невже королеві не можна перепочити хоч одну днинку? Я все-таки хлопчик і дуже люблю гратися. Якщо немає термінових справ і один день можна зачекати, я волів би краще перенести раду на завтра, а сьогодні погратися з хлопцями. Погляньте, який прекрасний випав сніг і, напевно, останній цього року!

Канцлер пожалів Матіуша. Адже він був королем і мав право наказувати, а не просити, як звичайний хлопчик, дозволу погратися.

— Один день зачекати можна, — погодився канцлер.

Матіуш навіть застрибав від радості. Вдягнув хутряну куртку, щоб легко було бігати, — і гайда в парк! Ось він уже ліпить сніжки й кидає у хлопчиків. Але хлопчики не наважуються кидатися сніжками в короля.

— Я так не граюсь! — помітивши це, закричав Матіуш. — Я у вас кидаюся сніжками, а ви — ні. Не хвилюйтеся, я за себе зумію постояти. Сніжки — не отруєні стріли!

Хлопці розділилися на дві групи: одні нападають, інші захищаються. Крик стояв такий, що навіть лакеї повибігали з палацу подивитися, чи не сталося біди. Але побачивши короля, скривили пісні міни і, не зронивши жодного слова, зникли.

Короля не відрізнити від інших хлопчиськ. Він кілька разів падав і з голови до ніг був у снігу. Одна сніжка потрапила йому в спину, інша — в голову, третя — у вухо. Матіуш захищався відчайдушно.

— Послухайте! — крикнув Матіуш. — Спробуймо так: у кого попадуть сніжкою, той убитий і вибуває з гри. Тоді буде видно, хто переміг.

Дуже скоро всі виявилися "убитими". Тоді домовилися по-іншому: убитим вважається той, у кого влучать тричі. Деякі хлопці, правда, шахраювали і продовжували битися вже "убиті", але гратися все рівно стало цікавіше. Менше галасували, старанніше ліпили сніжки і краще цілилися. Потім вирішили: убитим вважати того, хто впаде. Гралися так завзято, що Матіуш забув про все.

Коли надокучило гратися у війну — зліпили величезну снігову бабу. Тицьнули їй у руку мітлу, з вуглинок зробили очі, з морквини — ніс.

— Пане кухарю, дайте, будь ласка, дві вуглинки! — волав Матіуш, увірвавшись до королівської кухні.

— Пане кухарю, дайте морквину зробити ніс сніговій бабі!

Кухар сердився, бо слідом за Матіушем до кухні забігала вся орава. Сніг у теплі танув, і на підлозі утворювалися брудні калюжі.

— Двадцять вісім років королівським кухарем служу, а такого свинарнику в мене на кухні ще не бувало! — бурчав кухар і давав стусанів кухарчукам, щоб швидше витирали підлогу.

"Жаль, що в країні Бум-Друма немає снігу, — подумав Матіуш, — а то я навчив би негренят ліпити снігових баб".

Потім Фелек запропонував покататися на санях. У королівській стайні було четверо саней і чотири поні.

— Ми самі правитимемо, — сказав Матіуш конюхам. — Ану влаштуймо змагання: хто довкола парку перший об'їде п'ять разів.

— Так, так! — зраділи хлопці.

Тільки-то Матіуш сів у сани, бачить — у їхній бік підтюпцем біжить канцлер.

— Напевно, по мене, — сумно зітхнув Матіуш. Так і є.

— Тисяча вибачень, ваша величносте! На жаль, я повинен перервати вашу гру.

— Нічого не вдієш. Змагайтеся без мене, — сказав Матіуш хлопцям. — Ну, що сталося?

— Приїхав наш головний закордонний шпигун, — зашепотів канцлер, — привіз дуже важливі новини. Писати він боявся — листи могли перехопити. Треба негайно ухвалювати рішення, бо через три години він знову виїжджає за кордон.

Тут перекинулися перші сани: норовистий цоні відвик ходити в упряжці і, замість того, щоб тягнути вперед, смикнув убік. Із заздрістю дивився Матіуш, як хлопці, сміючись, схопилися на ноги і взялися піднімати сани. Але хочеш не хочеш, а йти треба.

Поглянути на справжнього шпигуна теж цікаво. Досі Матіуш знав про них лише з чуток.

Замість босоногого парубка чи вбогого старця з мішком за спиною (так Матіуш уявляв собі шпигунів) до нього ввели елегантно вдягненого пана. Спочатку Матіуш подумав, що це міністр землеробства, якого він не знав в обличчя, оскільки той жив у селі і рідко приїжджав до столиці.

— Я головний шпигун у країні Старого короля, — відрекомендувався чепурун. — Приїхав попередити вашу величність, що син Старого короля вчора закінчив будівництво фортеці. Але це ще не все. Рік тому він дуже

таємно збудував у лісі пороховий завод, і тепер жодна війна йому не страшна. У нього в шість разів більше пороху, ніж у нас.

— От негідник! — вирвалося в Матіуша. — Я будував у лісах будинки для дітей, а він тим часом виготовляв снаряди й гармати, готуючись знищити те, що я побудував…

— І це ще не все, — тихим, вкрадливим голосом перебив Матіуша шпигун. — Він задумав щось жахливіше. Дізнавшись, що ви збираєтеся розіслати іноземним королям запрошення на урочисте відкриття парламенту, він підкупив вашого секретаря, і той замість запрошень заготовив фальшиві ноти з оголошенням війни.

— Ох, шахрай! Я одразу здогадався, коли був у них в гостях, що він мене терпіти не може!

— Я ще не закінчив, ваша величносте! О, син Старого короля дуже хитрий! На випадок, якби афера з листами провалилася, заготовлене зухвале, образливе послання Сумному королеві. Ваш підпис підроблено. Спадкоємець Старого короля понад усе хоче вас посварити. А тепер, ваша величносте, нам необхідно подумати, як запобігти нещастю.

— Отже, що слід зробити?

— Перш за все підпишіть запрошення іноземним королям, а я таємно заберу їх із собою. А завтра із серйозним виглядом радьтеся, як і коли запросити гостей, ніби листи ще не відправлені. Хай секретар вершить свою чорну справу, але в останню мить розкрийте конверти, а секретаря заарештуйте.

— Гаразд. А як бути з фортецею і пороховим заводом?

— Дрібниці! — посміхнувся шпигун. — Підірвати — і справа з кінцем! Я саме приїхав за тим, щоб отримати ваш дозвіл, государю.

Матіуш зблід.

— Як це підірвати? Одна справа — під час війни знищити ворожий завод, але так… Запросити в гості, а самим влаштувати таку капость нишком…

— Я розумію, ваша величносте, ви вважаєте, що це неблагородно й непорядно. Зрозуміло, без вашого дозволу я нічого не робитиму. Але майте на увазі: у нього в шість разів більше пороху, ніж у нас.

Матіуш нервово заходив по кабінету:

— А як ви збиралися це здійснити?

— Помічник головного інженера на цьому заводі нами підкуплений. Він знає завод, як свої п'ять пальців. Там є невеликий склад, набитий стружками. Стружки спалахнуть, і станеться пожежа.

— Ну, її загасять.

— Ні, не загасять. — Шпигун посміхнувся і примружив око. — Виявиться, що лопнула водопровідна труба, і на заводі немає ні краплини води. Не турбуйтеся, ваша величносте, усе буде в порядку.

— А як же робітники — загинуть? — запитав Матіуш.

— Пожежі виникають зазвичай уночі, тому робітників гине небагато. В усякому разі, під час війни людей загинуло б у сто, тисячу разів більше.

— Знаю, знаю, — з досадою перебив Матіуш.

— Ваша величносте, ми повинні це зробити, у нас немає іншого виходу, — боязко додав канцлер.

— Знаю, що немає! — розсердився Матіуш. — Тоді навіщо запитувати мого дозволу?

— Без вашого дозволу ми не маємо права…

— "Не маємо права", "повинні"… Ну, гаразд, підпалюйте завод, а фортецю не чіпайте.

Матіуш швидко підписав запрошення трьом королям і пішов до себе в кімнату.

Там він сів біля вікна, підпер руками голову й задивився на те, як весело хлопці катаються на санках.

"Тепер я розумію, — подумав він, — чому Сумний король так сумно грає на скрипці і чому він воював зі мною, хоча не хотів цього".

XXXIII

а засіданні Матіуш із нетерпінням чекав приходу статс-секретаря. Йому не терпілося поглянути, як це він замість запрошень на відкриття парламенту зуміє вкласти в конверти фальшиві папірці з оголошенням війни. Яким же було його розчарування, коли замість статс-секретаря з'явився його помічник.

Засідання продовжувалося.

— Значить, удома будуть готові? — запитав Матіуш.

— Обов'язково, ваша величносте!

— Добре.

Наступне питання порядку денного: приїзд іноземних королів. Вирішили, що урочистості триватимуть тиждень, і встановили таку програму: у перший день — військовий парад, урочистий обід, увечері велика вистава в театрі; наступного дня — відкриття парламенту дорослих; на третій день — відкриття дитячого парламенту; на четвертий — відкриття звіринця; на п'ятий — парад дітей, що виїжджають на літо за місто, де вони житимуть у побудованих Матіушем будинках; на шостий день — прощальний бал для іноземних королів; на сьомий — від'їзд гостей.

До програми четвертого дня Матіуш уніс доповнення: відкриття пам'ятника відважному пілотові, розваги й атракціони для чорних королів. Депутати обох парламентів мають право бути присутніми на всіх урочистостях. Міністр Фелек сидітиме ліворуч від короля, а канцлер — праворуч. Щоб усі бачили: міністр дітей і міністр дорослих — рівноправні. І Фелека зобов'язані називати "пан міністр".

Коли з цим було покінчено, Матіуш підписав запрошення: білим королям — на білому папері; жовтим — на жовтому; чорним — на чорному. Запрошення білим королям були написані чорним чорнилом, жовтим королям — червоним, а чорним королям — жовтим.

Церемоніймейстер вніс скриньку, у якій зберігалась королівська печатка. Одне за іншим вкладали запрошення в конверти і на розплавленому червоному чи зеленому сургучі відтискували королівську печатку.

Матіуш уважно стежив за кожним рухом помічника статс-секретаря. Раніше ця церемонія здавалася йому нудною й непотрібною. Він сердився, що доводиться витрачати стільки часу на такі дурниці. Але сьогодні він зрозумів, чому королі надають цьому такого великого значення.

Незаконвертованими залишилися три листи. Міністрам ця процедура набридла. Від нудьги вони закурили сигари й тихо перемовлялися між собою, хоча етикет не дозволяє розмовляти в той час, коли королівською печаткою запечатують листи. Але міністри ні про що не підозрювали. Посвячених у таємницю було троє: Матіуш, канцлер і міністр юстиції. Потім, коли все з'ясувалося, міністр закордонних справ обурювався: чому йому нічого не сказали?

Помічник статс-секретаря ледь зблід, але зовні залишався абсолютно спокійний, навіть руки в нього не тремтіли. Коли черга дійшла до останніх трьох конвертів, він раптом закашлявся й поліз у кишеню за носовою хусткою. І разом із нею так вправно витягнув такі самі аркуші паперу, засунув у кишеню запрошення, що ніхто, окрім трьох посвячених, нічого не помітив.

— Прошу вибачення, ваша величносте, — невимушено сказав він, — у мене в кабінеті вибите скло, і я трохи застудився.

— Ну що ви, це я повинен перед вами вибачитися. Адже скло те розбив я, коли ми гралися в сніжки, — також невимушено відповів Матіуш.

Помічник статс-секретаря дуже зрадів — думає, пронесло. Але не тут-то було!

— Панове міністри, прошу уваги. Негайно відкладіть сигари! — прогримів у тиші бас міністра юстиції.

Усі зрозуміли: щось трапилося. А міністр юстиції начепив на ніс окуляри і, звертаючись до помічника статс-секретаря, оголосив:

— Іменем закону ви арештовані за шпигунство і зраду. Згідно з параграфом 174, цей злочин карається смертю через повішання.

У помічника секретаря неспокійно забігали очі, на чолі виступили крупні краплі поту, але він не подав вигляду, що здрейфив.

— Пане міністр, це непорозуміння! Я нічого не розумію! Я застуджений, у мене кашель, тому що в кабінеті розбите скло. Мені необхідно піти додому й лягти в ліжко, — лепетав помічник секретаря.

— Ні, приятелю, нікуди ти не підеш! У в'язниці одразу тебе вилікують, не турбуйся!

Двері розчинилися, до зали увійшли п'ятеро тюремників і наділи зрадникові кандали на ноги й на руки.

— Що таке? Що сталося? — галасували міністри.

— Зараз побачите. Будь ласка, ваша величносте, розкрийте ці конверти.

Матіуш вийняв із конвертів підроблені листи і прочитав уголос:

"Тепер, коли чорні королі за мене, мені на вас наплювати. Один раз я розбив вас і ще розіб'ю. Тоді ви станете шовковими. А поки що оголошую вам війну".

У цей час п'ятий тюремник витягував із кишені помічника секретаря разом із носовою хусткою три зім'яті запрошення на відкриття парламенту.

Закутому в кандали в'язневі веліли підписати протокол, що все це правда. І терміново викликали по телефону статс-секретаря, який негайно примчався, ледь живий від страху.

— Ах, мерзотник! — обурювався він. — Я хотів сам прийти, а він просив доручити це йому. Сказав, що в цирку дуже цікава програма, і навіть квиток мені купив. А я, дурень, повірив!

На суд прибули п'ять генералів — військових юристів.

— Підсудний, ви повинні говорити тільки правду. Це може полегшити вашу долю. Якщо ви брехатимете й вивертатиметеся, ви загинули!

— Я говоритиму правду.

— Коли ви стали шпигуном?

— Три місяці тому.

— Що спонукало вас вступити на цей злочинний шлях?

— Я програвся в карти, а грошей у мене не було. Як відомо, картярський борг належить платити протягом двадцяти чотирьох годин. Ось я і взяв казенні гроші.

— Значить, ви здійснили розтрату?

— Я розраховував повернути гроші, коли виграю.

— Ну і що далі?

— Я знову програв.

— Коли це було?

— Приблизно півроку тому.

— А потім? Розповідайте!

— Потім я весь час боявся: ось буде ревізія, і мене заарештують. Нарешті мені стало не під силу жити у вічному страхові, я поїхав за кордон і запропонував іноземному королеві свої послуги.

— Скільки він вам платив?

— Як коли; за важливі повідомлення — багато, за дрібні — копійки. За цю справу мені була обіцяна крупна сума.

— Панове судці, — почав свою промову міністр юстиції, — ця людина скоїла три злочини: перший — розтрата казенних грошей; другий — шпигунство; і третій, найжахливіший, — він хотів, щоб знову спалахнула війна й загинули тисячі ні в чому не винних людей. Згідно з параграфом 174, я вимагаю для нього смертного вироку. Оскільки звинувачена людина штатська, розстріл замінюється шибеницею. Що стосується статс-секретаря, він повинен нести відповідальність за свого підлеглого. Я й сам не проти сходити в цирк, але на таке важливе засідання він не мав права присилати свого заступника, який до того ж виявився шпигуном. За таку серйозну провину по службі згідно із законом йому належить тюремне ув'язнення строком на шість місяців.

Судді-генерали пішли радитися.

— Як же так? Адже шпигун казав, що це зробить сам секретар, а не помічник? — пошепки запитав Матіуш у канцлера.

— Ах, ваша величносте, інформація шпигунів ніколи не буває абсолютно точною! Якщо вони почнуть розпитувати, що та як, це може здатися підозрілим, і їх заарештують.

— Це він здорово придумав — заарештувати його тільки на засіданні. А мене так і підмивало віддати наказ, щоб його тоді ж узяли під варту, — не вгамовувався Матіуш.

— Що ви, ваша величносте, хіба так можна! Найкраще — прикинутися, ніби нічого не підозрюєш, зловити шахрая на місці злочину, і діло зроблено!

Церемоніймейстер тричі вдарив срібною булавою по столу: до зали увійшли судді-генерали.

— Іменем закону оголошуємо вирок. Секретаря — на місяць у в'язницю, його помічника — повісити.

Засуджений до смерті так голосно плакав і просив про помилування, що Матіушу стало шкода його.

Він пригадав, як судили його самого й лише завдяки тому, що судді не мали спільної думки — розстріляти його чи повісити, він, Матіуш, залишився живий.

— Государю, ви вирішуєте, чи помилувати злочинця. Страту, якщо на те буде ваша королівська воля, можна замінити довічним ув'язненням.

І Матіуш, не вагаючись, написав на вироку:

Замінити довічним ув'язненням.

А тепер вгадайте, коли Матіуш ліг спати?

О третій годині ночі.

XXXIV

атіуш ще снідав, коли з'явився журналіст:

— Ваша величносте, мені не терпиться показати вам сьогоднішню газету. Вона, поза сумнівом, вам сподобається.

— А що там нового?

— Будь ласка, подивіться самі.

Матіуш узяв газету. Майже на всю першу сторінку — малюнок: він, Матіуш, на троні, а перед троном на колінах — тисячі дітей із букетами квітів. Під малюнком вірш, у якому невідомий поет підносить його до небес, називаючи найбільшим владикою від створення світу, найбільшим реформатором, сином сонця і братом богів.

Ні малюнок, ні вірш Матіушу не сподобалися, але він промовчав, боячись образити журналіста.

На другій сторінці красувалася фотографія Фелека, а під нею велика стаття: "Перший у світі міністр-дитина". І знову надмірні похвали Фелеку: який він мудрий, хоробрий! Матіуш здолав дорослих королів, а він здолає дорослих міністрів.

І ще там було написано: "Дорослі погано управляють державою, тому що не вміють бігати. А бігати їм не хочеться, тому що вони старі і в них болять кістки".

І в такому дусі ціла газетна сторінка!

Це теж не сподобалося Матіушу: навіщо хвалитися завчасно й лаяти дорослих?

Унизу, де дрібним шрифтом друкувалися події, Матіуш прочитав таке, що змусило його насторожитися:

"Грандіозна лісова пожежа".

— Так, так, горить найбільший королівський ліс, — підтвердив журналіст.

Матіуш кивнув, даючи зрозуміти, що сам бачить, і заглибився в читання замітки. Причина пожежі пояснювалася тим, що лісоруби кинули недопалок.

— Дивно... — бурмотів журналіст. — Я розумію, влітку, під час посухи, ліс може спалахнути від цигарки, але тепер, коли щойно розтанув сніг... Дуже дивно! І потім, ходятьчуткипро якийсь вибух. А при лісових пожежах, наскільки мені відомо, вибухів не буває.

Матіуш мовчав.

— А ви що про це думаєте, ваша величносте? — не вгавав газетяр. — По-моєму, тут щось нечисто.

Голос у нього став тихий, вкрадливий, і Матіуш чомусь подумав: "З ним треба бути обережним".

Журналіст закурив цигарку і змінив тему розмови.

— Кажуть, статс-секретаря засудили вчора на місяць ув'язнення. Я не повідомив про це в нашій газеті, вважаючи, що дітей не цікавлять справи дорослих. Ось якби щось сталося з їхнім міністром, тоді інша розмова! Як це добре, що міністром призначили саме Фелека! Солдати тріумфують: син простого сержанта — міністр! Газетярі теж раді, адже вони давно знають Фелека, він до війни газети продавав. Ну, а дітвора й поготів у захваті. А за що ж все-таки бідний секретар потрапив у

холодну? — поцікавився журналіст, сподіваючись несподіваним запитанням захопити Матіуша зненацька і щось вивідати.

— За непорядки в канцелярії, — ухильно відповів Матіуш. "А раптом журналіст теж шпигун?" — здалося йому. "Нісенітниця! — подумав він, коли журналіст пішов. — Просто я дуже мало сплю, а довкола стільки розмов про шпигунів, що мимоволі кожного починаєш підозрювати у зраді".

І Матіуш, у якого перед приїздом королів справ було по горло, скоро забув про це.

Церемоніймейстер у буквальному розумінні днював і ночував у нього в кабінеті. То потрібно було терміново відремонтувати в парку літній палац для чорних королів, то побудувати про всяк випадок окремий будиночок, то вирішити, де розмістити білих королів.

Почали надходити клітки з дикими звірями, а зоопарк не готовий! А тут ще літні будинки для дітей! І будівництво двох величезних будівель — для парламентів.

Тим часом у всій державі вибирали депутатів. У малий, або, як його називали ще, дитячий, парламент висували депутатів не молодших від десяти й не старших від п'ятнадцяти років. По одному учневі від молодших і по одному від старших класів кожної школи. Тут і виникли перші непередбачені ускладнення: виявилося, шкіл так багато, що депутати навіть у найбільшій залі не помістяться.

Матіуш довгий час проводив у кабінеті за читанням листів: тепер їх стало значно більше, ніж раніше. І всі важливі, з різними питаннями.

Наприклад: "Чи можна вибирати до парламенту дівчаток?"

"Диваки. Звичайно, можна!"

Або ще: "Можна вибирати до парламенту дітей, котрі ще погано пишуть? Де житимуть депутати з різних міст і сіл? Чи не можна відкрити школу для депутатів, аби вони могли вчитися під час парламентських сесій, не втрачаючи року?"

Стільки справ, а статс-секретар, як на біду, у в'язниці. Довелося тюремне ув'язнення замінити домашнім арештом. Це означає, що він цілий місяць не мав права виходити гуляти, зате щодня його привозили в палац.

Церемоніймейстер зовсім втратив голову. І було від чого: спробуй-но вирішити, де спорудити тріумфальні арки, на яких вулицях розмістити оркестр, які квіти купити! А тут ще не вистачає тарілок, ножів, виделок! Терміново потрібно купити автомобілі! А як розсадити королів за обідом і в театрі, кого ближче, а кого подалі, аби не було образ і поруч не опинилися королі, які ворогують один з одним? З теплих країн цілими вагонами везли фрукти, вина, квіти. Спішно фарбували будинки, лагодили дороги.

Матіуш працював з ранку до ночі; на сон і їжу часу не вистачало. Цілими днями тільки й чулося:

— Ваша величносте, архітектор!

— Ваша величносте, чи не хотіли б ви поговорити із садівником?

— Ваша величносте, міністр закордонних справ чекає!

— Ваша величносте, прибув посол із заморської країни!

— Ваша величносте, двоє якихось суб'єктів вимагають, аби їх впустили.

— Чого їм треба? — незадоволено запитав Матіуш, якого сьогодні вже втретє відривали від обіду.

— Про феєрверк хочуть поговорити.

Матіуш, злий і голодний, попрямував до кабінету. Він тепер рідко приймав відвідувачів у тронному залі — не до церемоній було!

— Що ви хотіли? Тільки прошу говорити коротко: мені ніколи.

— Ми чули, що в столицю прибудуть королі із заморських країн. Добре б показати їм щось карколомне. Зоопарком їх не здивуєш — в Африці дикі звірі на волі розгулюють. Театр також навряд чи їх зацікавить.

— Ну добре! — перебив Матіуш. — Що ви пропонуєте? Феєрверк?

— Так точно, ваша величносте!

Вирішили на дахах усіх високих будинків розмістити ракетниці, у палацовому парку спорудити високу вежу, млин і водоспад.

Увечері все це запалає різнобарвними вогнями. З верхівки вежі в небо злетять червоні ракети й розсипляться зеленими і блакитними зірками. Нижче зі скаженою швидкістю закрутяться крила млинів, описуючи червоні й зелені кола. Дивовижні квіти розквітнуть у небі. Потече, завирує вогненний водоспад.

— Ось ескізи. Будь ласка, погляньте, государю.

Піротехніки принесли сто двадцять малюнків.

Поки їх переглянеш, обід зовсім охолоне.

— А скільки це коштуватиме? — передбачливо довідався Матіуш.

— На останньому засіданні скарбник оголосив, що потрібна нова позика.

— Як? — здивувався Матіуш. — Адже в нас було стільки золота!

— Реформи вашої королівської величності обходяться дуже дорого.

І стали підраховувати, скільки грошей пішло на літні будинки для дітей, на зведення двох парламентів, скільки коштує шоколад для школярів. А ляльки, а ковзани?

— Хоча б на прийом іноземних королів грошей вистачило.

— А може не вистачити? — не на жарт злякався Матіуш.

— Ну, це не біда, — заспокоїли його міністри. — Введемо новий податок, нехай народ платить!

— Ех, — зітхнув Матіуш, — мати б свій порт і свої кораблі, тоді Бум-Друм прислав би нам стільки золота, скільки б ми побажали.

— Це діло поправне, — зазначив військовий міністр. — Не шкодуйте грошей на гармати, рушниці, фортеці — буде вам і порт. Як бачите, гармати важливіші за шоколад і ляльки.

Матіуш почервонів. Що правда, то правда, дві-три нові фортеці дуже б згодилися. Військовий міністр на кожному засіданні вимагав виділити йому частину золота Бум-Друма, але Матіуш, поглинений іншими справами, щоразу просив його трохи почекати.

З важким серцем Матіуш дав згоду влаштувати феєрверк. "Нічого не поробиш, заощаджувати будемо потім. Треба й африканським королям принести задоволення".

"Може, я даремно не дозволив підірвати фортецю? — роздумував Матіуш, лежачи Пізно вночі в ліжку. — Усе-таки однією фортецею було б менше. Він перший почав, так йому і треба! Але тепер, якщо буде війна, я не дам маху, не зваляю дурня. "Я переміг тебе, — скажу я йому, — віддавай мені один порт і десять кораблів"".

Матіуш знав, як належить приймати гостей: недаремно він побував недавно в чужих краях. Але зустріч, яку він влаштував іноземним королям, перевершила всі очікування. Це визнали навіть його недруги. Багато цікавого було передбачено заздалегідь, а багато що Матіуш придумав, коли гості вже з'їхалися. Щодня — щось нове: то полювання, то пікнік, то дресировані звірі в цирку, то змагання силачів. Словом, розваг хоч відбавляй!

Першими прибули негритянські королі. І до жаху й обурення придворних, вони, ніби змовившись, привезли із собою синів — чорних, як сажа, спритних, пустотливих хлопчиськ. Королі статечно ходять містом, озираються з цікавістю навсібіч, доброзичливо розмовляють один з одним. А з маленькими бісенятами ніяк не впоратися, хоч "караул" кричи! Коли б не Бум-Друм, не минути б біди. Непрохані гості, по-перше, відчайдушно билися один з одним, дряпались і кусались. По-друге, об'їдалися солодощами, які готував для них королівський кондитер. Потім у ненажер боліли животи, і вони голосно рюмсали. А коли лікар давав їм ліки, вони випльовували їх, показували язик і тікали. Один шибайголова, побачивши своє відображення у великому дзеркалі, ледве не знепритомнів. Довелося давати йому краплі, щоб привести до тями. Інший з'їхав на перилах зі сходів, упав і зламав собі ногу. Третій укусив за палець лакея. Четвертий з'їв туалетне мило й зубну пасту. А скільки вони собі ґудзів понабивали й синяків наставили — не порахувати! Якийсь пустун привіз із собою отруйного павука і всіх ним лякав. Коли спробували його забрати, хлопчисько, як мавпа, видерся на

дерево і просидів там п'ять годин. Не допомогли жодні вмовляння й обіцянки. Тоді викликали пожежників, вони пустили сильний струмінь води з брандспойта, і впертий хлопчисько звалився в підставлену сітку.

Бум-Друм зовсім замучився з ними. Поки вони бешкетують у парку або в себе в літньому палаці — це ще півбіди. Але раптом їм спаде на думку відколоти якийсь номер на урочистому обіді або урочистій виставі в театрі у присутності білих королів?

Ясно одне — терміново треба ужити якихось заходів.

У королівському палаці в одній залі розміщувався незвичайний музей, де були зібрані всілякі знаряддя тортур, якими Генріх Лютий катував непокірних підданих. Волосся вставало дибки, коли дивився на спиці для виколювання очей, щипці, якими виривали нігті й ламали пальці, жахливі пилки для відпилювання рук і ніг, всілякі батоги, ремені, палиці й дубини. Матіуш терпіти не міг цей музей. І ще був у палацовому парку глибокий колодязь без води, куди в давнину кидали засуджених до голодної смерті.

І ось Бум-Друм вирішив скористатися цим для залякування хлопчиськ. Напередодні приїзду білих королів він повів їх спочатку в музей, потім показав глибокий колодязь у парку і щось їм довго-довго пояснював. Що саме говорив Бум-Друм, Матіуш не зрозумів, але результати були очевидні: хлопчиська з цього дня помітно принишкли.

Але без покарань усе-таки не обійшлося. Одного хлопчиська за те, що він укусив за палець лакея, відшмагали, іншого за гамір, здійнятий уночі, замкнули на цілий день у темній кімнаті.

А було це так.

Малолітньому музикантові закортіло пограти вночі на дудці. Скільки йому не втлумачували, що дорослі втомилися й хочуть спати, він і чути

нічого не хотів. Спробували відняти дудку силоміць — та де там: він стрибнув у шафу й почав кидати на голови розгублених слуг важкі вази і статуетки, розставлені там у зразковому порядку. І нарешті — о жах! — шибеник вискочив у вікно і влаштував на терасі зимового палацу такий концерт, що білі королі повскакували з ліжок і, розлючені, не чекаючи ранку, вирушили до Матіуша зі скаргою.

Усе повисло на волосині. Білі королі оголосили: вони не терпітимуть, щоб їм заважали ночами спати, і негайно виїдуть, і взагалі з них досить, вони по горло ситі витівками цих чортенят.

Матіуш присягався, що це більше не повториться, і просив їх залишитися.

І білі королі, проти чекання, досить швидко погодилися. Одних спокушало полювання, інших — змагання силачів, і всім без виключення не терпілося побачити феєрверк.

Траплялися й інші непорозуміння. Король Дзинь Дань, що б там не було, хотів з усіма вітатися і прощатися, як того вимагає церемоніал, прийнятий у нього при дворі. У цьому, звичайно, нічого поганого немає, але якби ви знали, як він вітався! Спочатку кланявся кожному з присутніх 14 разів — це вступні поклони, потім 12 звичайних, потім 10 офіційних, 8 церемоніальних, 6 урочистих і 4 додаткові — разом 14 + 12 + 10 + 8 + 6 + 4 = 54 поклони. Продовжувалася ця церемонія 47 хвилин: вступні поклони по півхвилини, останні — по хвилині.

"Мої предки п'ять тисяч років так віталися і прощалися, і жодна сила у світі не змусить мене відректися від цього стародавнього звичаю!" — заявив ображений король, коли йому делікатно натякнули, щоб він поквапився.

"Ну добре, — говорили йому, — так можна вітатися з одним, з двома королями, але з такою кількістю королів це просто немислимо!"

"Дивно, — думав Матіуш, — одні — зовсім невиховані, інші — занадто вихована. Як примирити їх, таких різних?"

Нарешті комусь спала геніальна думка: умовити Дзинь Даня кланятися не особисто королям, а їхнім портретам. Так і зробили. Сфотографували всіх королів, і Дзинь Дань щоранку і щовечора без перешкод кланявся їм у своїй кімнаті. Відкланяється потрібну кількість разів одному королеві, слуги негайно підставляють портрет наступного, і так далі, доки всім не перекланяється. Бідолаха завжди спізнювався до сніданку, хоча вставав на дві години раніше, а лягав спати на дві години пізніше за інших.

Бум-Друм із цього приводу розповів Матіушу неймовірну історію про те, як у минулому столітті цілих п'ятнадцять років ішла кровопролитна боротьба між двома племенами. І ось через що: прикладати при зустрічі до носа вказівний палець або мізинець? Кожне плем'я стояло на своєму, ніхто не хотів іти на поступки. У боротьбу втрутилися жерці, сусідні вожді, і спалахнула війна. Спалювали цілі села, вбивали дітей і жінок, забирали в рабство мирних жителів, кидали ворогів на розтерзання левам. Почалися хвороби, голод. Смерть косила людей, і нарешті вже нікому було воювати. Боротьба закінчилася нічим — кожне плем'я зберегло свій звичай. І хоча це відбувалося сто років тому, вожді двох ворогуючих племен досі не віталися й сиділи поодаль один від одного.

Більше за всіх приїзду гостей раділа дітвора. Школи в столиці довелося тимчасово закрити: усе одно ніхто не відвідував занять. Та хіба всидиш у класі, коли містом ходять справжні негри! І за кожним — натовп хлопчиськ. Поліція з ніг збилася. Обер-поліцмейстер скаржився на те, що схуд на сім кілограмів.

"Самі посудіть, — казав він, — розбрелися ці чучела по всьому місту, того й дивись, якийсь хуліган запустить в нього каменем або машина їх переїде".

Матіуш нагородив обер-поліцмейстера за старанність орденом. Узагалі під час торжеств Матіуш, до загального задоволення, роздав чимало орденів.

Настав довгожданий день полювання. Але тут негритянських королів спіткало розчарування. І не дивно: вони звикнися полювати на слонів, тигрів і крокодилів, а тут якась дрібнота — зайчики та сарни! Вони вирішили, що з них глумляться, і здійняли такий лемент, так грізно розмахували списами й луками, що білі королі злякалися й кинулися до своїх автомобілів. Бум-Друм носився, як очманілий, розмахував руками, щось кричав, заспокоював своїх обурених братів. Нарешті йому це вдалося.

Загалом полювання пройшло благополучно. Білі підстрілили двох кабанів і одного ведмедя. На їхню думку, це неспростовно доводило, що і в Європі теж водяться дикі звірі. Король, котрий убив ведмедя, до кінця полювання не відходив від негрів, знаками пояснюючи їм, який він влучний стрілець і чудовий мисливець. Він роздивлявся їхні луки і стріли й навіть висловив бажання переночувати в літньому палаці. А на ранок за сніданком розповідав, що його чорношкірі друзі — милі люди, у яких можна перейняти багато корисного.

XXXV

адзвичайний випадок! Донька Бум-Друма, маленька відважна Клу-Клу, приїхала в столицю Матіуша в клітці з мавпами!

Сталося це так. У зоопарку все було готово. На середу призначено урочисте відкриття, а з четверга ворота звіринця гостинно відкриються перед дітворою. Усі звірі сиділи у своїх клітках. Не вистачало лише трьох мавп рідкісної породи, яких немає ні в одного короля на землі.

Величезний ящик із мавпами вирішили розпакувати на очах у натовпу, що зібрався того дня у звіринці. Ящик приставили впритул до

клітки й відірвали дошку. Усі завмерли в чеканні. І ось у клітку перестрибнула одна мавпа, за нею друга. А третьої немає. Коли ящик трохи відсунули від клітки, з нього вискочила маленька Клу-Клу, кинулася в ноги Бум— Друма і щось швидко-швидко залопотіла по-своєму.

Бум-Друм страшно розлютився і, хоча вже не був дикуном, хотів копнути дівчинку ногою, але Матіуш не дозволив.

Звичайно, втікати з дому негоже. Недобре, що Клу-Клу потихеньку відкрила вночі клітку, випустила одну мавпу на волю, а сама зайняла її місце. Але Клу-Клу вже покарана. Провести шість тижнів у клітці з мавпами — справа не з легких. А Клу-Клу до того ж — королівська донька, звикла до розкоші. У дорозі ж їй велося ще гірше, ніж мавпам: вона не наважувалася підходити до віконця, в яке сторож просовував їжу, боячись, як би її не побачили й не відіслали додому.

— Бум-Друм, друже! — сказав зворушений Матіуш. — Ти повинен пишатися своєю донькою. На таке не те що дівчинка, жоден білий хлопчик не відважився б!

— Ну й бери собі цю неслухняну дівчинку, якщо ти її так захищаєш! — пробурчав Бум-Друм сердито.

— Добре! — погодився Матіуш. — Хай живе в моєму палаці і вчиться, а коли виросте і стане королевою, проведе у своїй країні такі ж реформи, як я.

Дивна справа, не минуло й години після всіх цих подій, а Клу-Клу поводилася так, ніби нічого не сталося.

Коли старий професор, який знав п'ятдесят мов, розповів їй про плани Матіуша, вона вислухала його і спокійнісінько відповіла:

— Я з ним абсолютно згодна. — І, звертаючись до вченого, заторохтіла: — Милий, золотий, тигровий, крокодиловий професоре, навчи мене скоріше вашої мови! А то як же я розповім, про що думаю? У мене дуже важливі плани, а чекати й відкладати я не люблю.

Виявилось, Клу-Клу вже знає сто двадцять слів. Вона вивчила їх, коли Матіуш був в Африці.

— До чого це дівча здібне! — дивувався старий професор. — У неї феноменальна пам'ять!

І справді, Клу-Клу запам'ятала не лише слова, а й де, від кого вона їх чула. Сидячи в клітці з мавпами, вона засвоїла багато нових слів від матросів.

— Фе, Клу-Клу, — гидливо поморщився професор. — Звідки ти знаєш такі нехороші слова? Сподіваюся, тобі невідомо, що вони означають...

— Ці три слова, — діловито пояснила Клу-Клу, — виголосив вантажник, коли звалював на спину нашу клітку. А ці чотири він сказав, коли спіткнувся і ледве не впав. А так говорив наш сторож, коли приносив їжу. А так кричали п'яні матроси.

— Мила Клу-Клу, як жаль, що перші слова, які ти почула від білих людей, виявилися такими поганими! — засмучувався професор. — Забудь їх скоріше! Ми, білі, вміємо розмовляти один з одним ввічливо і красиво. Я з радістю вчитиму тебе, мила, хоробра, бідна Клу-Клу!

З цього дня й до кінця торжеств Клу-Клу була в центрі уваги. У всіх вітринах красувалися її фотографії. Варто було їй з'явитися на вулиці в автомобілі, як хлопчиська починали несамовито кричати "ура" і підкидати догори шапки. А коли на відкритті дитячого парламенту Клу-Клу без єдиної помилочки виголосила: "Від імені моїх чорних братів і сестер вітаю перший у світі дитячий парламент!" — її слова були

зустрінуті шквалом оплесків, захопленими овaціями, що навіть енергійний Фелек, який ніколи не розгублювався, першої миті розгубився. І, забувши про свій високий сан, підскочив до найгорластішого депутата й закричав на всю залу:

— Заткнися, не то отримаєш по зубах!

Білі королі були шоковані таким непарламентарним поводженням із депутатами, але із ввічливості промовчали.

Із задоволенням я описав би детально, які забави, бенкети, веселі свята влаштував Матіуш на честь знатних гостей, але тоді не вистачило б місця для важливішого: адже в книзі про короля-реформатора не можна писати про всілякі дурниці. Адже ви пам'ятаєте, що Матіуш запросив королів не для забави, а заради важливих політичних цілей.

Серед гостей був і Старий король зі своїм сином — лютим ворогом Матіуша, і Сумний король, який довго розмовляв із Матіушем.

— Любий Матіуше, — говорив він, — треба віддати тобі належне: почав ти дуже сміливо, з розмахом, і твої прекрасні реформи мають величезне значення. Поки що в тебе все йде добре, можна сказати, блискуче. Але запам'ятай: реформи даються дорогою ціною — ціною тяжкої праці, сліз, крові. Ти робиш лише перші кроки. Не спокушайся, що й далі все піде так само гладко. Дивись, не зазнавайся!

— О, я знаю, як це важко! — вигукнув Матіуш і розповів, скільки годин на день він працює, скільки ночей провів без сну, скільки разів їв захололий обід...

— Був би в мене порт... А так вони перешкоджають мені перевозити золото, — поскаржився він.

Сумний король замислився.

— Знаєш, Матіуше, здається мені, Старий король поступиться тобі одним портом.

— Що ви! Йому син не дозволить.

— А я думаю, дозволить.

— Адже він ненавидить мене… Заздрить, підозрює в якихось підступах. Одним словом, не може пробачити мені перемоги.

— Це правда. І все-таки він погодиться.

— Чому? — здивувався Матіуш.

— Він тебе боїться. На мою дружбу він більше не розраховує. — Сумний король посміхнувся. — Інший твій сусід задоволений, що ти не втручаєшся в його справи і ділишся з ним дарами африканських вождів. Це дуже розсудливо з твого боку. Успіх багатьох псує, і вони починають гнути кирпу…

Тут до кімнати увійшов Старий король із сином.

— Про що це ви так жваво розмовляєте?

— Та ось Матіуш горює, що в нього немає свого порту. Гори, ліси, поля, міста є, а моря й кораблів — немає. А порт йому дуже потрібен, особливо тепер, коли він подружився з африканськими королями.

— Я теж так вважаю, — промовив Старий король. — Але це діло виправне. В останній війні Матіуш переміг нас і не вимагав контрибуції. З його боку це дуже шляхетно. Тепер наша черга довести, що ми цінуємо його великодушність. Адже правда, сину мій, ми можемо без збитку для себе поступитися Матіушу частиною моря й одним портом?

— Тільки за кораблі хай заплатить, — поквапно додав син. — У нього тепер багаті друзі.

— Із задоволенням! — зрадів Матіуш.

У палац терміново викликали міністра закордонних справ і статс-секретаря. Вони склали потрібний документ, і всі королі підписали його. Потім церемоніймейстер приніс скриньку з королівською печаткою, і Матіуш тремтячою рукою поставив печатку.

Тут почався феєрверк. Зі справами час було завершувати, видовище вартувало того. На вулиці висипало все місто. У палацовий парк пропускали лише депутатів парламенту, офіцерів і чиновників. Особливі місця відвели журналістам, які з'їхалися з усіх кінців світу. Ще б пак! Такі чудеса варто було описати в газетах. На балконах, терасі та у вікнах палацу тіснилися королі, а сини негритянських вождів і навіть деякі вожді залізли на дерева, щоб краще бачити. Ось освітилася золотим сяянням вежа. Заіскрилися бенгальські вогні, зметнулися в небо вертушки, полетіли зелені, червоні кулі. Темінь зигзагами прорізали вогненні змії. Розсипалися каскадами різнобарвні зірки. А коли спалахнув і, переливаючись, побіг вогненний водоспад, у глядачів вирвався крик захоплення.

Повітря здриглося від неугавних пострілів і гарматної стрілянини.

— Ще! Ще! — кричали у захваті африканські вожді, називаючи Матіуша "Повелителем вогню" і "Владикою семибарвного неба".

Але пора було спати: гості рано-вранці виїжджали.

На вулицях грало сто оркестрів, коли автомобілі мчали містом, доставляючи королів на вокзал. Десять поїздів відвезли гостей зі столиці Матіуша.

— Ми отримали перемогу на дипломатичному терені, — потираючи від задоволення руки, промовив державний канцлер, коли вони повертались з вокзалу.

— А що це означає? — запитав Матіуш.

— Ви просто геній, ваша величносте! Самі того не підозрюючи, ви отримали величезну перемогу. Перемагають не лише на полі бою. Там усе ясно: переміг і вимагай, чого хочеш. А ось без війни виторгувати те, що потрібно, — це і є дипломатична перемога. Ми отримали порт. Це найголовніше.

XXXVI

атіуш вставав тепер о шостій ранку. Інакше не переробити всіх справ! І розпорядок дня він змінив: викроїв дві години для занять. До колишніх обов'язків додалися нові: засідання парламенту й потім, окрім листів, доводилося ще читати дві газети — дорослу й дитячу, щоб бути в курсі подій.

Але одного дня годинник у палаці відбив восьму, а з королівської опочивальні не чути ні звуку. У палаці переполошилися.

— Напевно, захворів.

— Не дивно, цього давно треба було чекати.

— Жоден дорослий король стільки не працює.

— Останнім часом він дуже схуд.

— І майже нічого не їсть.

— І сердиться через дрібниці.

— Так, останнім часом він став дратівливий.

— Послати за лікарем!

Приїхав переляканий лікар і без доповіді, без стуку не увійшов, а вбіг до королівської опочивальні.

— Що сталося? Котра година? — занепокоєно запитав Матіуш, протираючи очі.

Лікар негайно приступив до справи. Він квапився, ніби боявся, що Матіуш не дасть йому договорити до кінця.

— Мій милий хлопчику, я тебе знаю з пелюшок. Я старий і життям своїм не дорожу. Можеш повісити мене, розстріляти, посадити у в'язницю — мені нічого не страшно. Твій батько, вмираючи, доручив мені піклуватися про тебе. Так ось, я забороняю тобі вставати з ліжка! Усіх, хто прийде набридати тобі справами, я велю спустити зі сходів! Ти за один рік хочеш зробити стільки, скільки інші роблять за двадцять років. Це нікуди не годиться. Поглянь, на кого ти став схожий? Не король, а жалюгідний дистрофік. Товстунові обер-поліцмейстерові корисно схуднути, а тобі шкідливо, бо ти ростеш. Про інших дітей ти поклопотався. Завтра двадцять тисяч дітей їдуть відпочивати. А ти? Ну поглянь на себе! Мені, старому недотепі, так соромно, так соромно… — З цими словами лікар простягнув Матіушу дзеркало. — Ну поглянь на себе, — повторив лікар і розплакався.

Матіуш узяв дзеркало. Обличчя — біле, як папір, губи — сині, погляд — сумний, під очима кола, а худа шия здається довгою, як у жирафи.

— Захворієш і помреш, — схлипуючи, казав лікар. — І не завершиш розпочатої справи. Ти й зараз уже хворий…

Матіуш відклав дзеркало й заплющив очі. Яке блаженство! Лікар жодного разу не назвав його "королівською величністю", заборонив вставати з ліжка і присягнувся спустити зі сходів усіх, хто прийде до нього у справах.

"Як добре, що я хворий", — промайнуло в голові в Матіуша, і він зручніше влігся в ліжку.

"Ну ясно, це від перевтоми пропав у мене апетит і сон, — утішав себе Матіуш, — і кошмари докучають ночами". Йому снилося, то ніби він потрапив під гарячий дощ, який обпалює, як окріп; то ніби йому відрізали ноги й викололи очі; то кинули в колодязь, засудивши до голодної смерті. Часто в нього боліла голова. На уроках десь поділась його кмітливість, і йому було соромно перед Стасиком і Оленкою, а особливо перед Клу-Клу, яка вже через три тижні вільно читала газети, писала під диктовку й показувала по карті, як проїхати зі столиці Матіуша в країну її батька, короля Бум-Друма.

— Улітку в депутатів парламенту канікули. Гроші є. Порт і кораблі також є. Будинки для дітей готові. З усіма іншими справами впораються міністри й чиновники. А ти два місяці відпочиватимеш, — сказав лікар.

— Я повинен оглянути свій порт і кораблі.

— А я не дозволяю. Це зроблять без тебе канцлер і міністр торгівлі.

— А маневри?

— Нічого. Військовий міністр впорається один.

— А як же листи дітей?

— Фелек прочитає.

Матіуш зітхнув. Нелегко доручати справи іншим, коли ти звик усе робити сам. Але Матіуш дійсно потребував відпочинку.

Сніданок йому принесли в ліжко. А Клу-Клу розповідала цікаві негритянські казки. Потім він погрався зі своїм улюбленим Петрушкою, подивився книжки з картинками. Принесли яєчню з трьох яєць, склянку гарячого молока й білий хліб із маслом. І лише після того, як він усе з'їв, лікар дозволив йому встати, одягнутися й посидіти в кріслі на терасі.

Сидить Матіуш на терасі і ні про що не думає. Тривог і турбот як не бувало! І ніхто його не турбує, не чіпляється зі справами: ні міністри, ні церемоніймейстер, ні журналіст. Жодна душа.

Сидить і слухає, як пташки співають в парку. Слухав, слухав та й заснув і проспав до обіду.

— А тепер ми пообідаємо. — Добрий лікар усміхався. — Після обіду покатаємося трохи парком в екіпажі. Потім поспимо, приймемо ванну — і в ліжечко. А там повечеряємо — і спати.

Матіуш спав, спав і ніяк не міг виспатися. Страшні сни снилися йому дедалі рідше. І апетит повернувся. За три дні він поповнішав на півтора кілограми.

— Оце я розумію! — радів лікар. — Якщо й далі так піде, через тиждень я знову називатиму тебе "ваша величносте". А доки ти не король, а заморений сирота нещасний, який за всіх уболіває душею, а про нього нікому потурбуватися, бо в нього мами немає.

Через тиждень лікар знову дав йому дзеркало.

— Ну як, схожий на короля?

— Ще ні! — відповів Матіуш. Йому хотілося продовжити це блаженство. Ще б пак! Лікар возиться з ним, як із маленьким, і не називає "королівською величністю".

Матіуш ожив і повеселішав, і тепер лікар насилу заганяв його в ліжко після обіду.

— А що пишуть газети?

— Газети пишуть, що король Матіуш хворий і, як усі діти в його державі, виїжджає завтра на відпочинок.

— Завтра? — зрадів Матіуш.

— Так, рівно опівдні.

— А хто ще поїде?

— Я, капітан, Стасик, Оленка, ну і Клу-Клу — адже не можна залишити її одну.

— Звичайно, Клу-Клу поїде з нами.

Але перед від'їздом Матіушу все-таки довелося підписати два папери: у справах дорослих його заступником призначався канцлер, а в дитячих — Фелек.

Два тижні Матіуш нічим серйозним не займався, лише грався. Верховодила в іграх Клу-Клу. То придумає гру в полювання, то у війну, то сплете курінь із гілок і дітей навчить, як це робити.

Спочатку Клу-Клу нізащо не хотіла взувати туфлі.

— Що за дикий звичай — носити одяг на ногах! — нарікала вона.

Потім повстала проти сукні:

— Чому у вас дівчатка одягнені інакше, ніж хлопчики? Що за дикість! Тому вони такі невмілі. Спробуй-но залізь у спідниці на дерево або перестрибни через паркан! Клята ця спідниця вічно плутається й заважає.

— Та ти й так лазиш по деревах, як мавпа. Сільські хлопчиська порівняно з тобою неповороткі опецьки. А Стасик і Матіуш тобі в підметки не годяться!

— То хіба це дерева?! — розреготалася Клу-Клу. — На такі палиці тільки дворічним малятам дертися, а я вже велика.

Якось діти з цікавістю спостерігали за білкою, яка вправно перестрибувала з дерева на дерево.

— Подумаєш, і я так умію! — вигукнула Клу-Клу.

І не встигли діти отямитись, як вона зняла із себе сукню, скинула сандалі — скік на дерево, і погоня почалася. Білка — з гілки на гілку, Клу-Клу — за нею. Білка — стриб на інше дерево, а Клу-Клу — за нею. Гонитва продовжувалася хвилин п'ять, поки нарешті змучена, загнана білка не кинулася на землю. Клу-Клу — теж, діти завмерли: зараз розіб'ється. Але вона з такою спритністю то чіплялася за гілки, то відводила їх убік, що благополучно скотилася вниз і ще встигла схопити білку, і не як-небудь, а за спинку, щоб та її не вкусила.

— А ці північні мавпи отруйні?

— Що ти! У нас лише змії отруйні.

Клу-Клу детально розпитала, як вони виглядають, поглянула на картинки із зображенням отруйних змій і вирушила в ліс. Вона пропадала цілий день. Де її тільки не шукали! Та все марно. Лише надвечір з'явилася вона додому: голодна, вся в синцях і подряпинах, зате в банці принесла трьох живих змій.

— Як це тобі вдалося? — здивувалися діти.

— Дуже просто, — простодушно відповіла Клу-Клу.

Сільські діти спочатку побоювалися Клу-Клу, але потім звикли й полюбили її.

— Ось це дівча! Будь-якому хлопчиськові ніс утре. Цікаво, які ж у вас в Африці хлопчики?

— Не гірші й не кращі від мене. Це у вас дівчатка носять довгі коси і спідниці, і тому не вміють нічого робити.

XXXVII

лу-Клу не тільки краще за всіх метала камені в ціль, стріляла з лука, збирала гриби й горіхи — але була кращою ученицею з ботаніки, зоології, географії та фізики. Побачить на картинці якусь рослину або комаху і без зусиль відшукає їх у полі чи в лісі. Почула вона якось про квіти, які зростають лише на болотах, і гайда в село, довідатися у хлопчиків, де тут болота.

— Далеко. Верст п'ятнадцять звідси.

Кому далеко, а кому — ні. Клу-Клу взяла кусень хліба, шматок сиру — і тільки її бачили!

Тепер, коли вона зникала, її навіть не шукали.

— Знову Клу-Клу хазяйнувала в буфеті, значить, у похід вирушила.

Уже й вечір, а Клу-Клу все немає.

Виявляється, вона заночувала в лісі, а вранці повертається з тріумфом і несе букет латаття і на додачу жаб, тритонів, ящірок і п'явок.

Гербарій у неї — найкращий, колекція комах, метеликів і каменів — найбільша. Акваріум свій вона утримує у зразковому порядку, і ні в кого равлики й рибки не розмножуються так добре, як у неї.

І завжди вона усміхається, сяючи сліпуче білими зубами. Але Клу-Клу вміє бути й серйозною.

— Знаєш, Матіуше, коли я милувалася чудовим феєрверком і вогненним водоспадом, то пошкодувала, що цих чудес не бачать африканські діти. У мене до тебе величезне прохання.

— Говори, яке.

— Запроси до себе в столицю п'ятдесят наших дітей. Хай вони вчаться, як я, а потім повернуться додому й інших навчать усьому.

Матіуш нічого певного не відповів. Він вирішив зробити Клу-Клу сюрприз і того ж вечора написав лист у столицю.

Любий Фелеку! — писав він. — Коли я виїжджав, на даху встановлювали бездротовий телеграф і завершити роботу мали до першого серпня. Бездротовий телеграф потрібний нам для зв'язку з Бум-Друмом. Будь ласка, повідом його першою ж телеграмою, щоб він

прислав до нас п'ятдесят негренят. Я відкрию для них у столиці школу. Будь ласка, не забудь про це.

Матіуш.

Він слинив конверт і хотів уже його заклеїти, але тут відчинилися двері й до кімнати власного персоною увійшов Фелек.

— Фелеку! Ото здорово, що ти приїхав, а я саме збирався відправити тобі листа.

— Я, ваша величносте, у справах служби, з відповідальною місією, — сухим офіційним тоном заявив Фелек і, діставши золотий портсигар, простягнув Матіушу. — Спробуйте, ваша величносте, сигари — вищий ґатунок, екстраприма, аромат справді-таки королівський.

— Я не курю, — зазначив Матіуш.

— Отож бо й воно! — повчально сказав Фелек. — Це дуже погано. Короля повинні поважати. Місія, з якою я прибув до вашої величності, полягає в тому, аби ратифікувати мій контрпроект. Я заявляю ультиматум! Пункт перший: віднині я не Фелек, а барон Фелікс фон Раух. Пункт другий: дитячого парламенту немає, а є Прогресс-парламент, скорочено Пропар. Пункт третій: доки вас називатимуть Матіушем? Вам, государю, вже дванадцять років, ви повинні урочисто коронуватися й вимагати, щоб вас величали імператором Матіушем Першим. А то всі ваші реформи полетять в тартарари.

— А в мене був інший план, — сказав Матіуш просто. — Хай дорослі виберуть собі іншого, дорослого короля, а я залишуся Матіушем — королем дітей.

— Не смію заперечувати проти примітивної конфекції (він переплутав "концепцію" з "конфекцією") вашої величності. Справа

хазяйська. Але особисто я бажаю, щоб мене звали бароном фон Раухом, міністром Пропара.

Матіуш погодився.

Далі — більше. Фелек зажадав власну канцелярію, два автомобілі і платню удвічі вищу, ніж у канцлера.

Матіуш і на це погодився.

Але це ще не все. Фелек зажадав графського титулу для редактора Прогаза, тобто Прогрес-газети (так називатиметься газета для дітей). Матіуш і на це дав свою згоду.

Фелек привіз заготовлені заздалегідь укази і грамоти. Матіуш підписав їх.

Від цієї розмови в Матіуша залишився неприємний осад. І він готовий був погодитися на все, аби скоріше позбутися Фелека.

Матіушу жилося так привільно, що він і думати забув про державні справи, про різні наради й засідання. Згадувати про той час, коли він працював, вибиваючись з останніх сил, не хотілося: не хотілося думати, що буде, коли закінчаться канікули. Тому йому не терпілося, щоб Фелек скоріше поїхав.

Виручив його лікар.

— Фелеку, я просив залишити Матіуша у спокої! — увірвався в кімнату сердитий лікар, дізнавшись про приїзд Фелека.

— Пане лікарю, попрошу не підвищувати голосу й називати мене справжнім ім'ям.

— А яке ж твоє справжнє ім'я?

— Барон фон Раух.

— З яких це пір ти став бароном?

— З того часу, як його величність прихильно пожалували мені цей титул. — І Фелек величним жестом вказав на столик, де лежали папери зі свіженьким підписом Матіуша, який ще не висох.

Багатолітня служба при дворі привчила лікаря нічому не дивуватися.

— Пане барон фон Раух, — спокійно, але твердо сказав він, — його королівська величність знаходиться на відпочинку, і відповідальність за його здоров'я несу я. Тому, пане барон фон Раух, зробіть ласку негайно забиратися туди, де Макар телят не пас!

— Я тобі це пригадаю, осоружний стариган! — пробурчав Фелек, згріб папери в портфель і, надувшись, як індик, вийшов.

Матіуш був нескінченно вдячний лікареві за втручання. Тим паче, що Клу-Клу придумала нову гру: ловити коней за допомогою ласо. Робилося це так.

До довгого міцного мотузка прив'язувалася свинцева кулька. Діти, причаївшись за деревами, як справжні мисливці, чекали, коли конюх випустить із стайні десятеро поні. Тоді вони накидали на них ласо, заскакували їм на спину і мчали вскач.

Спочатку Клу-Клу не вміла їздити верхи. У неї на батьківщині є верблюди і слони, а коней немає. Але скоро вона скакала не гірше за інших. Лише не любила їздити в сідлі й особливо по-жіночому.

— Сідло годиться для людей похилого віку, у яких болять кістки. Коли їдеш верхи, сидіти треба на коні, а не на подушці. Подушка добра для спання, а не для гри.

Весело жилося сільській дітворі того літа! Майже жодна гра не обходилася без них. Клу-Клу навчила їх нових пісеньок, казок, показала, як майструвати лук, як зробити курінь, сплести кошик і солом'яний капелюх, як шукати й сушити гриби. Але не лише цьому навчилися сільські дітлахи. Клу-Клу, котра ще два місяці тому не вміла говорити їхньою мовою, вчила пастушат читати.

Щоб легко було запам'ятати, вона кожну букву порівнювала з якоюсь рослиною чи комахою.

— Як? — дивувалася Клу-Клу. — Знати стільки різних черв'ячків, мушок, павуків, метеликів, трав і квітів і не запам'ятати якихось нещасних тридцять дві букви! Вам лише здається, що це дуже важко. Так завжди буває, коли вчишся кататися на ковзанах або їздити верхи. Треба собі сказати: це легко, і одразу стане легко.

Дітлахи повторювали: "Читати легко" — і скоро навчилися читати. Їхні матері розводили від здивування руками.

— Оце дівча! Учитель цілий рік горло дер, аж охрип. І лінійкою їх лупив, і за чуприни тягав, і за вуха дер... І все дарма — сиділи йолопи йолопами. А вона сказала: букви схожі на жучків та павуків, і діти все зрозуміли.

— А корову як вона доїла — приємно дивитися!

— Послухайте, захворіла в мене теличка. Так вона, дарма що дівча, поглянула на неї й каже: "Ваша теличка більше трьох днів не проживе". Я і без неї це знала: у мене на очах не одне теля здохло. А вона говорить: "Якщо у вас росте в лісі одна така лікувальна трава, я теля

вилікую". Я пішла з нею з цікавості до лісу. Шукала вона, шукала, безліч трав перенюхала та перепробувала. "Немає, каже, у вас такої трави. Спробую цю, вона теж гірка". Принесла траву додому, як справжній лікар перемішала її з попелом, висипала в молоко й дала випити теличці. А та ніби відчула, що в гіркому пійлі її порятунок. Мукає, але п'є й облизується. І що ви думаєте? Одужала! То хіба це не диво?..

Літо добігало кінця. Жителям села шкода було розлучатися з королем Матіушем, з ввічливими, слухняними дітьми капітана, з лікарем, який їх безкоштовно лікував. Але найбільш переймалися тим, що розлучаються з Клу-Клу.

XXXVIII

едобре передчуття, з яким Магіуш повертався на батьківщину, не обдурило його. Столиця зустріла короля непривітно. Уже на вокзалі він помітив: щось недобре. Вокзал оточений солдатами. Прапорів і квітів менше, ніж завжди. У канцлера заклопотане обличчя. Зустрічати Матіуша з'явився чомусь обер-поліцмейстер, хоча це не входило в його обов'язки.

Автомобіль їхав об'їздним шляхом, околичними, незнайомими вулицями.

— Чому ми не їдемо містом?

— Там демонстрація робітників.

— Робітників? — перепитав здивований Матіуш, пригадавши веселий парад дітей, які виїжджали влітку за місто. — А куди вони виїжджають?

— Нікуди, навпаки, вони недавно повернулися. Вони будували будинки для дітей, а тепер будинки готові і в них немає роботи.

Тут Матіуш сам побачив демонстрацію. Робітники йшли з червоними прапорами і співали.

— А чому в них прапори червоні? Адже наш державний прапор іншого кольору.

— Вони говорять: "Червоний прапор — прапор робітників усього світу".

Матіуш задумався. "Було б добре, щоб у всіх дітей на землі — білих, чорних, жовтих — теж був свій прапор. Тільки ось якого кольору?"

Автомобіль їхав у цей час вузькою запорошеною вулицею. Дивлячись на смутні, сірі будинки, Матіуш пригадав зелений ліс, зелені луки і сказав уголос:

— А не можна, щоб у дітей усього світу теж був свій прапор — зелений?

— Звичайно, можна, — промимрив канцлер.

Матіуш сам не свій бродив палацом, а за ним по п'ятах, як тінь, — сумна Клу-Клу.

"Пора братися за діло! Пора!" — твердив він собі, але робити нічого не хотілося.

— Барон фон Раух, — доповів лакей.

Увійшов Фелек.

— Завтра після літньої перерви — перше засідання Пропара. Ваша величносте, напевно, побажає виступити з промовою?

— А що я їм скажу?

— Королі в таких випадках зазвичай говорять, що раді почути голос народу, і бажають успішної роботи.

— Гаразд, приїду, — пообіцяв Матіуш.

Їхати, проте, не хотілося. Матіуш уявив собі дітлахів, які волають, погляди, спрямовані на нього, і зіщулився.

Але, обвівши поглядом зал, повнісінький дітвори, що приїхала з усіх кінців країни, аби обговорити, як зробити життя цікавим і веселим, і, помітивши в натовпі сільських хлоп'ят, він пригадав недавні ігри, надихнувся й виголосив полум'яну промову:

— Вас, депутатів, багато. А я був один. І хотів зробити так, щоб усім жилося добре. Та хіба може одна людина знати, що потрібно всім? Вам це легко зробити. Одним із вас відомі бажання міських дітей, іншим — сільських. Маленькі знають, що необхідно малятам, дорослі — дорослим. Я сподіваюсь, що недалеко той час, коли з усього світу з'їдуться діти — білі, жовті, чорні — і, як недавно це зробили королі, обговорять свої справи. Наприклад, для чого жителям спекотних країн ковзани, якщо в них не буває зими? У робітників є прапор. Він червоного кольору. Хай буде і в дітей свій прапор. Може, вибрати зелений? Діти люблять ліс, а ліс зелений.

Довго говорив Матіуш. І йому було приємно, що його уважно слухають.

Коли він завершив своє слово, виступив журналіст. Для дітей, сказав він, щодня виходить газета, у якій можна прочитати різні цікаві новини, а хто хоче, може сам писати статті. У кінці промови він запитав: як жилося їм у селі?

Тут здійнявся неймовірний галас: і нічого не можна було розібрати. Фелеку довелося вдатися до крайніх заходів: він викликав поліцію. Лише тоді депутати вгамувалися.

— Крикунів виставлятиму за двері, — пригрозив Фелек. — І взагалі говорити належить по черзі.

Першим узяв слово босоногий хлопчисько в зношеному піджаку.

— Я як депутат заявляю: жилося нам погано. Гратися й гуляти не дозволяли, годували упроголодь, а коли падав дощ, зі стелі лило, як з відра, тому що дахи були діряві.

— І білизну не міняли! — викрикнув хтось із місця.

— І на обід давали не суп, а помиї!

— Як свиням!

— І ніякого порядку не було!

— У комірку замикали без жодної провини.

Знову здійнявся крик.

Довелося на десять хвилин перервати засідання й навести лад.

За двері виставили чотирьох найгорластіших депутатів. Журналіст у короткій, але виразній промові пояснив, що жоден почин не обходиться без недоліків, наступного літа буде краще, і попросив вносити свої пропозиції.

Знову закричали всі одразу:

— Я хочу голубів тримати!

— А я — собаку!

— У всіх дітей має бути годинник!

— Хай нам не забороняють телефонувати!

— Не хочемо, щоб нас цілували!

— Казки хай розповідають!

— Ми любимо ковбасу!

— Зельц!

— Не хочемо рано лягати спати!

— Кожному — велосипед!

— І своя шафка!

— І якнайбільше кишень. У мого тата тринадцять кишень, а в мене лише дві. І нічого не вміщається, а загубиш хустку — лають.

— Свистки хочемо!

— Револьвери!

— У школу на автомобілі їздити!

— Геть дівчат і малят!

— Я хочу бути чарівником!

— Усім — по човну!

— Щодня хочемо ходити в цирк!

— Щоб Великдень був щодня!

— І Різдво!

— Усім дітям — по окремій кімнаті!

— Хочемо вмиватися туалетним милом!

— Напахуватися парфумами!

— Щоб кожен мав право раз на місяць розбивати вікно!

— Дозволити курити!

— Геть контурні карти!

— І диктанти!

— Встановити день, коли дорослі сидітимуть удома, а діти ходитимуть, куди захочуть!

— Хай королями скрізь будуть діти!

— Дорослі нехай ходять до школи!

— Апельсини замість шоколаду!

— І черевики!

— Автомобілі!

— І пароплави!

— І будинки!

— І потяги!

— Гроші! Самі купуватимемо, що нам треба!

— Корову в кожен дім, де маленькі діти!

— І кінь!

— І по десять моргів землі!..

Так продовжувалося близько години. Журналіст посміхався і швидко-швидко записував усе в блокнот. Сільські дітлахи спочатку соромилися, але потім розійшлися і теж стали кричати. Матіуш дуже стомився.

— Ну добре, ось ви все записали, а що далі?

— Треба їх виховувати, — сказав журналіст. — Завтра надрукуємо в газеті звіт і пояснимо, що можна зробити, а чого ні.

Коридором пройшов депутат — противник дівчаток.

— Пане депутат! — звернувся до нього журналіст. — Ш, о ви маєте проти дівчаток?

— У нас у дворі є одне осоружне дівча. Нікому життя від неї немає. Сама перша чіпляє, а зачепиш її пальцем, кричить і біжить ябедничати. Ось ми й вирішили покласти цьому край.

Журналіст зупинив іншого депутата:

— Пане депутат, чому ви проти поцілунків?

— Поглянув би я, що б ви сказали, якби у вас було стільки тіток, скільки в мене! Учора був день мого народження. Так вони до того мене всього обслинили, що навіть крем шоколадний в горло не поліз. Хай дорослі лижуться, якщо їм це подобається, а нас залиште у спокої: ми цього терпіти не можемо!

Журналіст записав його відповідь у блокнот.

— Пане депутат, зачекайте хвилинку! У вашого тата і справді стільки кишень?

— Полічіть самі. У брюках дві кишені бокові й одна ззаду. У жилеті чотири маленькі кишеньки й одна внутрішня. У піджаку — дві внутрішні, дві бічні і вгорі одна. Навіть для зубочистки окрема кишенька. А в мене для біти кишені немає! Крім того, у них різні ящики, письмові столи, шафи, полиці. І ще вистачає нахабства хвалитися, що вони нічого не гублять і все кладуть на місце.

Журналіст записав і це.

Тут пройшли два депутати, які ополчилися проти малят.

— Чому? — запитав журналіст.

— А хто гойдає люльку й няньчить їх? Ми!

— І вічно поступайся їм, бо вони, бачте, маленькі.

— І приклад гарний подавай. Він нашкодить, а тобі дістається прочухан: "Це він у тебе навчився". А хто йому велів мавпувати?

Журналіст слухав і строчив.

XXXIX

урналіст надрукував у газеті статтю, у якій ішлося: жоден парламент на світі не може перетворити людину на чарівника, зробити так, аби щодня було перше квітня і дітлахи щовечора ходили в цирк. І ще: треба змиритися з тим, що на світі завжди були й будуть хлопчики й дівчатка, дорослі й малята.

Стаття була написана в доброзичливому, коректному тоні. Жодних образливих, різких виразів, на кшталт "несли нісенітницю… дурість…" або "відчухрати б їх за вуха". Журналіст перерахував, що можна здійснити, а чого — не можна.

Більше кишень? Будь ласка! Видадуть указ, аби кравці пришивали по дві зайві кишені… І так далі.

Клу-Клу прочитала газету й обурилася:

— Матіуш, дозволь мені піти на засідання парламенту. Я їм усе відверто викладу! Чому в парламенті немає дівчаток?

— Є, але вони мовчать.

— Тоді я відповім за них. Теж мені розумник знайшовся: через одну дівчинку-ябеду геть усіх дівчаток? А скільки серед хлопчиськ задирак і

прилипав! Отже, їх теж геть? Білі люди стільки корисних, хороших речей придумали — і раптом така дурість! Нічого не розумію!

Їде Клу-Клу з Матіушем до парламенту, а серце в неї — тук-тук! — ось-ось із грудей вискочить, не через боягузство, а тому, що вона подумки готує промову і хвилюється. Дітлахи вирячуються на Клу-Клу, а вона, як ні в чому не бувало, сидить поруч із Матіушем у королівській ложі.

Фелек подзвонив дзвіночком.

— Засідання оголошую відкритим. Оголошую порядок денний. Перше: щоб кожна дитина мала годинник. Друге: щоб дітей не цілували. Третє: про кишені. Четверте: щоб не було дівчаток.

За першим пунктом записалося п'ятнадцять доповідачів.

Один заявив:

— Годинник потрібен, аби не спізнюватися в школу. Дорослі можуть обійтися без годинника: вони краще за нас рахують.

— Чому я повинен страждати, якщо в тата чи мами відстає годинник? А за своїм я сам стежитиму, щоб він ходив точно, — сказав інший.

— І не тільки, щоб вчасно приходити до школи, потрібен годинник. Запізнишся на обід чи заграєшся увечері у дворі — скандал. А звідки нам знати, котра година?

— Для ігор теж необхідний годинник. Спробуй розсуди без годинника по-справедливості, хто швидше бігає або довше на одній нозі простоїть!

— Візьмеш човен на годину, повеслуєш трохи, а тобі кажуть: час минув. Це брехня, але як доведеш без годинника, що ти правий. Доводиться платити.

Фелек знову подзвонив.

— Приступаємо до голосування. Я думаю, що постанова про годинник буде ухвалена одноголосно.

Проте дев'ятеро проголосували проти годинника. До них негайно ж підскочив журналіст: у чому справа, чому, чому, з якої причини?

— Почнемо розбирати, крутити — і зламаємо... Загубити можна. Зробиш стійку на руках, він і випаде з кишені й розіб'ється. Годинник не у всіх дорослих є, вони нам заздритимуть і сердитимуться. Можна прекрасно обійтися без нього. Батько відніме, продасть, а гроші проп'є.

Знову задзвонив дзвіночок.

— Прийнято більшістю голосів.

Щодо поцілунків розбіжностей не було. Діти заявили одностайно: "Не хочемо, щоб кожен мав право нас цілувати. Для батьків доведеться зробити виняток, а для тіток та інших родичів — ні".

За третім пунктом порядку денного ухвалили наступне рішення: дівчаткам пришивати по дві кишені, а хлопчикам — по шість.

Клу-Клу дивувалася. Чому таке нерівноправ'я: у дівчаток утричі або на чотири кишені менше, ніж у хлопчиків? Але вона промовчала, вирішила почекати, що буде далі.

Фелек знову подзвонив дзвоником.

— Переходимо до наступного пункту порядку денного: щодо дівчаток.

Що тут почалося!

— Дівчата — реви! Пестунки! Ябеди! Задаваки! Розмазні! Боягузки! Дівчата вічно ображаються, шепочуться, дряпаються.

Бідні дівчатка депутати сидять — і ні слова, лише з очей сльози котяться.

— Прошу слова! — почувся з королівської ложі голос Клу-Клу.

Запанувала тиша.

— У нас в Африці дівчатка такі ж спритні, як і хлопчики. Вони так само швидко бігають, лазять по деревах і роблять кульбіти. А у вас — суцільне неподобство! Хлопчики весь час сваряться з дівчатками, чіпляються до них, заважають гратися, а самі в їхніх іграх не беруть участь. По-моєму, серед хлопчиків більше пустунів, ніж серед дівчаток.

— Ого! — почулося із зали.

Дзвіночок Фелека заливався, закликаючи до порядку.

— Хлопчики — забіяки, грубіяни, бруднулі, вони рвуть одяг, говорять неправду.

Пролунали крик і свист.

Знову задзвонив дзвіночок.

— Хлопчики виривають із зошитів сторінки і бруднять книги. Погано вчаться. На уроках галасують. Б'ють шибки. Ображають дівчаток. Нечесно користуватися тим, що бідні дівчатка ходять у Європі в спідницях, і в них довге волосся, і тому вони слабкіші за хлопчиків…

— Хай обстрижуться!

— Хай вдягнуть брюки!

Фелек потряс дзвіночком.

— То хіба ображати слабких добре? І ще кажуть, що дівчатка погані!

Тут вибухнула справжня буря. Тупіт, свист, крик — усе злилося й перемішалося!

— Гляньте-но, вчити нас надумала!

— У клітку її, до мавп!

— Наречена короля!

— Дружина Матіуша!

— Жених і невіста, наїлися тіста!

— З дівчам зв'язався!

— Канарка жовтопуза ти, а не король!

Один хлопчисько скочив на стілець і, почервонівши від натуги, заволав щосили.

Фелек знав його. Це був хуліган, кишеньковий злодюжка на ім'я Антек.

— Антек, заткнись, а то в зуби дам! — крикнув Фелек.

— Слабо, бароне фон Раух! Феля, Феля — міністр без портфеля! Феля — пустомеля! Забув, як у торговок яблука крав? Фе, ля, Фе, ля — пус, то, ме, ля!

Фелек запустив в Антека чорнильницею і дзвоником. У залі завирувало, яку казані. Розсудливіші депутати поспішили до виходу. Ті, що залишилися, розділилися на дві групи й накинулися один на одного.

Матіуш, білий, як полотно, дивився на побоїще зі своєї ложі. А журналіст щось швидко строчив у блокноті.

— Не засмучуйтеся, бароне фон Раух! Нічого страшного. Боротьба об'єднує однодумців, — сказав він Фелеку.

А Фелек і не думав засмучуватися. Хай собі дубасять один одного, аби йому не дісталося.

Клу-Клу так і підмивало спуститися карнизом униз, схопити стілець і показати цим задавакам, як в Африці б'ються дівчатка. Адже бійка спалахнула через неї. Їй було жаль Матіуша: вона бачила, як він страждає. Нічого, заспокоювала вона себе. Так їм і треба. Обізвали її чорномазою? Подумаєш, що ж у цьому образливого? У клітку до мавп? Вона-то побувала там, а ось вони хай спробують, як це. Наречена Матіуша? А що в цьому поганого? Вона б їм показала, коли б не ці європейські безглузді звичаї.

А б'ються як! Теж мені хлопчиська! Розтяпи, слабаки, йолопи! Дев'ять хвилин минуло, і жодних результатів. Наскакують один на одного, як півні, розмахують кулаками, і все марно.

Фелек — той навіть чорнильницю і дзвіночок не зумів як слід жбурнути. Якби Клу-Клу пригостила цього крикуна тим або іншим, не стояв би він зараз у позі переможця на столі.

Урешті-решт Клу-Клу не витримала. Перелізла через бар'єр і — стриб! — вниз. Учепилася за люстру, потім зіскочила на підлогу. Перестрибнувши через стіл для преси й розігнавши, як надокучливих мух, п'ятьох противників Антека, вона прокричала йому в обличчя:

— Ану, виходь!

Антек, не підозрюючи, з ким має справу, замахнувся, але тієї ж миті отримав чотири удари; власне, не чотири, а один: Клу-Клу вдарила його одночасно головою, ногою і двома руками. Антек гепнувся на підлогу: з носа тече кров, шия не повертається, рука задерев'яніла, трьох зубів як не було.

"До чого в цих білих слабкі зуби", — подумала Клу-Клу і, підскочивши до столу головуючого, змочила водою носову хустку і приклала Антеку до носа.

— Нічого, рука ціла. У нас в Африці після такого удару один день лежать пластом, а ти слабший, значить, ти прочумаєшся через тиждень. А за зуби пробач, будь ласка. Я не розрахувала, наші хлопці набагато міцніші за білих.

XL

оги моєї більше не буде в парламенті! — повернувшись у палац, вирішив смертельно ображений Матіуш. — Чорною невдячністю відплатили вони мені за все, що я для них зробив. За безсонні ночі, за небезпечні подорожі, за захист держави, що ледь не коштувало мені життя...

Їм, бачте, чарівниками захотілося стати, ляльок їм, дуркам, подавай до небес! Подумаєш, біда: дах трохи протікає, їжа недостатньо смачна, гратися нема у що. А в якій країні у дітей є такий звіринець? А феєрверки, а духовий оркестр? Газета спеціально для них виходить! Марно я старався. Завтра весь світ дізнається з газет, що з мене глузували, називали розмазнею, женихом Клу-Клу. Ні, не варто було старатися заради них.

І Матіуш розпорядився: листів йому більше не приносити. Він їх не читатиме. Аудієнція після обіду відміняється: досить, жодних подарунків не буде!

Матіуш вирішив порадитися з канцлером, як бути далі.

— З'єднайте мене, будь ласка, з квартирою пана канцлера, — сказав він у слухавку.

— Алло, хто говорить?

— Король.

— Пана канцлера немає вдома, — відповів канцлер, сподіваючись, що Матіуш не впізнає його голосу.

— Як? Адже ви зі мною говорите!

— Ой це ви, ваша величносте! Пробачте, але я ніяк не можу прийти: я нездужаю і лягаю в ліжко. Тому я сказав, що мене немає вдома.

Матіуш, не кажучи ні слова, повісив слухавку.

— Прикидається, обманщик! Йому вже відомо про мою ганьбу. Мене ніхто більше не поважатиме, всі з мене сміятимуться.

Тут лакей доповів про прихід Фелека й журналіста.

— Проси!

— Ваша величносте, я прийшов порадитися, як висвітлити сьогоднішнє засідання Пропара в газеті. Можна, звичайно, цю справу зам'яти, але тоді підуть плітки. Є інший вихід: написати, що засідання було дуже бурхливим і барон фон Раух подав у відставку, тобто образився й не захотів більше бути міністром. Але король прохав його не покидати свій пост і нагородив орденом.

— А про мене ви що напишете?

— Нічого. Про такі речі не прийнято писати. Як бути з Антеком — ось проблема! Висікти його не можна, він — депутат, а особа депутата недоторканна. Між собою вони можуть битися скільки завгодно, а уряд не має права втручатися. Утім, Клу-Клу добряче його натовкла, може, він тепер стане розсудливим.

От здорово! У газеті не напишуть про те, як Антек ображав його і лаяв образливими словами. І Матіуш від радості готовий був пробачити осоружного хлопчиська.

— Засідання завтра о дванадцятій.

— Мене це не цікавить. Ноги моєї більше там не буде!

— Це погано, — сказав журналіст. — Ще подумають, що ви боїтеся.

— Як же бути? Адже мене образили, — промовив Матіуш зі сльозами в голосі.

— Парламентська делегація з'явиться в палац і вибачиться перед вашою величністю.

— Гаразд, — погодився Матіуш.

Журналіст квапився в редакцію: до ранку стаття має бути готова. Фелек залишився в палаці.

— Що, достукався? Матіуш, Матіуш! Ніби не король, а немовля. Не говорив я тобі: цьому треба покласти край?..

— Подумаєш, — перебив його Матіуш, — ти он бароном фон Раухом велів себе величати, а тебе обізвали дурнем і пустомелею. Ще гірше, ніж мене.

— Ну то й що? Адже я всього-на-всього міністр, а ти — король. Краще бути дурнем міністром, ніж розмазнею королем.

Цього разу Клу-Клу залишилася вдома, Матіуш поїхав на засідання парламенту один. Настрій у нього був препаскудний, але депутати поводилися так добре й виступали так цікаво, що Матіуш швидко забув про вчорашнє.

На порядку денному стояло два питання: про червоне чорнило і про те, щоб з дітей не сміялися.

— Чому вчителі виправляють помилки і ставлять оцінки червоним чорнилом, а ми пишемо чорним? Це несправедливо: червоне чорнило красивіше!

— Правильно! — сказав наступний оратор, дівчинка. — І ще нехай у школі видають папір для обгортання зошитів. А то обкладинка швидко брудниться. І картинки, щоб їх наклеювати на обкладинку.

Коли дівчинка закінчила, пролунали оплески. Хлопчики прагнули затерти свою провину й довести, що причиною вчорашнього скандалу були хулігани. Ну, а декілька хуліганів на три-чотири сотні депутатів — це не так уже багато.

Виступаючі скаржилися, що дорослі насміхаються з них.

— Запитаєш їх про що-небудь або зробиш щось не так, вони починають кричати, сердитися або сміються з нас. Це недобре. Вони думають, ніби все знають, а насправді це не так. Мій тато не міг назвати всі затоки в Австралії і всі річки Америки і навіть не знав, з якого озера бере початок Ніл.

— Ніл не в Америці, а в Африці! — крикнув хтось з місця.

— Без тебе знаю. Я просто так, для прикладу сказав. Вони не розуміються на марках, не вміють свистіти, засунувши пальці в рот, і кажуть — це непристойно.

— Послухав би ти, як мій дядько свистить!

— Просто свистіти кожен уміє.

— А ти звідки знаєш, як він свистить?

— Дурень!

Знову ледве не спалахнув скандал, але голова оголосив:

— Депутатів обзивати дурнями не можна. Порушників виставлятимуть із зали засідань.

— Що означає "виставляти із зали"?

— Так прийнято чинити в парламенті. По-шкільному — виставляти за двері.

Так депутати поступово вчилися, як поводитися в парламенті.

Коли засідання добігало кінця, у залу влетів захеканий депутат.

— Пробачте за запізнення! — випалив він. — Ледве вирвався! Мама не пускала мене до парламенту через те, що мені вчора подряпали ніс і набили ґудзя на лобі.

— Це насильство. Особа депутата недоторканна, і батьки не мають права заборонити йому йти на засідання. Якщо тебе обрали до парламенту, отже, управляй! А в школі хіба не розбивають носи? Проте в школу вони чомусь не забороняють нам ходити.

Так почалися непорозуміння між дорослими й дітьми.

У закордонних газетах з'явилися повідомлення про дитячий парламент. І діти у всьому світі — вдома і в школі — заговорили про свої права. Поставлять несправедливо погану оцінку чи від батьків нізащо перепаде, вони кажуть:

— Був би в нас свій парламент, ми б цього не потерпіли!

На півдні Європи в маленькій державі королеви Кампанелли діти розсердилися на дорослих і влаштували страйк. Колони дітей крокували вулицями із зеленими прапорами.

— Тільки цього нам не вистачало, — бурчали дорослі. — Мало в нас своїх проблем.

Матіуша ця звістка дуже втішила. У Прогазі з'явилася стаття під назвою: "Крига скресла".

"Незабаром зелений прапор завоює всі континенти. І тоді на землі припиняться бійки, сварки і війни. Діти з малих років звикнуть жити в мирі і, коли виростуть, не захочуть воювати.

Ідея єдиного — зеленого — прапора належить Матіушу. За це він гідний бути королем дітей усього світу.

Клу-Клу повернеться на батьківщину і запровадить там нові порядки. Це дуже добре.

Ось вимоги, які мають бути накреслені на бойових прапорах дітей:

Дітям — однакові права з дорослими!

Діти — повноправні громадяни своїх країн!

Тоді діти слухатимуться старших не з боязні покарання, а тому-що вони самі дорожитимуть порядком".

У газеті писали ще багато цікавого.

"Чому ж Сумний король лякав мене, ніби реформатором бути дуже важко, ніби вони завжди погано закінчують? — дивувався Матіуш. — Ніби визнання приходить до них лише після смерті, і тоді їм ставлять пам'ятник.

А в мене поки що все йде добре, і жодна небезпека мені не загрожує. Звичайно, не обійшлося без неприємностей і засмучення, але це неминуче, коли управляєш державою".

XLI

дного дня перед будівлею парламенту зібрався натовп дітей, яким виповнилося п'ятнадцять років. Один хлопчик заліз на ліхтар і звідти проголошував.

— Неподобство! Про нас забули! Ми теж хочемо мати своїх представників у парламенті! У дорослих є парламент, у малят є, а ми чим гірші за інших? Не дозволимо шмаркачам командувати! Чому їм — шоколад, а нам цигарок не видають? Це несправедливо!

Депутати прямували в цей час до парламенту на засідання, а великі хлопці їх не пускали.

— Хороші депутати, таблицю множення не знають! "Корову" пишуть через "а"!

— Писати не вміють!

— Не потерпимо, щоб вони нами командували!

— Геть уряд шмаркачів!

Обер-поліцмейстер зателефонував у палац і повідомив: на вулиці безпорядки, хай Матіуш не виходить із палацу. А сам викликав кінну поліцію, і вона стала тіснити натовп. Але хлопці не думали розходитися, вони кидали в поліцейських підручниками, булками, які їм дали на сніданок, дехто вивертав бруківку. Ця остання обставина остаточно вивела із себе обер-поліцмейстера.

— Розійтись! — закричав він гучним голосом. — Негайно розійтись, а то викличу солдатів! Кинете камінь у солдатів — я стрілятиму без попередження в повітря, і, якщо не припините, віддам команду відкрити вогонь!

Але пристрасті від цього розгорілися ще сильніше. Хлопці виламали двері й увірвалися в зал засідань.

— Не підемо, доки не отримаємо однакові права з молокососами!

Усі розгубилися: що робити? Тут у королівській ложі з'являється Матіуш. Він не послухав обер-поліцмейстера і приїхав до парламенту: хотів власними очима побачити, що відбувається.

— Даєш парламент! Ми теж хочемо вибирати депутатів! Ми вимагаємо для себе прав! — кричали із зали. Окремі вигуки тонули в гаморі, крикові й ревищі, так що нічого не розбереш.

А Матіуш стоїть і мовчки дивиться. Вичікує. Хлопці бачать: криком не візьмеш, і зашикали один на одного:

— Тихіше, припиніть галасувати!

— Король хоче говорити! — викрикнув хтось.

І стало тихо.

Матіуш виголосив довгу й дуже розумну промову.

— Громадяни! — сказав він. — Ваші вимоги справедливі. Вам нарівні з усіма мають бути надані права! Але ви скоро станете дорослими, і вас зможуть вибрати до дорослого парламенту. Я почав із дітей, тому що сам ще малий і мені ближчі і зрозуміліші їхні потреби. Не можна зробити все одразу. У мене й так справ по горло. Коли мені виповниться п'ятнадцять років і ми наведемо лад у дітей, я займуся вами.

— Покірно дякуємо! На той час ми виростемо й без ваших милостей обійдемося!

Матіуш зрозумів, що дав маху, і спробував підійти з іншого боку:

— Що ви від нас хочете? У вас уже вуса пробиваються, ви курите цигарки, ну і йдіть до дорослих, нехай вони приймають вас до свого парламенту.

Старші хлопці, у яких насправді вже пробивалися вуса, подумали: "На біса нам цей сопливий парламент! Підемо краще до справжнього".

А ті, хто молодші, не захотіли зізнаватися, що не курять, і теж сказали: "Добре".

І пішли. Але до дорослого парламенту їх не підпустили солдати. Перегородили дорогу багнетами. Хлопці повернули назад, а там теж солдати. Тоді натовп розділився: одні звернули направо, інші — наліво. Потім розділилися знову, а солдати все тіснять їх, не дають зупинитися. Коли натовп розбився на маленькі групки, поліція оточила їх і заарештувала.

Дізнавшись про це, Матіуш дуже розсердився на обер-поліцмейстера. Виходить, ніби Матіуш розставив їм пастку. Товстун виправдовувався: інакше, мовляв, з цими хуліганами не домовишся. Тоді Матіуш велів розклеїти по місту оголошення, що він запрошує в палац для переговорів трьох найрозсуддивіших хлопців.

Але увечері його самого запросили на екстрене засідання державної ради.

— Погані справи, — сказав міністр освіти. — Діти відмовляються вчитися. Не слухають учителів, сміються їм в обличчя й кажуть: "А що ви нам зробите? Не хочемо — і все. Підемо зі скаргою до короля. Скажемо нашим депутатам". Учителі не знають, як бути. А старші й зовсім від рук відбилися: "Шмаркачі командуватимуть, а ми зубритимемо? Ні, дзуськи! До парламенту нас не запрошують, значить, і в школу нічого ходити".

Раніше молодші діти між собою билися, а тепер старші їм проходу не дають. Смикнуть за вухо, дадуть запотиличник і говорять: "Іди скаржся своєму депутатові". "Якщо цей гармидер тижнів за два не припиниться, ми подаємо у відставку", — заявили вчителі. Двоє вже звільнилися. Один продає содову воду, інший відкрив фабрику ґудзиків.

— І взагалі дорослі невдоволені, — сказав міністр юстиції. — Учора в кондитерській один пан обурювався: "Діти як з ланцюга зірвалися, роблять, що хочуть, від їхнього вереску збожеволіти можна! Стрибають по диванах, у кімнатах грають у футбол, бродять без ' дозволу вулицями. Одяг на них прямо горить, скоро вони, як жебраки, у лахмітті ходитимуть". Він ще багато чого говорив, але я не можу цього повторити у присутності вашої величності. Я, звичайно, наказав його негайно заарештувати за образу королівської особи.

— Я придумав! — сказав Матіуш. — Хай школярі будуть на зразок чиновників. Адже хлопці в школі пишуть, рахують, читають — словом, працюють. А якщо так, їм належить платня. Адже нам усе одно, що видавати: шоколад, ковзани, ляльки чи гроші. Зате хлопці знатимуть: погано вчишся — не отримаєш платні.

— Ну що ж, можна спробувати, — без ентузіазму погодилися міністри.

Матіуш, забувши, що державою управляє тепер не він, а парламент, велів на всіх перехрестях розклеїти оголошення.

Наступного дня вранці до нього в кімнату влітає журналіст, злючий-презлючий:

— Якщо всі важливі повідомлення розклеюватимуться на стінах, для чого тоді газета?

Слідом за ним примчав Фелек:

— Якщо ваша величність бажатиме сам видавати закони, для чого тоді парламент?

— Барон фон Раух абсолютно правий, — підтримав його журналіст. — Король може висловлювати свої. побажання, а виносити остаточну ухвалу — справа депутатів. Може, вони придумають щось краще?

Матіуш зрозумів, що знову поквапився. Як же тепер бути?

— Подзвоніть по телефону і розпорядіться, щоб поки що видавали шоколад, а то можуть початися безпорядки. І сьогодні ж треба обговорити це питання в парламенті.

Він передчував, що це закінчиться погано. Так воно і сталося. Постановили передати справу на розгляд комісії.

— Я заперечую! — заявив Матіуш. — У комісії почнеться тяганина. А вчителі більше двох тижнів чекати не мають наміру і, якщо все залишиться, як було, підуть зі шкіл.

Журналіст підскочив до Фелека й зашепотів йому щось на вухо. Фелек самовдоволено посміхнувся і, коли Матіуш закінчив, попросив слова.

— Панове депутати, — почав він. — Я сам ходив до школи і прекрасно знаю тамтешні порядки. Лише за один навчальний рік мене сімдесят разів незаслужено заставляли весь урок стояти, сто п'ять разів незаслужено ставили в куток, сто двадцять разів незаслужено виганяли з класу. Ви думаєте, це лише в одній школі так? Нічого подібного! Я шість шкіл змінив, і всюди одне й те саме. Дорослі в школу не ходять і нічого не знають. Якщо вчителі не хочуть навчати дітей, хай навчають дорослих. Дорослі на своїй шкурі переконаються, як це "солодко", і перестануть змушувати нас вчитися. А вчителі побачать, що з дорослих не познущаєшся, і перестануть скаржитися на нас.

Посипалися скарги на школу і вчителів. Одного несправедливо залишили на другий рік; іншому за дві помилки одиницю вліпили; третього покарали за запізнення, хоча в нього боліла нога й він не міг швидко йти; четвертий не вивчив вірш через те, що молодший братик вирвав із підручника сторінку, а вчитель сказав: це відмовка. І так далі.

Коли депутати втомилися і зголодніли, Фелек поставив на голосування наступний проект:

— Комісія розгляне питання про те, як зробити так, щоб нас не ображали, і чи потрібно нам, як чиновникам, платити платню. А поки що нехай до школи ходять дорослі. Хто "за", прошу підняти руку.

Двоє-троє людей намагалися заперечити, але піднявся цілий ліс рук, і Фелек оголосив:

— Проект ухвалений більшістю голосів.

XLII

ажко уявити, який переполох і обурення знялися, коли стало відомо про рішення дитячого парламенту.

— Беззаконня! — обурювалися одні. — Хто дав їм право розпоряджатися? У нас свій парламент є, і ми не зобов'язані їм підкорятися. Нехай займаються своїми, дитячими справами, а в наші нічого втручатися.

— Ну добре, — казали інші. — Припустімо, ми підемо в школу. А хто працюватиме?

— Нічого, нехай попрацюють самі. Принаймні побачать, як це.

— Може, воно навіть на краще, — міркували оптимісти. — Діти переконаються, що без нас обійтися важко, і більше поважатимуть дорослих.

А бідняки й безробітні навіть раді були. Вийшов новий указ: за навчання платити, як за роботу, тому що навчання — теж праця.

Отже, за новим законом, діти працюють, а дорослі вчаться.

Плутанина. Гармидер. Єралаш. Хлопчики хочуть бути тільки пожежниками або шоферами. Дівчатка — продавщицями в кондитерських або в магазинах іграшок. Як завжди, не обійшлося без дурощів: один хлопчик виявив бажання бути катом, інший — індіанцем, третій — божевільним.

— Усі не можуть бути пожежниками й шоферами, — пояснили їм.

— А мені яке діло? Хай інші працюють двірниками!

Удома теж було багато непорозумінь і сварок, особливо коли діти передавали батькам свої зошити й підручники.

— Ти забруднив книги й зошити, а лаяти будуть мене, — бідкалася мама.

— Ти загубив олівець, і мені нічим малювати, а від учителя перепаде мені, — обурювався тато.

— Ти не приготувала вчасно сніданок, і тепер я запізнюся в школу. Пиши мені записку, — просила бабуся.

Учителі раділи: нарешті вони трохи відпочинуть. Не будуть же дорослі бешкетувати!

— Покажіть дітям приклад, як треба вчитися, — звертalися вони до батьків.

Багато хто вважав це кумедним. Але всі сходилися на одному: довго так не протягнеться. Дивно було дивитися, як дорослі чинно крокують із портфелями до школи, а діти діловито квапляться на роботу: хто в контору, хто на фабрику, хто в магазин. У деяких татусів і мам обличчя засмучені і збентежені, а у деяких — веселі й безтурботні.

— Ну що? То хіба погано стати знову дітьми?

Інколи зустрічалися старі шкільні товариші, які сиділи за одною партою. Батьки із задоволенням згадували давно минулі часи, вчителів, різні ігри і випадки з шкільного життя.

— Пам'ятаєш латиніста? — запитував інженер у палітурника — свого колишнього однокласника.

— А пам'ятаєш, через що ми з тобою раз побилися?

— А то! Я купив складаний ніж, а ти сказав: він не сталевий, а залізний.

— Нас із тобою через це до карцера посадили.

Два солідні пани — лікар і адвокат, — захопившись спогадами, забули, що вони не маленькі, і почали штовхатися й ганятися один за одним. Учителька, котра проходила мимо, зробила їм зауваження, що на вулиці треба поводитися пристойно.

Але були й такі, яким це дуже не подобалося. Злюча-презлюча йде з портфелем до школи товстуха, хазяйка корчми.

А зустрічний майстер впізнав її й каже товаришеві:

— Дивись, он гуска йде. Пам'ятаєш, як вона в горілку підливала воду, а за хвіст оселедця, як за цілого оселедця, з нас брала? Давай їй підставимо ніжку, га? Адже ми з тобою тепер шибеники.

Так вони і зробили. Вона ледве не розтягнулася. Зошити розсипалися по тротуару.

— Хулігани! — заволала товстуха.

— Ми ненавмисне.

— Ось скажу вчительці, що не даєте спокійно перейти через дорогу, вона вас покарає!

Зате діти крокували вулицями спокійно й чинно, і рівно о дев'ятій всі контори й магазини були відчинені.

У школі люди похилого віку і старенькі хочуть сісти за задні парти, ближче до обігрівачів: розраховують подрімати під час уроку.

Дорослі учні читають, пишуть, розв'язують задачі. Усе як треба. І все-таки вчителька кілька разів розсердилася за те, що її неуважно слухають. Та хіба можна бути уважним, коли тебе діймають турботи: як удома справляються діти, що чути на фабриці, у магазині?

Дівчатка щодуху стараються, хочуть довести, що вони гарні хазяйки. Але приготувати обід не так уже й просто, коли не знаєш, як це робиться.

— Може, на обід замість супу подати варення?

І — гайда в магазин.

— Ой, як дорого! У інших магазинах дешевше.

Покупці відчайдушно торгуються, щоб довести, як дешево вони вміють купувати. А продавцям хочеться похвалитися великою виручкою. Торгівля йде жваво.

— Дайте, будь ласка, ще десять апельсинів.

— Фунт родзинок.

— Швейцарського сиру, будь ласка. Тільки щоб свіжий був, а то принесу назад.

— У мене сир найвищої якості й апельсини з тонкою шкіркою.

— Добре. Скільки з мене?

Продавець намагається полічити, але в нього нічого не виходить.

— А скільки в тебе грошей?

— Сто.

— Мало. Це коштує дорожче.

— Я потім принесу.

— Гаразд.

— Лише дай мені здачу.

— Ото дурна! Грошей не вистачає, а вона ще здачу просить.

Справедливості заради слід зауважити, що в магазинах і установах із відвідувачами обходилися не дуже ввічливо. Раз по раз чулося:

"Дурень… Брешеш… Забирайся геть!.. Не хочеш — як хочеш… Не корч із себе розумницю… Відв'яжись!.." І так далі.

Траплялося почути й таке:

— Почекай, ось мама прийде зі школи.

Або:

— Закінчаться уроки, усе татові розповім.

Від вуличних хлопчиськ життя не стало: влетять у магазин, наб'ють повні кишені—і згадуй, як звали. Поліцейські начебто на постах, але користі від них мало.

— Поліцейський! Ти що, осліпнув? Хулігани в магазин увірвалися, схопили чорнослив і втекли.

— У який бік?

— А я звідки знаю?

— Якщо не знаєш, я нічим не можу тобі допомогти.

— На те ти й поліцейський, щоб дивитися.

— Ти за одним магазином устежити не можеш, а в мене їх п'ятдесят.

— Дурень!

— Сама дурепа! Не подобається — не клич наступного разу.

Виходить поліцейський із лавки, а шабля за ним по землі волочиться.

"Теж мені… Злодія їй злови, а в який бік утік, не знає. Собача робота. Стоїш весь день і роззираєшся навсібіч. А ця жаднюга хоч би яблучко дала! Не буду більше поліцейським, нехай роблять, що хочуть. Краще в школу піду".

— Мамусю, тебе сьогодні запитували?

— Татко, ти контрольну розв'язав?

— Бабусю, ти з ким сидиш? А за якою партою?

Деякі хлопці по дорозі з роботи заходять до школи за татком чи мамою.

— Ну, що ти сьогодні робив на роботі? — запитує тато.

— Та нічого особливого. Посидів за письмовим столом. Потім у вікно дивився на похоронну процесію. Хотів закурити, але цигарка попалася гірка. На столі в тебе якісь папери лежали, я їх підписав. Приходили троє іноземців — чи то французи, чи то англійці, залопотіли по-своєму, але я сказав, що не розумію, і вони пішли. Час було пити чай, але чай не принесли, і я весь цукор з'їв. А потім телефонував хлопцям, але додзвонився лише до одного — напевно, телефон зіпсований. Він сказав, що працює на пошті, і там багато листів із закордонними марками.

З обідом бувало по-різному: в одних домівках він удавався на славу, в інших пригорав, а в третіх його зовсім не було, тому що розпалити плиту не зуміли, і мамам терміново доводилося готувати.

— Мені ніколи, — казала мама, — у мене багато уроків. Учителька запевняла: дорослим треба більше задавати. Це несправедливо. В інших школах стільки не задають.

— А в кутку хтось стояв?

— Стояв, — зізналася збентежена мама.

— За що?

— На четвертій парті сиділи дві пані, — здається, знайомі з дачі — і весь урок базікали. Учителька двічі зробила їм зауваження, а вони — жодної уваги. Тоді вчителька поставила їх у куток.

— Вони плакали?

— Одна сміялася, а інша витирала сльози.

— А хлопчиська до вас пристають?

— Трішки.

— Зовсім, як у нас! — зраділа дівчинка.

XLIII

атіуш читає в кабінеті газету. У газеті детально повідомляється, як минув учорашній день. Звичайно, пишуть там, поки в державі ще немає порядку. Телефони працюють погано, листи на пошті не розібрані й не

доставлені адресатам, потяг зійшов із рейок, але скільки жертв, невідомо, оскільки телеграф не працює. Треба набратися терпіння, поки діти не звикнуть. Жодна реформа не обходиться без жертв. І на перших порах господарство після будь-якої реформи терпить збиток.

В іншій статті говорилося, що комісія посилено працює над законопроектом про школи, який задовольнив би всіх: і вчителів, і батьків, і дітей.

Раптом у кабінет, як очманіла, влетіла Клу-Клу. Вона посміхалася на весь рот, плескала в долоні і стрибала від радості:

— Відгадай, яка в нас новина!

— Що таке?

— Приїхало п'ятсот негренят.

У Матіуша зовсім із голови вилетіло, що він дав Бум-Друму телеграму з проханням прислати в столицю п'ятдесят негренят. І ось чи то папуга стукнув дзьобом, чи то з інших технічних причинах, але в телеграмі виявився зайвий нуль. Виходило, ніби Матіуш запрошує не п'ятдесят дітей, а п'ятсот.

Матіуш від несподіванки розгубився, а Клу-Клу була на сьомому небі від щастя.

— Так навіть краще. Чим більше дітей вивчиться, тим легше буде встановити в Африці нові порядки.

І Клу-Клу завзято взялася за справу. Вишикувала в парку всіх приїжджих дітей і поділила на п'ять загонів по сто чоловік, на чолі їх поставила дітей, на яких можна покластися. Ті, у свою чергу, призначили відповідальних за кожну десятку. П'ять ватажків оселилися

з Матіушем у палаці, а всі інші — у літньому павільйоні. Клу-Клу розтлумачила ватажкам, що в Європі можна робити і чого не можна. А ватажки повторили це у своїх загонах.

— Учити ми їх будемо так само.

— А де вони спатимуть?

— Поки на підлозі.

— А що вони їстимуть? Адже кухарі ходять до школи…

— Нічого, вони до різносолів не звикли.

Клу-Клу не любила витрачати час дарма й одразу по обіді провела перший урок. Вона пояснювала так дохідливо, що через чотири години ватажки все зрозуміли і втлумачували іншим.

Усе ніби складалося благополучно. Але раптом у палац на змиленому коні прискакав гонець і, ледве звівши подих, повідомив: діти ненавмисно відкрили в зоопарку клітку з вовками, і ті втекли. Жителі зачинилися в будинках і не наважуються вийти на вулицю.

— Мій кінь теж не йшов — хропів і упирався, поки я не підхльоснув його.

— Як же це сталося?

— Діти не винні. Сторожі пішли до школи й не попередили, що клітки треба зачиняти на засуви. Діти не знали цього, і вовки відчинили клітку.

— Скільки вовків утекло?

— Дванадцять. І серед них один досвідчений ватажок. Як його тепер зловити, невідомо.

— А де вони зараз?

— Ніхто точно не знає. Розбіглися містом. Кажуть, що їх бачили на різних вулицях. Але вірити цьому не можна: з переляку люди кожну собаку за вовка ладні прийняти. Ходять чутки, ніби із зоопарку всі звірі втекли. Одна жінка присягалася, що за нею гнався тигр, гіпопотам і дві кобри.

В Африці вовки не водяться. Тому Клу-Клу, дізнавшись про випадок, засипала Матіуша запитаннями:

— Що це за звірі? Як вони виглядають? Вони гарчать чи виють? Підкрадаються, чи стрибають, перш ніж напасти? Чим захищаються: зубами чи кігтями? Що в них краще розвинене: слух, зір чи нюх?

Матіуш, на свій сором, мало що знав про звички вовків, але все, що міг, повідомив Клу-Клу.

— По-моєму, вони причаїлися десь у звіринці. Ми з хлопцями за мить їх розшукаємо. Жаль, що заразом не втекли тигри й леви. Оце було б справжнє полювання!

Матіуш, Клу-Клу й десять негренят вийшли з палацу. На вулиці — ні душі. З вікон виглядали перекошені від жаху обличчя. Лавки зачинені. Місто немов вимерло. Матіушу стало соромно за своїх боязких співвітчизників.

Вони підкралися до звіринця й забили в барабани, загули в дудочки. Гам піднявся такий, ніби ціле військо йде. А попереду — густий чагарник, дерева.

— Стій! — скомандувала Клу-Клу. — Натягнути луки! Там хтось ворушиться.

У кілька стрибків Клу-Клу добігла до дерева й лише встигла вхопитися за сучок і підтягнутися на руках, як із кущів вискочив величезний вовк. Встав на задні лапи, шкребе кігтями стовбур і виє, а інші підвивають йому.

— Це ватажок! — закричала Клу-Клу. — Без нього з ними легко впоратись. Оточуйте кущі з того боку й заганяйте їх у клітку!

Так вони і зробили. Ошаленілі від страху вовки біжать, не розбираючи дороги, а негренята з луків пускають услід їм стріли — не найбільші, а менші, і щодуху б'ють у барабани. Один забіжить справа, інший — зліва. Не минуло і п'яти хвилин, як одинадцять вовків сиділи вже в клітці. Клац! — і замок замкнули.

А дванадцятий побачив, що залишився один, і дав драла.

Клу-Клу зістрибнула з дерева.

— Швидше! Швидше! — крикнула вона. — А то втече.

Та було вже пізно. Оскаженілий вовк проскочив у ворота. Тепер городяни побачили живого вовка, що мчить вулицею, за ним Клу-Клу й десятеро негренят. А Матіуш біг позаду всіх. Де йому угнатися за моторними, спритними негренятами! Спітнілий, змучений, він ледве тримався на ногах, і якась жаліслива старенька покликала його до себе й дала хліба з молоком.

— Їж на здоров'я, — прошамкала вона. — Вісімдесят років живу на світі, багато за своє життя бачила королів, а такого доброго, як ти, не бачила. Про нас, старих, подбав: у школу послав і ще гроші за це платити велів. У мене синок у далеких краях живе і що півроку шле

листи. А ось, що він пише — невідомо. Читати я не вмію, а чужим показати боюся: адже приховають від мене, коли з ним біда яка сталася. Ну та нічого, скоро я сама дізнаюся, як йому там живеться. Учителька сказала: якщо старатимусь, через два місяці сама йому напишу. Ото зрадіє синочок!

Матіуш випив молоко, подякував добрій старенькій і пішов шукати своїх.

Вовк біг по вулиці, побачив відкритий люк і — стриб туди! Клу-Клу хотіла стрибнути за ним.

— Стій! Не смій! — закричав Матіуш. — Там під землею темно! Ти або задихнешся, або він тебе розтерзає!

Але вперта Клу-Клу не послухалась і, затиснувши в зубах мисливський ніж, полізла в темний люк. Навіть безстрашним негренятам стало страшно. Битися в темряві з диким звіром дуже небезпечно.

Стоїть Матіуш у нерішучості, не знає, що робити, і раптом пригадав: у нього ж ліхтарик є. Не роздумуючи, спустився він слідом за Клу-Клу.

Під землю веде вузька труба. Над головою — кам'яне склепіння, а під ногами течуть нечистоти. Сморід жахливий!

— Клу-Клу! — покликав Матіуш, і з усіх боків йому відповіло гучна далека луна: адже каналізаційні труби проходять під усім містом. Та хіба зрозумієш, що це: голос Клу-Клу чи луна? Матіуш то увімкне, то загасить ліхтарик: батарею заощаджує. Залишитися тут без світла — певна загибель. Стоячи по коліна у воді, він почув раптом за поворотом якусь метушню.

Увімкнув ліхтарик, і перед його очима постала така картина: Клу-Клу всадила ніж у горло вовкові, а той вчепився зубами їй у руку. Але Клу-

Клу не розгубилася і, швидко перехопивши ніж, знову штрикнула звіра. Вовк випустив руку дівчинки, пригнув голову. Ще мить, і він укусить її в живіт — тоді кінець. Матіуш кинувся на лютого звіра. В одній руці ліхтарик, а в іншій — пістолет. Вовк, засліплений світлом, вишкірився. Матіуш прицілився і всадив йому кулю прямо в око.

Клу-Клу знепритомніла. Матіуш підхопив її попід пахви, тягне й боїться, як би вона не захлинулася в нечистотах. А сам ледве на ногах тримається. Усе закінчилося б сумно, якби на допомогу не підоспіли негренята.

Правда, Клу-Клу наказала їм стояти на місці. Та хіба можна бути бездіяльним, коли твій товариш у небезпеці? І вони спустилися вниз по трубі. Просуваються навпомацки вперед і раптом бачать — вдалині вогник. Спочатку вони винесли нагору Клу-Клу, потім Матіуша, а наостанок витягли вовка.

XLIV

умний король, таємно покинувши свою державу, приїхав рятувати Матіуша.

— Матіуш, що ти накоїв! — вигукнув він. — Схаменися, поки є час! Тобі загрожує страшна небезпека. Я приїхав тебе застерегти, але боюся, що вже пізно. Я був би тут ще тиждень тому, але ваші залізниці працюють препаскудно з того часу, як потягами керують діти. Від самого кордону довелося повзти на селянських возах. Та немає лиха без добра. Проїжджаючи через села й міста, я чув, що про тебе говорить народ.

— А що сталося? — запитав, нічого не розуміючи, Матіуш.

— Сталося багато поганого, але тебе обманюють, від тебе все приховують, і ти нічого не знаєш.

— Ні, знаю! — образився Матіуш. — Я щодня читаю газету. Діти поступово освоюються зі своїми новими обов'язками. Комісія успішно працює над новим шкільним законом. Жодна реформа, як відомо, не дається легко. Так, у державі не все благополучно, я це знаю.

— Ти читаєш лише одну газету — свою. А там суцільна брехня. Ось почитай-но інші.

І з цими словами Сумний король поклав на стіл перед Матіушем стос газет.

Неспішно розгортав Матіуш одну за одною газети і пробігав набрані жирним шрифтом заголовки, читати статті не мало сенсу — і так все ясно. У Матіуша потемніло в очах.

Король Матіуш з'їхав з глузду.

Засилля чорних дияволят.

Міністр — злодій. Утеча шпигуна з тюрми.

Колишній продавець газет Фелек — барон.

Підірвано дві фортеці.

Ні гармат, ні снарядів.

Напередодні війни.

Міністри спішно вивозять за кордон коштовності.

Геть короля-тирана!

— Суцільна брехня! — обурився він. — Це негретянських дітей, які приїхали сюди вчитися, вони називають чорними дияволятами? Та вони в сто разів кращі за білих дітей! Коли із звіринця втекли вовки, вони, ризикуючи життям, загнали їх назад у клітку, і в Клу-Клу досі на руках сліди вовчих зубів. А хто димарі чистить? Наші білоручки відмовилися, мабуть, від цієї брудної роботи, і в місті почалися пожежі. Становище врятували негренята: погодилися стати сажотрусами. Неправда, у нас є гармати і снаряди! Що Фелек продавав газети, я і без них знаю, але злодієм він ніколи не був! І як вони сміють називати мене тираном?!

— Не сердься, Матіуше! Повір мені, справи дійсно дуже погані. Підемо разом у місто, і ти сам у цьому переконаєшся.

Матіуш перевдягнувся, щоб його не впізнали. Сумний король одягом нічим не відрізнявся від простих городян.

Ось перед ними казарми, повз які вони кралися з Фелеком тієї пам'ятної ночі, коли втікали на війну. Який Матіуш був тоді щасливий і безтурботний! А тепер, навчений життям, він знає, що в ньому мало веселого.

Біля казарми сидить старий солдат і курить люльку.

— Ну, що чути хорошого?

— Що може бути хорошого, коли дітвора командує, Усі патрони даремно витратили, гармати зламали. Немає в нас більше війська…

І бувалий солдат заплакав.

Ідуть далі. Біля воріт фабрики робітник із книжкою вивчає напам'ять вірш.

— Ну, як справи на фабриці?

— Зайдіть, подивіться самі. Тепер туди вхід вільний.

Входять. У конторі по підлозі розкидані папери. Казан лопнув. Машини не діють. Кілька хлопчиськ снують туди-сюди спорожнілим цехом.

— Що ви тут робите?

— Нас сюди працювати прислали. П'ятсот дітей. Але вони сказали: "Знайшли дурнів!" — і вирушили гуляти містом. Залишилося осіб тридцять. Верстати зіпсовані, що робити, не знаємо. Батьки в школі, сидіти вдома нудно, ось ми і приходимо сюди — підмітаємо, наводимо лад. Соромно гроші задарма отримувати.

Лавки майже всі зачинені. Але не через вовків: жителям відомо, що небезпека ліквідована.

Заходять вони в магазин. За прилавком стоїть симпатична дівчинка.

— Дівчинко, скажи, будь ласка, чому стільки магазинів зачинено?

— Усе розікрали. Немає ні поліції, ні солдатів. Хулігани нишпорять вулицями і грабують серед білого дня. Що в кого було, сховали по домівках.

На вокзалі на колії лежить розбитий ешелон.

— Що таке?

— Стрілочник побіг грати у футбол, начальник станції вирушив на рибалку, а машиніст не знав, де гальма. І ось — сто осіб загинуло.

Матіуш до крові закусив губи, аби не розплакатись.

У лікарні та сама картина. Хворих ніби доглядають діти. Лікарі забігають на півгодини, коли мало уроків задано. Але толку від цього мало. Хворі стогнуть і вмирають. А діти плачуть, не знаючи, як їм допомогти.

— Ну що, повернемося в палац?

— Ні, мені треба в редакцію, з журналістом поговорити, — спокійно сказав Матіуш, але всередині в нього все кипіло.

— Я не піду з тобою. Мене можуть упізнати.

— Я скоро повернусь, — пообіцяв Матіуш і швидко попрямував у бік редакції.

Сумний король поглянув йому вслід і сумно похитав головою.

Завернувши за ріг, Матіуш хутко побіг. Руки самі стискалися в кулаки. Усе ж таки він був нащадком Генріха Лютого!

— Зачекай, мерзотнику, обманщику, шахраю! Ти мені за все відповіси!

Він увірвався в кабінет. І бачить: біля письмового столу розвалився в кріслі журналіст, а на дивані лежить Фелек і попихкує сигарою.

— Ага, і ти тут, голубчику! — крикнув Матіуш, не володіючи собою. — Тим краще, з обома відразу поговорю. Що ви наробили?!

— Сядьте, будь ласка, і заспокойтеся, ваша величносте, — промовив журналіст облесливим, тихим голосом.

Матіуш здригнувся. Ясно: він — шпигун! У Матіуша давно вже зародилася ця підозра. Тепер він у цьому не сумнівався.

— Отримуй по заслугах, шпигуне! — крикнув Матіуш, цілячись у нього з пістолета, з яким не розлучався з війни.

Журналіст спритним рухом схопив Матіуша за руку. І куля вцілила в стелю.

— Зброя — не іграшка! — Журналіст зловісно усміхнувся і щосили стиснув руку Матіуша. Пальці самі розтислися.

Журналіст підняв пістолет, що випав, жбурнув у шухляду столу і клацнув ключем.

— А тепер поговоримо спокійно по душах. Що ви маєте проти мене, ваша величносте? Та хіба я всіляко не захищав вас у своїй газеті, не заспокоював населення, не пояснював причини тимчасової скрути? А Клу-Клу хто розхвалював? Отже, замість вдячності ви обзиваєте мене шпигуном і хочете вбити?

— А безглуздий закон про школи — це чия вигадка?

— До чого ж тут я? Так більшістю голосів постановили діти.

— А про підірвані фортеці чому ви змовчали?

— Це справа військового міністра, а не моя. І потім, народові не належить знати про такі речі. Це військова таємниця.

— Ну, а щодо лісової пожежі чому ви випитували в мене?

— Журналіст має бути в курсі всіх подій і відбирати для своєї газети найважливіший і найцікавіший матеріал. Ось ви щодня читаєте мою газету і не можете поскаржитися, що вона нецікава, правда?

— Дуже навіть цікава, — Матіуш гірко усміхнувся.

— Сподіваюся, тепер ваша величність не назве мене шпигуном? — нахабно дивлячись Матіушу у вічі, запитав журналіст.

— Зате я назву! — крикнув Фелек, схопившись із дивана.

Журналіст зблід, як мрець, кинув на Фелека спопеляючий погляд і, перш ніж хлопчики встигли схаменутися, опинився в розчинених дверях.

— До швидкого побачення, шмаркачі! — крикнув він і втік униз по сходах.

Перед будинком несподівано з'явився автомобіль. Журналіст сказав щось шоферові, і машина зірвалася з місця.

— Тримай його! Лови! — висунувшись із вікна, кричав Фелек.

Та було пізно. Автомобіль зник за рогом. Та і хто міг його наздогнати? Чи не ті роззяви, які зібралися під вікном, зачувши гамір?

Матіуш був приголомшений, Фелек із плачем кинувся йому на шию.

— Королю, вели мене стратити, це я у всьому винен! Дурень, що я наробив! — вигукував він крізь сльози.

— Зачекай, Фелеку, потім поговоримо. Зробленого не повернеш. Зараз головне — спокій і розсудливість. Треба думати не про те, що було, а про те, що попереду.

Фелеку не терпілося про все розповісти, але Матіуш не хотів втрачати ні хвилини.

— Як бути? Телефони не працюють. Слухай, Фелеку, ти знаєш, де живуть міністри?

— А як же! На різних вулицях. Та це не біда. Ноги в мене, що треба! Недаремно я два роки газети продавав. Хочеш викликати їх у палац?

— Так, і негайно. — Матіуш поглянув на годинник: — Скільки часу тобі на це треба?

— Півгодини.

— Гаразд. Через дві години чекаю їх у тронному залі. Якщо хтось надумає відмовитися, поскаржившись на хворобу, нагадай, що в моїх жилах тече кров Генріха Лютого.

— Прийдуть як милі! — крикнув Фелек.

Він роззувся, скинув шикарний сюртук з орденом, схопив зі столу пляшку з друкарською фарбою і, вимазавши нею штани, обличчя й руки, босоніж помчав вулицями скликати міністрів на екстрене засідання. А Матіуш побіг в інший бік — у палац… Йому хотілося перед державною радою переговорити із Сумним королем.

— Де той пан, з яким ми вранці розмовляли? — насилу переводячи дух, запитав Матіуш у Клу-Клу, яка відкрила йому двері.

— Пішов і залишив на письмовому столі записку.

Матіуш увірвався в кабінет і, схопивши лист, прочитав:

Любий Матіуше!

Сталося те, чого я найбільше боявся. Я вимушений тебе покинути. Любий хлопчику, знаючи твою відвагу, не наважуюся запропонувати тобі поїхати зі мною. Але про всяк випадок повідомляю, що я їду північною дорогою. Якщо захочеш, можеш наздогнати мене верхи години за дві. Я зупинюся на заїжджому дворі і трохи зачекаю. Може, все-таки спроможешся? Пам'ятай: я твій друг. Ні за яких обставин не забувай про це. Я всіляко прагнутиму допомогти тобі. Про одне заклинаю тебе: це найбільша таємниця. Про це ніхто не повинен знати. Лист неодмінно спали. Спали негайно! Мені дуже жаль тебе, бідний сирота, і хочеться хоч трохи полегшити твою долю. Може, все-таки поїдеш зі мною? Не забудь спалити лист.

Матіуш запалив свічку й підніс до неї папір. Він почав тліти, потім, спалахнувши яскравим полум'ям, згорнувся в чорну цидулку. Згорів. Вогонь обпалив Матіушеві пальці, але він навіть не поморщився.

"Душі моїй болить більше, ніж пальцям", — подумав він.

Над письмовим столом висіли портрети його батьків.

"Бідний сирота", — поглянувши на портрети, пригадав Матіуш слова з листа і зітхнув.

Зітхнув, але не заплакав — стримався. Не гоже королеві сидіти на троні із заплаканими очима.

У кабінет безшумною тінню прослизнула Клу-Клу й зупинилася біля дверей. І хоча Матіушу було зараз не до неї, він лагідно запитав:

— Ти що, Клу-Клу?

— Білий король приховує від Клу-Клу своє горе. Білий король не хоче відкрити Клу-Клу свої таємниці. Але Клу-Клу здогадалася про все сама. Вона не покине в біді білого короля.

Клу-Клу говорила це урочисто, піднявши догори обидві руки, ніби даючи клятву. Так само присягався Матіушу у вірності її батько Бум-Друм.

— Що ж ти, Клу-Клу, знаєш? — запитав зворушений Матіуш.

— Білі королі позаздрили багатству Матіуша. Вони хочуть перемогти його і вбити. Сумний король жаліє Матіуша, але він слабкий і сам боїться могутніх сусідів.

— Тихіше, Клу-Клу! Мовчи!

— Клу-Клу мовчатиме, як могила. Клу-Клу впізнала Сумного короля. Швидше видасть тебе цей попіл, ніж Клу-Клу.

— Замовкни, Клу-Клу! Ні слова! — вигукнув Матіуш і, змахнувши на підлогу попіл, розтоптав його.

— Клу-Клу присягається: вона не скаже більше ні слова.

Час було завершувати розмову. Зі школи повернулися лакеї і всією оравою ввалилися в кабінет.

— Що за шум? — прикрикнув на них Матіуш. — З яких це пір королівські лакеї насмілюються вломлюватися в королівський кабінет із таким криком? Ви що, у школі не накричалися?

— Пробачте їм, ваша величносте, — заступився за лакеїв церемоніймейстер і почервонів так, що в нього навіть кінчики вух стали

яскраво-червоними. — Бідолахи з малоліття не знали, що таке дитячі ігри й витівки. Ледве вони підросли, як стали служити посильними і кухарчуками, а потім — лакеями. І вічно від них вимагали не ремствувати й підкорятися. А зараз вони немов з ланцюга зірвалися.

— Ну добре, добре! Приготуйте тронний зал, через півгодини засідання.

— Ой, у мене на завтра уроки! — поскаржився один.

— А мені карту треба малювати.

— А мені шість прикладів задали й цілу сторінку.

— Завтра не підете до школи! — грізно перебив їх Матіуш.

Лакеї ввічливо вклонилися і, як у минулі часи, безшумно попрямували до дверей. Але у дверях знову ледве не спалахнула бійка, один штовхнув іншого, і той ударився головою об одвірок.

XLV

римчався Фелек: замурзаний, спітнілий, у рваних брюках.

— Усе гаразд. Обіцяли бути, — доповів він і почав розповідати про себе. — У газетах писали правду: я крав гроші і брав хабарі. Коли ти замість себе посилав мене на аудієнції, я видавав дітям не всі дарунки. Те, що мені подобалося, залишав собі. За хабарі я давав дарунки трохи кращі й дорожчі. А мої приятелі, у тому числі й Антек, з'являлися щодня і брали, що хотіли. Так, все це я робив, не відпираюсь, але шпигуном не був. Я діяв за вказівкою журналіста. Це він велів, щоб мене величали бароном. Він підбив мене витребувати орден. Прикидався моїм другом. А одного прекрасного дня наказав підробити твій підпис під документом, у якому ти даєш відставку всім міністрам, дорослих позбавляєш всіх

прав і передаєш владу дітям. Я не погодився. Тоді журналіст надів капелюх і сказав: "Добре, я негайно йду до короля і доповім йому, що ти крадеш гроші і береш хабарі". І я злякався: "Звідки йому все відомо? — ламав я собі голову. — Напевно, така в них професія". Виявилось, він — шпигун. Але це ще не все: він підробив один папір — відозву до дітей усього світу.

Матіуш, заклавши руки за спину, ходив по кабінету.

— Так, наробив ти справ! Але я тобі пробачаю.

— Пробачаєш? Правда? Тоді я знаю, що робити.

— Ну?

— Розповім усе батькові, а він мене так відлупцює, що я повік не забуду!

— Не треба, Фелеку. Можеш викупити свою провину інакше. Час зараз тривожний, і мені потрібні вірні люди. Ти мені знадобишся.

– }х ясновельможність пан військовий міністр! — доповів гофмейстер.

Матіуш надів корону — ох, до чого ж вона важка — і увійшов до тронної зали.

— Пане міністре, викладайте все відверто! Тільки коротко, без зайвих слів. Мені багато що відомо.

— Маю честь доповісти вашій величності: зараз ми маємо у своєму розпорядженні три фортеці з п'яти, чотириста гармат з тисячі і двісті

тисяч придатних до використання рушниць. Патронів вистачить на десять днів війни. Раніше був тримісячний запас.

— А чоботи, ранці, сухарі?

— Склади цілі, з'їдений лише мармелад.

— Ваші відомості точні?

— Абсолютно.

— Як ви вважаєте, скоро почнеться війна?

— Я політикою не займаюся.

— Чи можна полагодити рушниці й гармати?

— Частину можна, якщо плавильні печі на заводах у порядку, але частина зброї зіпсована вщент.

Матіуш пригадав фабрику і схилив голову. Корона здалася йому ще важчою.

— Пане міністре, який настрій в армії?

— Солдати й офіцери ображені. Особливо їм образливо ходити в одну школу зі штатськими. Коли я отримав відставку…

— Ваша відставка недійсна. Мій підпис підробили, а я нічого про це не знав.

— Коли я отримав відставку, — продовжував військовий міністр, насупивши брови, — до мене з'явилася делегація з вимогою відкрити

школу для військових. А я на них як гаркну: "Марш у школу, коли наказано! У вогонь, у пекло ступайте, коли наказано!"

— Ну, а якщо спробувати по-старому? Пробачать вони мені?

— Так точно, ваша королівська величносте! — гаркнув військовий міністр і вихопив шаблю з піхов. — Починаючи з мене і кінчаючи останнім солдатом, усі, як одна людина, на чолі з королем-героєм кинемося в бій за батьківщину, за нашу солдатську честь!

— Добре, дуже добре!

"Значить, не все ще втрачено", — подумав Матіуш.

Міністри запізнилися й захекалися — відвикли ходити пішки. Гофмейстер щоразу докладав: такий-то міністр приїхав, хоча той на своїх двох притопав. Автомобілі поламалися, а шофери сиділи над уроками.

У своїй промові Матіуш сказав: у всьому винен журналіст-шпигун, і тепер треба знайти вихід зі становища.

Вирішили в екстреному випуску газети надрукувати відозву до всіх громадян. У відозві говорилося: із завтрашнього дня поновлюються нормальні заняття в школах. Хто дізнається про це пізно, нехай все одно приходить на урок. Дорослі досидять до перерви й вирушать на роботу. Безробітним ще місяць виплачуватимуть шкільну платню, а потім, хто хоче, може поїхати в країну Бум-Друма будувати будинки, школи й лікарні. Обидва парламенти тимчасово розпускаються. Спочатку відкриється парламент дорослих. Він вирішить, як вчинити з дітьми, яким виповнилося п'ятнадцять років. Коли спеціальна комісія виробить правила, відкриється дитячий парламент. Діти можуть приймати будь-які рішення, але дорослий парламент має право схвалити їх або

відхилити. Дітям забороняється керувати дорослими. Депутатами можуть бути лише ті діти, які добре поводяться й гарно вчаться.

Відозву підписали Матіуш і всі міністри.

У другій відозві до солдатів Матіуш писав:

Дві наші найважливіші фортеці підірвані диверсантами. Тож нехай героїчні груди кожного солдата стануть неприступною фортецею, якщо ворог наважиться напасти на землю наших батьків.

Цю відозву підписали Матіуш і військовий міністр.

Міністр торгівлі звернувся з проханням до ремісників якнайшвидше полагодити й відремонтувати крамниці.

Міністр освіти пообіцяв дітям скоріше відкрити парламент, якщо вони будуть добре поводитися й гарно вчитися.

А обер-поліцмейстер поручився, що завтра з ранку поліцейські будуть на своїх місцях.

— Поки це все, що можна зробити, — заявив канцлер. — Коли полагодять телеграф і пошту, ми дізнаємось, що сталося за цей час в країні і за її межами.

— А що могло статися? — стривожився Матіуш. Недаремно йому здалося, що все залагодилося якось дуже легко і просто. Може, Сумний король перебільшив небезпеку?

— Невідомо. Нічого невідомо.

Наступний день минув благополучно. На першому уроці вчителі прочитали вголос газету своїм дорослим учням, і ті розійшлися по домівках. Аби повернути дітям книги й зошити, знадобився, звичайно, час. Але до дванадцятої години дня життя увійшло у свою звичну колію, і всі були цьому раді: і батьки, і діти, і вчителі.

Учителі, зрозуміло, не зізналися дітям, як їм було важко з дорослими і як добре, що діти повернулися до школи. Серед учнів, молодших за тридцять років, знайшлося чимало лобурів, які на уроках хіхікали, галасували й заважали слухати іншим. А хто старший, скаржилися, що незручно сидіти, що голова болить від духоти й чорнило дуже рідке. Старигани і старенькі мирно сопіли на задніх партах. І скільки вчителька не сердилася, не кричала, з них, як з гуски вода, тому що багато хто з них виявилися глухими. Молоді жартували зі старших, а ті скаржилися, що їм не дають спокою. Словом, учителі звикли мати справу з дітьми і вважали за краще, аби все було по-старому.

У конторах раділи, що можна звалити провину на дітей, коли не знаходили якісь важливі документи. Адже чиновники теж бувають різні: в одного всі документи в порядку, а в іншого — ні.

На фабриках справи йшли гірше, але становище врятували безробітні. Вони енергійно взялися за діло.

Було того дня кілька дрібних випадків, але поліція, яка добре відпочила, умить їх "ліквідовувала. Награбувавши й наївшись донесхочу, злодії поводилися тихо й сумирно, боячись, щоб не випливли назовні їхні темні справи. А несправжні злодії навіть повернули крадене.

Коли королівський автомобіль проїхав надвечір вулицями, міста було не впізнати.

Матіуш із нетерпінням чекав звісток.

Клу-Клу тим часом знову взялася вчити негритянських дітей. Матіуш посидів на уроці і здивувався, як швидко вони все запам'ятовують. Але Клу-Клу пояснила йому, що ватажки — найстаранніші і здібні учні. З рештою набагато важче. Бідна Клу-Клу не підозрювала, як швидко й сумно завершаться її заняття.

Цього разу першим до палацу приїхав канцлер. Це лише вчора дав він себе випередити звичному до походів військовому міністрові.

Канцлер ніс під пахвою пачку паперів, і вигляд у нього був тривожний.

— Ну, як справи, пане канцлере?

— Погано. — Канцлер удавано зітхнув. — Цього слід було чекати. Але може, воно й на краще.

— Що сталося? Не тягніть, кажіть швидше!

— Війна!

Матіуш здригнувся.

Тут зібралися всі міністри, і з'ясувалося ось що.

Старий король відрікся від престолу на користь сина, а той негайно оголосив Матіушу війну й направив війська у напрямку до його столиці.

— Отже, він перейшов кордон?

— Два дні тому. І вже просунувся на сорок верст углиб нашої території.

Потім почалося читання телеграм, листів, послань. Тягнулося це дуже довго. Прикривши від утоми очі, Матіуш мовчки слухав.

"Може, воно навіть на краще".

— Невідомо, куди рухається ворог, але, найвірогідніше, у напрямку підірваних фортець, — сказав військовий міністр. — Підуть форсованим маршем — через п'ять днів будуть біля воріт столиці. Не поспішатимуть — через десять.

— Як?! Ми не дамо відсічі ворогові? — з обуренням закричав Матіуш.

— Це безглуздо, ваша величносте. Населення повинне захищатися саме. Декілька невеликих загонів можна спорядити, але це означає приректи їх на певну загибель. Моя думка така: ворога не зупиняти й дати генеральну битву біля стін столиці. І тоді або ми переможемо, або...

— А два інші королі нам не допоможуть? — перебив його міністр закордонних справ.

— Зараз уже пізно про це говорити, — сказав військовий міністр. — Утім, це не моя справа.

Міністр закордонних справ довго й нудно доповідав, що треба зробити, щоб привернути на свій бік двох інших королів.

На Сумного короля, звичайно, можна розраховувати. Тільки ось біда: воювати він не любить і солдатів у нього замало. У минулій війні він у боях не брав участі: його армія знаходилася в резерві. Він учинить так, як другий король. Заковика ось у чому: що має проти Матіуша другий король? Здається, Матіуш у всьому пішов йому назустріч...

Тут слова попросив канцлер.

— Панове, ви можете зі мною не погодитися, але, будь ласка, не сердьтеся. Ось моя порада: треба негайно послати ворогові ноту й зі всією прямотою і відвертістю заявити, що ми не хочемо війни й готові йти на поступки. По-моєму, він просто хоче здерти з нас контрибуцію. Зараз я поясню свою думку. Адже не випадково він віддав задарма порт і дешево продав десять кораблів. Він зробив це, аби Бум-Друм прислав нам більше золота. Грошей у нас багато, і нам нічого не варто віддати йому половину.

Матіуш сидів, стиснувши кулаки, і мовчав.

— Пане канцлер, — сказав головний скарбник, — мені здається, він на це не погодиться. Навіщо йому половина золота, коли він може отримати все! Навіщо йому припиняти війну, якщо він розраховує перемогти! Останнє слово за вами, пане військовий міністр!

В очікуванні відповіді Матіуш із такою силою стискав кулаки, що нігті вп'ялися в долоні.

— Нота, звичайно, не зашкодить. На ноту вони нам дадуть відповідь, потім ми їм відповімо. Здається, так прийнято в дипломатії, хоча я в цьому не сильний. А нам зараз дорогий кожен день, кожна година. За цей час ми встигнемо полагодити сто, у гіршому випадку — п'ятдесят гармат і кілька тисяч рушниць.

— А якщо він погодиться на половину золота і припинить війну? — запитав Матіуш чужим, на диво спокійним, глухим голосом.

Стало тихо. Усі погляди звернулися на військового міністра. Той зблід, почервонів, потім знову зблід і пробелькотів:

— Тим краще. — І після невеликої паузи додав: — Самі ми війну все одно не виграємо. А допомоги чекати немає звідки.

Матіуш заплющив очі і просидів так до кінця засідання. Міністри подумали, що він заснув. Але Матіуш не спав, і щоразу, коли, обговорюючи ноту, виголошували: "Низькоуклінно просимо ворожого короля...", у нього здригалися губи.

Коли нота була готова, його попросили підписати її.

— Чи не можна замість "низькоуклінно" написати "бажали б"? — запитав він.

Ноту переписали, замінивши слова "низькоуклінно" на "бажали б". Вийшло так:

"Ми бажали б припинити війну".

"Ми бажали б урегулювати конфлікт мирним шляхом".

"Ми бажали б виплатити супротивній стороні військові витрати в розмірі половини золота, що є в нас".

Коли Матіуш підписав ноту, була друга година ночі.

Не роздягаючись, упав Матіуш на ліжко, але сон не приходив. Почало світати, а Матіуш усе не спав.

— Перемогти чи померти! — пошепки повторював він.

XLVI

ин Старого короля повів війська в напрямку підірваних фортець, як і передбачав військовий міністр. Але війська просувалися дуже повільно. Тут військовий міністр виявився не правий.

Молодий король був дуже обережний. Просуваючись вперед черепашачим кроком, він, де треба й не треба, наказував рити окопи, рови, траншеї. Річ у тому, що він воював уперше і дуже боявся оточення або якоїсь хитрості з боку ворога. Він пам'ятав, як під час минулої війни його батько заманив Матіуша вглиб своєї країни, зайшов із тилу й оточив. Молодий король був обережним тому, що боявся програти війну. Боявся, як би не сказали: "Старий король кращий за молодшого. Хай править країною батько, а не син". Тому він із шкіри пнувся, аби показати, хто кращий.

"Тихіше їдеш — далі будеш", — міркував він подумки. Для чого поспішати? І де тому Матіушу воювати, коли в нього солдати за партами сидять, а хлопчиська перепсували всі гармати? І журналіст-шпигун теж не дрімає там, у столиці. Плутанина й безлад — його рук справа. А тут ще завдяки дітям або шпигунам вийшли з ладу телеграф і залізниця. Матіуш тепер не скоро дізнається про війну, а дізнавшись, не встигне спорядити й вислати назустріч військо.

Так розмірковував син Старого короля й не квапився. "Хай солдати побережуть сили для генеральної битви біля стін столиці", — думав він. Що однієї битви не уникнути — це він розумів.

Ідуть, ідуть війська по ворожій землі й не зустрічають жодного опору. Мирні жителі, кинуті напризволяще, розсердилися на Матіуша й не захотіли воювати. Навпаки, багато хто радів і вітав ворога як рятівника.

— А ну, діти, марш до школи. Кінчилося правління короля-хлопчиська!

Одного дня передові пости помітили: хтось іде назустріч і розмахує білим прапором. Ага, значить, Матіуш уже дізнався про війну.

Молодий король прочитав послання і злорадно засміявся:

— Бач, який добрий, половину золота пропонує! Ха-ха-ха!

— Що передати моєму государеві? Якщо половини золота мало, додамо ще. Прошу дати відповідь.

— Скажи своєму Матіушу, що з дітьми переговорів не ведуть — їх різками січуть. І більше мені листів не носи, а то й тобі всипемо. Ну, геть звідси, та хутчій!

З цими словами Молодий король кинув на землю лист Матіуша і давай його топтати.

— Ваша величносте, за правилами, прийнятими у всьому світі, на королівські листи належить відповідати, — наважився зауважити посол.

— Гаразд, так і бути, відповім! — зарозуміло погодився Молодий король і на звороті зім'ятого, забрудненого землею листа написав два слова:

ШУКАЙ ДУРНІВ!

Тим часом столицею рознеслася звістка про війну й ноту Матіуша. Столиця з нетерпінням чекала відповіді. А тут приходить така відповідь.

Обурення було загальним.

— Ах ти, задавака! Нахаба! Почекай, ми тобі покажемо!

Столиця стала готуватися до оборони. Усі, як одна людина, стали на бік Матіуша. Ніхто не згадував про старі образи й розбрати, зате про заслуги Матіуша пригадали всі. І тепер не одна, а всі газети писали про Матіуша-реформатора і Матіуша-героя.

Фабрики працювали день і ніч. Військові навчання проходили прямо на вулицях і майданах. У всіх на вустах були слова Матіуша: "Перемогти або померти!"

Щодня нові звістки і плітки тривожили столицю:

— Ворог наближається до міста.

— Сумний король обіцяв Матіушу допомогу.

— Бум-Друм на виручку йде.

Тим часом ворог дійсно наближався до столиці.

І ось настав день битви.

У місті чулася стрілянина. Увечері з дахів будинків виднілися гарматні спалахи.

Наступного дня постріли стали лунати глухо. "Значить, Матіуш переміг і переслідує ворога", — говорили городяни.

На третій день стало зовсім тихо. "Мабуть, ворог уже далеко", — раділи всі.

І ось із поля бою прийшло повідомлення: ворог відступив на п'ять кілометрів і засів в окопах.

Матіуш отримав би перемогу, якби в нього було більше гармат і пороху. Він неодмінно виграв би битву, але, на жаль, доводилося заощаджувати порох.

Тільки-но ворожі війська зайняли нові позиції, звідки ні візьмись з'явився журналіст-шпигун.

— Ти що, такий-сякий, брехав, ніби біля Матіуша немає ні пороху, ні гармат! — оскаженіло напосівся на нього Молодий король. — Коли б не моя обережність, ми б програли війну.

Упоравшись зі страхом, шпигун розповів, як Матіуш викрив його, як стріляв у нього з пістолета, як йому вдалося втекти і він цілий тиждень ховався в підвалі. Поза сумнівом, їх хтось виказав. Інакше чому Матіушу раптом спало на думку вирушити в місто? І про Фелеке розповів. Словом, виклав усе.

— Справи в Матіуша погані: гармат і пороху в нього мало. Але оборонятися легше, ніж наступати. І потім, у нього місто під боком, а нам усе доводиться возити здалеку. Самі ми його не здолаємо — це очевидно. Нам допоможе король-хитрун, — висловив свої міркування шпигун.

— Це ще бабуся надвоє гадала. Він мене не любить. І потім, якщо він прийде на підмогу, доведеться ділитися з ним здобутим.

"Може, розсудливіше взяти половину золота і припинити війну?" Сумніви не давали спокою Молодому королю.

Але відступати було вже пізно. Шпигун терміново виїхав у столицю короля-хитруна і став умовляти його напасти на Матіуша. А той — ні і ні.

— Матіуш нічого поганого мені не зробив, — твердив він.

А шпигун пристав, як банний лист.

Це, мовляв, у ваших інтересах, бо Матіуш все одно війну програє. Молодий король під стінами його столиці. Якщо він без сторонньої

допомоги туди дійшов, то що йому варто впоратися з Матіушем. Але тоді йому дістанеться все золото. А Молодий король, як людина благородна, хоче поділитися здобутим зі своїми друзями.

— Гаразд, — сказав під кінець король-хитрун, — пораджуся із Сумним королем. Ми або виступимо разом проти Матіуша, або не виступимо взагалі.

— Через скільки днів чекати відповіді?

— Через три дні.

— Добре.

Король-хитрун, як і обіцяв, написав лист Сумному королеві й отримав відповідь: "Сумний король важко хворий і не може відповісти".

У цей час приходить лист від Матіуша з проханням про допомогу.

Розсудіть самі, хіба чесні люди так чинять? — писав Матіуш. — Прикинутися другом, подарувати порт, продати кораблі, а потім ні з того, ні з сього висадити дві фортеці і, скориставшись тим, що діти зіпсували телефон і телеграф, перейти кордон. А коли я запитав, чого йому треба і, може, він навмисне подарував мені порт, — тоді я готовий віддати половину золота, — він наговорив моєму послові грубощів і написав: "Шукай дурнів!" То хіба так роблять?

Лист приблизно такого ж змісту, лише більш дружній і теплий, Матіуш відправив і Сумному королеві.

Хвороба Сумного короля виявилася вигадкою. Таємно вирушаючи до Матіуша, він велів лейб-медикові говорити всім, що він захворів. Тоді ніхто, крім лікаря, не входитиме до нього в опочивальню і його зникнення не виявиться.

Лікар щоранку входив у порожню спальню нібито для огляду хворого, ліки виливав у віконце, а їжу з'їдав сам.

Повернувшись від Матіуша, Сумний король насправді захворів і злiг. І вигляд у нього був такий змучений, що ні в кого не виникло сумнівів: король переніс важку хворобу. Подорожувати країною, охопленою війною, — задоволення нижче середнього, особливо якщо ще треба ховатися.

Наступного дня він прочитав обидва листи і схопився за голову.

— Приготувати королівський потяг. Я їду до короля-хитруна, — розпорядився він.

Сумний король сподівався схилити його на бік Матіуша, але не підозрював, яку підступну штуку придумав спритний шпигун.

XLVII

х, так! Значить, Матіуш тобі нічого поганого не зробив! — Шпигун був у нестямі від злості. — У моєму розпорядженні три дні. За будь-яку ціну треба налаштувати його проти Матіуша. Поглянемо, як він тоді заспіває!"

У шпигуна в кишені лежав важливий папір із двома підписами: справжньою — міністра Фелека і підробленою — Матіуша. Це була та сама відозва до дітей всього світу, про яку говорив Фелек.

Діти! Я, король Матіуш Перший, звертаюся до вас із проханням: допоможіть мені провести реформи. Моя мета домогтися того, аби діти не слухалися дорослих і робили, що хотіли. Вічно ми чуємо: не можна, недобре, неввічливо. Пора з цим покінчити! Чому дорослим можна все, а нам — нічого? На нас сердяться, кричать, нас осмикують. Навіть б'ють. А я хочу зробити так, щоб у дітей були однакові права з дорослими.

У моїй державі діти користуються вже необмеженою свободою. У країні королеви Кампанелли діти зчинили бунт.

Повстаньте й домагайтеся свободи! Геть дорослих королів! Проголосіть мене королем усіх дітей світу — білих, жовтих і чорних! Я надам вам повну свободу. Діти, об'єднуйтеся для боротьби проти тиранів дорослих! Хай живе новий, справедливий лад!

Король Матіуш

Барон фон Раух, міністр

Шпигун помчав у друкарню, попросив терміново видрукувати маніфест і розкидав листівки по місту. Кілька листівок він навмисне вимазав брудом, потім висушив, зім'яв і заховав у кишеню.

І в той самий час, коли два королі радилися, як бути, уже схиляючись до того, щоб допомогти Матіушу, у кімнату недбалою ходою увійшов шпигун.

— Ось дивіться, що витворяє Матіуш, — сказав він, простягаючи королям брудні листівки. — Надумав чужих дітей баламутити! Королем всіх дітей захотів стати! Ці папірці я підібрав на бруківці. Вони, правда, трохи забруднилися, але розібрати, що там написано, усе-таки можна.

Королі прочитали маніфест і дуже засмутилися.

— Якщо так, доведеться оголосити йому війну. Він бунтує наших дітей, а це вже втручання у внутрішні справи чужої держави. З його боку це дуже недобре.

У Сумного короля на очі навернулися сльози:

— Що він наробив! Навіщо він так написав?

Та робити вже було нічого.

"Може, для Матіуша буде краще, якщо я теж оголошу йому війну? — по думки міркував Сумний король. — Вони все одно його переможуть, і, окрім мене, за нього ніхто не заступатиметься".

Дізнавшись, що вони оголосили йому війну, Матіуш спочатку не повірив.

"Значить, Сумний король мене теж зрадив. Ну що ж, у минулій війні я показав їм, як перемагають, а в цій покажу, як вмирають із честю".

Жителі столиці від малого до старого вийшли з лопатами на вулиці. Копали траншеї, насипали оборонні вали. Крім того, створили три лінії укріплень: першу — за двадцять кілометрів від міста, другу — за п'ятнадцять, третю — за десять.

Вирішили здавати рубіж за рубежем, поступово.

Коли стало відомо, що війська союзників виступили в похід і знаходяться вже зовсім близько, Молодий король вирішив сам дати бій. Йому дуже хотілося вступити в місто першим. Він розраховував на легку перемогу. Першу лінію укріплень і справді взяли без особливих зусиль. Але друга виявилася неприступною: і вали вищі, і рови ширші, і густа мережа колючого дроту перепиняла шлях.

І ось тут-то наздогнали війська союзників, і всі три армії рушили на Матіуша.

Битва тривала цілий день. Супротивник зазнав великих втрат, а Матіуш тримався стійко.

— Може, укласти все-таки мир? — боязко запропонував Сумний король, але двоє інші з люттю накинулися на нього:

— Треба провчити цього задаваку!

І знову з раннього ранку закипів бій.

— Ого, сьогодні вони щось не так стріляють, — раділи вороги. Того дня солдати Матіуша стріляли дійсно рідше, оскільки отримали наказ заощаджувати порох і кулі.

— Як бути? — тривожно запитував Матіуш.

— Я думаю, — сказав канцлер, — треба ще раз спробувати укласти з ними мирну угоду. Без пороху й куль не повоюєш.

Зібралася військова рада. На ній була присутня Клу-Клу: вона командувала загоном негритянських дітей. Але її загін поки що не брав участі в боях, бо не було зброї. Адже негренята вміють стріляти лише з луків. Спочатку не знайшлося відповідного дерева, а коли знайшлося, знадобився час, щоб змайструвати і стріли. Тепер загін був готовий до бою.

— Я пропоную, — сказала Клу-Клу, — уночі відступити за третю лінію укріплень, а у ворожий табір підіслати когось із звісткою, ніби Бум-Друм прислав своє військо й диких звірів. Удосвіта ми випустимо з кліток левів і тигрів і почнемо стріляти з луків. Злякаємо їх гарненько і запитаємо, хочуть вони миритися чи ні.

— А чи не буде це нечесно з нашого боку? — запитав Матіуш із занепокоєнням.

— Ні, це називається військовим маневром, — запевнив його міністр юстиції.

Усі погодилися з пропозицією Клу-Клу.

Фелек перевдягнувся ворожим солдатом, підповз на животі до ворожого табору і в розмові ніби ненароком згадав про диких левів і негрів-велетнів.

Солдати посміялися з нього і, звичайно, не повірили.

— Ото дурник, напевно, це тобі наснилося.

І стали переказувати один одному слова Фелека як забавний жарт. Іде Фелек табором, його зупиняють солдати й запитують:

— Гей, приятелю, чув новину?

— Яку ще новину? — недбало запитує Фелек.

— Кажуть, Бум-Друм із негритянським військом і дикими левами прибув на підмогу Матіушу.

— Е, брехня! — відмахнувся Фелек.

— Ніяка не брехня! Чутно вже, як вони ревуть.

— Ну і хай собі ревуть, мене це не стосується, — сказав Фелек.

— Мабуть, не так заспіваєш, коли на тебе лев накинеться.

— Що мені лев! Я його у два махи здолаю!

— Ах ти хвалько! З левом змагатися надумав. Погляньте на нього: молоко на губах не обсохло, а туди ж, сміливця із себе корчить!

Іде Фелек далі й чує: солдати один одному розповідають, ніби Бум-Друм цілий корабель отруйних змій прислав. Чутки, одні неймовірніші за інші, поширювалися, обростали подробицями, а Фелек сміявся й говорив: "Брехня!" Солдати кричали, щоб він негайно замовк: "Не то біду на всіх накличеш своїм безглуздим сміхом!"

Як легко попалися солдати на вудку!

І не дивно. Декілька днів безперервних боїв геть вимотали їх. А їм обіцяли легку перемогу. У Матіуша, казали, пороху немає, і він одразу здасться в полон. Обдурені солдати почали нервуватися, а тут ще безсонні ночі, туга за домівкою. Ось вони й готові були будь-якій небилиці повірити.

"Скільки разів мені в житті таланило, може, і цього разу пощастить", — подумав Матіуш, вислухавши донесення Фелека.

Уночі солдати безшумно вилізли з окопів і зайняли найближчу до міста лінію укріплень. Із звіринця привезли клітки з тиграми й левами. Половина негренят залишилася біля кліток. Інші по десять осіб розійшлися по всіх частинах, аби створилося враження, ніби їх дуже багато.

План операції був такий.

Уранці вороги відкриють вогонь по окопах і, не почувши у відповідь пострілів, підуть в атаку. Увірвуться в окопи, а там — ні душі. Вони зрадіють, закричать "ура". Як же не радіти: місто видно, як на долоні, — отже, буде багата здобич, їжа, питво. І ось тоді негренята вдарять у барабани, страшно заволають і відчинять клітки з дикими звірями. А щоб звірі бігли на ворожі позиції, навздогін їм пустять стріли. У ворожих окопах почнеться паніка, сум'яття, переполох. Матіуш виступить на чолі кінноти, а за ним — піхота.

Битва має бути страшна. Але треба раз і назавжди провчити цих нахаб.

Успіх ніби забезпечений. Головне — захопити їх зненацька.

І ще. За розпорядженням Матіуша в окопах залишили бочки з пивом, горілкою, вином. А біля кліток нагромадили оберемки соломи, паперу і хмизу, щоб підпалити, коли відкриють клітки. Це ще більше розлютить звірів, і потім, була небезпека того, щоб, крий боже, звірі не кинулися на своїх.

Хтось навіть порадив випустити змій.

— Із зміями краще не зв'язуватися, — авторитетно заявила Клу-Клу. — Вони дуже примхливі. А щодо левів будьте спокійні.

XLVIII

роте в супротивника теж був свій план.

— Завтра ми, що б там не було, повинні вступити в місто, — заявив на військовій раді Молодий король. — Інакше нам не минути лиха. Ми знаходимося далеко від своїх країн, і доводиться зброю і продовольство возити залізницею. А Матіуш у себе вдома, у нього все під боком. У цьому відношенні йому битися біля міста добре. Але з іншого боку, погано, бо населення легко піддається паніці. І ось, щоб нагнати на них ще більше страху, наші аероплани завтра вранці скинуть на місто бомби. І жителі змусять Матіуша здатися. Але треба подумати, як би свої солдати не дали тяги. Тому ми встановимо в тилу кулемети і, якщо вони побіжать, відкриємо по них вогонь.

— Як, стріляти по своїх?

— Або ми завтра будемо в місті, або нам гаплик! — відрізав Молодий король. — Солдат, який кидає поле бою, не свій, а ворог.

Солдатам оголосили, що завтра — генеральна битва.

"Нас троє, а Матіуш — один, — говорилося в наказі. — У нього немає ні пороху, ні гармат. Населення столиці повстало. Голодні, обірвані солдати відмовляються битися. Завтра ми займемо столицю Матіуша, а його захопимо в полон".

Пілотам видали бензин і бомби й наказали вдосвіта вилітати.

Солдати дуже здивувалися, побачивши позаду окопів кулемети.

— Кулемети потрібні для оборони, а не для атаки, — пояснили їм офіцери.

Але солдатам це здалося підозрілим.

Уночі ніхто не спав: ні в таборі Матіуша, ні в стані ворогів.

Хто чистив рушницю, хто писав листи, прощаючись перед боєм із рідними.

Стояла мертва тиша. Лише злегка потріскували вогнища та голосно стукали солдатські серця. Почало світати.

Землю огортав передсвітанковий туман, коли гармати відкрили вогонь по окопах Матіуша. Гармати бабахкають, а в таборі Матіуша чути веселий сміх.

— Бач, палять! Мабуть, пороху в них кури не клюють! — знущаються солдати.

А Матіуш стоїть на пагорбі й дивиться в польовий бінокль.

— Пішли в атаку!

Хто бігом, хто повзучи. Усе більше солдатів вилазять з окопів, спочатку боязливо, а потім сміливіше. Одним тиша в окопах Матіуша додає сміливості, інших — лякає.

Раптом над головою загуло. Це двадцять аеропланів піднялися в повітря й полетіли прямо на місто. А в Матіуша всього п'ять аеропланів. Під час господарювання дітей найбільш постраждали аероплани: хлопчиськ цікавило, що в них всередині і чому вони літають.

Почався запеклий повітряний бій. Шість ворожих аеропланів було збито. У Матіуша всі аероплани вийшли з ладу.

Спочатку битва розгорталася, як було передбачено на військовій раді.

Супротивник зайняв першу лінію укріплень, і пролунали торжествуючі крики:

— Ага, утекли! Нічого було сунутися, якщо кишка тонка! Драпонули так, що навіть горілку випити не встигли!

То один, то інший відкорковує пляшку і, ковтнувши, говорить:

— Горілка, що треба! Спробуй-но!

П'ють, регочуть, кричать і не проти вже тут заночувати.

— Куди поспішати, нам і тут добре.

Але Молодий король був непохитний і вперто повторював:

— Ми повинні сьогодні зайняти місто.

Підтягнули гармати й кулемети. Пролунала команда:

— В атаку!

Солдатам не хочеться йти: у голові шумить, ноги заплітаються. Але наказ є наказ. "Треба скоріше відбутися", — думають солдати і, не пригинаючись, ідуть по відкритій місцевості, потім біжать до останньої перед містом лінії укріплень.

І тут раптом загуркотіли гармати, застрекотали кулемети, посипався град куль і засвистіли стріли.

А на довершення всього повітря прорізав нелюдський крик, оглушливо забили барабани, затріщали тріскачки, задуділи дудки. Незвичайний концерт гримів із наростаючою силою.

На гребенях траншей, як із-під землі, виросли чорні воїни. Зросту ніби невеликого чи тільки здалеку так здається? Неначе трохи їх, але в захмелілих солдатів в очах д воїться і здається їм: на них насувається ціла рать.

А тут, оглушені пострілами, з палаючих кліток вискочили розлючені леви й тигри й величезними стрибками кинулися на ворога. Сто вбитих не справили б такого враження, як один, розтерзаний тигром. Смерть від кулі на війні — справа звичайна, а такого ще ніхто не бачив. Немов ікла дикого звіра страшніші за сталеву кулю.

Почався гармидер. Одні, збожеволівши від страху, кидали зброю й бігли прямо на колючий дріт. Інші повернули назад, але їх зустріли

кулеметними чергами. Думаючи, що вони в оточенні, солдати падали на землю або піднімали руки вгору.

Кіннота, яка повинна була підтримати атаку, на повному скаку налетіла на власні кулемети, топчучи всіх і розганяючи.

Дим коромислом. Пилява стовпом. Метушня. Розгардіяш. Минає година, друга.

Згодом історики, як повелося, описували цю битву кожен по-своєму, але всі сходилися в одному — такої страшної битви світ не бачив.

— Ех, хоча б годинки на дві вистачило ще пороху й куль! — Військовий міністр ледь не плакав.

Але пороху й куль не було.

— Кіннота, вперед! — скомандував Матіуш і скочив на білого коня.

Розрахунок був правильний — скористатися панікою і гнати, гнати ворога подалі від столиці, аби він не дізнався й не здогадався, що не військо Бум-Друма, а жалюгідна жменька негренят та десятки зо два диких звірів забезпечили Матіушу перемогу.

Уже сидячи в сідлі, кинув він останній погляд на столицю і завмер.

Ні, не може бути. Це непорозуміння. Йому просто привиділося.

Але, на жаль, це була правда.

На міських вежах розвіювалися білі прапори. Столиця здавалась.

У столицю помчали гінці з наказом:

"Негайно зірвати ці білі ганчірки, а боягузів і зрадників до стінки!"

Та було вже пізно.

Вороги, помітивши білі полотнища ганьби й неволі, сторопіли від несподіванки, але розгубленість тривала лише мить. У бою страх, надія, відчай, жага помсти швидко змінюють одне одного.

Солдати, ніби протверезівши, протирають очі. Що це — сон чи дійсність? Гармати Матіуша мовчать, леви й тигри, із зяючими ранами, бездиханні лежать на землі. Білі прапори в блакитному небі означають, що місто задається.

— Уперед! — скомандував Молодий король, швидко зметикувавши, у чому справа.

— Уперед! — повторили офіцери.

Солдати почали піднімати кинуті рушниці і ставати в стрій. Матіуш бачить, що відбувається, але зробити нічого не може. Білі прапори зникли. Але який сенс? Пізно. Ворожі солдати зімкнутими рядами йдуть в атаку, ріжуть колючий дріт.

— Ваша величносте… — тремтячим голосом виголосив старий генерал.

Матіуш знав, що він хоче сказати. Білий, як полотно, він зіскочив з коня і, карбуючи кожне слово, голосно прокричав:

— Хто хоче загинути з честю — за мною!

Бажаючих знайшлося небагато: Фелек, Антек, Клу-Клу та десятка зо два солдат.

— Куди підемо, ваша величносте?

— У порожню будівлю, де стояли клітки з левами. Вона дуже міцна. Там захищатимемося, як леви.

— Усім там не помістится…

— Тим краще, — прошепотів Матіуш.

Поблизу стояло п'ять автомобілів. Матіуш і його прибічники сіли в них, захопивши зброю, що підвернулася під руку, і патрони.

Коли автомобілі рушили, Матіуш обернувся й побачив: над табором розвіваються білі прапори.

Як злорадно посміялася з них доля! Тепер уже не мирні жителі: безпорадні люди похилого віку, жінки й діти, злякані бомбардуванням, — а солдати й офіцери, злякавшись, здаються на милість переможця.

— Добре, що мене немає серед них, — промовив Матіуш. — Не плач, Клу-Клу, ми помремо героїчною смертю, і ніхто не посміє сказати, що королі затівають війни, а солдати розплачуються за це своїм життям.

Матіуш хотів одного: загинути, як належить героєві.

XLIX

ле й цьому бажанню Матіуша не дано було здійснитися. Довгі години принижень і страждань, роки неволі й самотності підготувала йому жорстока доля замість героїчної смерті.

Армія здалася в полон.

Від держави Матіуша залишився лише один не зайнятий ворогом, вільний простір — клаптик землі, де стояли клітки з левами.

Марно намагалися захопити будівлю штурмом. Марно намагалися вступити в переговори. Варто було парламентерові зробити кілька кроків під захистом білого прапора, як куля розтрощила йому череп, а влучна стріла, пущена Клу-Клу, пронизала серце. Його погубив ненависний білий прапор.

— Убив парламентера!

— Порушив міжнародне право!

— Це злочин!

— Це обурливо!

— Жителі столиці відповідатимуть за злочин свого короля!

Але столиця відреклася від Матіуша.

— Ми не визнаємо Матіуша своїм королем, — заявили багачі.

Коли ворожі аероплани скинули на місто бомби, іменити, багаті городяни зібралися на раду.

— Досить терпіти витівки норовистого хлопчиська! Досить із нас тиранії безрозсудної дитини! Нам буде ще гірше, якщо він переможе. Та хіба можна передбачити, що ще спаде на думку йому і його нерозлучному другові Фелеку?

— Усе-таки він зробив багато хорошого, — заперечували прибічники Матіуша. — Його помилки стануться через недосвідченість. Але в нього добре серце і ясний розум, і нещастя послужить йому уроком.

Хтозна, може, прибічники Матіуша взяли б верх, але в цю хвилину зовсім близько розірвалася бомба й із залу засідань повилітали всі шибки. Почалася паніка.

— Вивісити білі прапори! — закричав хтось переляканим голосом.

Ні в кого не вистачило мужності виступити проти підлої зради.

Багачі вивісили білі прапори ганьби й відреклися від короля. "Віднині ми не відповідаємо за вчинки Матіуша", — заявили вони.

А що було потім, уже відомо.

— Пора скінчувати цю комедію! — крикнув Молодий король, втрачаючи терпіння. — Завоювали цілу державу, а якийсь жалюгідний курник здолати не можемо! Пане начальник артилерії, наказую дати по два залпи по обох кінцях будівлі, а якщо цей дурень не здасться, зруйнувати лігво злісного вовченяти вщент!

— Є! — гаркнув генерал.

— Ваша величносте! Ви, здається, забули про наше існування? — пролунав гучний голос Сумного короля. — Тут три армії і три королі.

— Правда, нас тут троє, — промимрив Молодий король і стиснув губи. — Але права в нас неоднакові. Я перший оголосив війну й зазнав найбільших втрат.

— І ваші солдати першими побігли з поля бою.

— Але я вчасно зупинив їх.

— Ви прекрасно знали: у разі потреби ми прийдемо вам на допомогу.

Заперечити було нічого.

Перемога дісталася Молодому королеві дорогою ціною: половина солдат убита або важко поранена. Армія до подальших бойових дій непридатна. Значить, обережність не зашкодить, а то нових ворогів наживеш.

— Отже, що ви пропонуєте? — кисло запитав він.

— Поспішати нікуди. І Матіуша побоюватися теж нічого. Оточимо звіринець і почекаємо: може, голод змусить його здатися. А поки що спокійно обговоримо, як із ним вчинити, коли ми візьмемо його в полон.

— Я вважаю, його треба без усякого жалю розстріляти.

— А я вважаю, — спокійно, але твердо заперечив Сумний король, — що нащадки не пробачать нам, якщо хоч одна волосина впаде з голови цієї відважної, нещасної дитини.

— Суд історії справедливий! — істерично заволав Молодий король. — Той, хто винен у смерті і каліцтві стількох людей, не дитя, а злочинець!

Король-хитрун слухав і мовчав. А сперечальники наперед знали: буде так, як він захоче. Недаремно його називали хитруном.

"До чого дратувати чорних королів — приятелів Матіуша? — думав король-хитрун. — Убивати Матіуша теж ні до чого. Поселимо його на безлюдному острові, і хай собі там живе. І вовки будуть ситі, і вівці цілі".

На тому й порішили.

L

оговір свідчив:

Пункт І. Узяти короля Матіуша в полон живим.

Пункт ІІ. Заслати короля Матіуша на безлюдний острів.

Через третій пункт між Сумним королем і Молодим знову спалахнула суперечка. Перший вважав, що Матіушу треба надати право взяти із собою на безлюдний острів десятеро людей на власний вибір. Другий не погоджувався.

— З Матіушем поїдуть три офіцери і тридцять солдатів — по одному офіцерові й по десять солдатів від кожного короля-переможця, — говорив він.

Два дні тривала суперечка.

Нарешті обоє пішли на поступки.

— Ну гаразд, — погодився Молодий король, — хай приїдуть до нього десять друзів, але не раніше, ніж через рік. І потім, я вимагаю, щоб Матіушу всенародно оголосили смертний вирок і помилували лише в останню хвилину. Нехай народ помилується, як їхній Матіуш проливає сльози і благає пощади. Нехай безглуздий народ, який дозволяв водити себе за ніс нетямущому хлопчиськові, раз і назавжди зрозуміє, що Матіуш не герой, а зухвалий і боязкий шмаркач. Інакше через кілька років народ може повстати й зажадати повернення Матіуша. А він тоді буде старший і небезпечніший, ніж тепер.

— Припиніть сперечатися! — втрутився король-хитрун. — Доки ви тут сперечаєтесь, Матіуш із голоду помре і всі ваші міркування пропадуть дарма.

Сумний король поступився. І в договорі з'явилися ще два пункти:

Пункт III. Польовий суд засудить Матіуша до розстрілу. Перед стратою три королі помилують його.

Пункт IV. Перший рік Матіуш проведе наодинці на безлюдному острові. Через рік йому дозволяється запросити на власний вибір десятьох людей, якщо такі знайдуться.

Потім приступили до обговорення подальших пунктів: скільки міст і грошей отримає кожен із королів, які права надати столиці як вільному місту, і так далі.

Засідання вже добігало кінця, коли доповіли: якась людина вимагає, аби його допустили на військову раду з дуже важливою справою.

Виявилось, це був хімік, винахідник присипляючого газу.

Він запропонував напустити у звіринець газ. Знесилений від голоду і втоми, Матіуш засне, і його можна буде зв'язати й закувати в кандали.

— Якщо бажаєте, випробуйте дію мого газу на тваринах, — послужливо запропонував хімік.

Принесли балон, встановили за півверстви від королівської стайні й пустили струмінь рідини, яка вмить випарувалася. Стайню немов туманом заволокло.

Через п'ять хвилин входять до стайні і бачать: коні сплять стоячи, хлопчисько-конюх, що валявся на сіні й від неробства колупав у носі, теж спить, як убитий. Його торсали, стріляли над самим вухом із пістолета, а в нього навіть вії не здригнулися. Через годину конюх і коні прокинулися.

Дослід удався на славу. І королі вирішили не гаяти часу й сьогодні ж захопити Матіуша.

Матіуш три дні нічого не їв, віддаючи залишки їжі своїм вірним товаришам.

— Ми маємо бути готові оборонятися цілий місяць, — твердив він.

Матіуш сподівався: раптом багаті городяни одумаються і проженуть ворожі війська?

Тому, помітивши поблизу якихось штатських, він прийняв їх за парламентерів і наказав не стріляти.

Але що це?

Дощ — не дощ? Холодний струмінь із силою вдарив у вікна. Кілька шибок тріснуло, і приміщення наповнилося чи то туманом, чи то димом. У роті — солодкуватий смак, у носі — задушливий запах. І не зрозумієш, приємно це чи гидко. "Зрада!" — промайнуло в голові в Матіуша, і він схопився за револьвер. Але руки були ніби ватяні. Він напружив зір, прагнучи розгледіти, що там, за пеленою туману, та безуспішно.

— Вогонь! — пересилюючи слабкість, кричить Матіуш і судомно хапає ротом повітря. Але очі самі злипаються. Револьвер випадає з рук.

Матіуш нагинається, хоче його підняти, але сили полишають його, і він падає на підлогу.

Йому все байдуже. Він забуває, де він, і засинає.

LI

робудження було жахливе.

На руках і ногах — кандали. Високо, під самою стелею, — заґратоване віконце. У важких, кованих залізом дверях — маленький круглий отвір, у який заглядає тюремник: стежить за королем-в'язнем.

Лежачи з розплющеними очима, Матіуш прагнув пригадати, що сталося.

"Як бути?" — снувалося в голові.

Матіуш не належав до людей, які перед труднощами опускають руки і впадають у відчай. Ні, він ніколи не втрачав цілковитого самовладання й завжди прагнув знайти вихід із будь-якого, найбезвихіднішого становища.

Як бути? Та щоб прийняти рішення, треба знати, що сталося. А він не знає.

Матіуш лежав біля стіни на оберемку соломи, кинутої на підлогу. Він легенько постукав у стіну. Може, хтось відгукнеться? Стукнув раз, другий — жодної відповіді.

Де Клу-Клу? Що з Фелеком? Що відбувається в столиці?

У кованих залізом дверях заскреготав ключ, і до камери увійшли двоє ворожих солдатів. Один зупинився у дверях, інший поставив на підлогу поряд із підстилкою кухоль молока й поклав шматок хліба. Матіуш несвідомим рухом простягнув руку, аби перевернути кухоль. Але

тут же одумався. Адже від цього він все одно не стане вільним. А їсти хочеться, і сили йому ще знадобляться.

Матіуш сів і, насилу піднімаючи руки у важких кандалах, потягнувся за кухлем.

А солдат стоїть і дивиться.

Матіуш з'їв хліб, випив молоко й каже:

— Ну і скупі ваші королі! Хіба одним шматком хліба наситишся? Я годував їх трохи краще, коли вони гостювали в мене. І Старого короля, коли він був моїм полоненим, теж пригощав на славу. Мене утримують три королі, а дають всього-на-всього один кухлик молока та один шматок хліба. — І Матіуш весело й невимушено засміявся.

Солдати промовчали. Їм дуже суворо заборонили розмовляти з в'язнем. Але, вийшовши з камери, вони переказали слова Матіуша тюремному наглядачеві, а той терміново подзвонив по телефону, запитуючи, як вчинити.

Не минуло й години, як Матіушу принесли три кухлі молока і три шматки хліба.

— Це, мабуть, забагато. Я не маю наміру об'їдати своїх добродійників. Їх троє, і, аби нікого не образити, візьму в кожного порівну, а зайвий шматок хліба й зайвий кухоль молока прошу забрати.

Після їжі Матіуша зморив сон. Він спав довго і, напевно, проспав би ще довше, якби його не розбудив опівночі скрип дверей, що відчинялися.

— "О 12 годині ночі відбудеться суд над колишнім королем Матіушем Реформатором", — прочитав військовий прокурор і показав Матіушу папір із печатками трьох ворожих королів. — Прошу встати!

— Передайте суду, щоб із мене зняли кандали. Вони для мене дуже важкі й натирають ноги.

Матіуш це навмисне придумав. Просто йому хотілося постати перед судом спритним і граціозним, як раніше, а не жалюгідним в'язнем у потворних ланцюгах, що сковують рухи.

І він наполіг на своєму: важкі кандали замінили витонченими золотими ланцюжками.

З високо піднятою головою, швидким, легким кроком увійшов Матіуш у той самий зал, де зовсім недавно диктував свої умови арештованим міністрам. З цікавістю озирнувся він навсібіч.

За довгим столом сиділи генерали трьох ворожих армій. Королі займали місця в лівій половині зали. Справа сиділи якісь особи у фраках і білих рукавичках. Хто це? Вони весь час відверталися, і він не міг розгледіти їхніх облич.

Обвинувачувальний акт свідчив:

Перше. Король Матіуш звернувся з відозвою до дітей всього світу, закликаючи їх до бунту й неслухняності.

Друге. Король Матіуш хотів стати повновладним володарем світу.

Третє. Матіуш застрелив парламентера, який прямував до нього з білим прапором. Оскільки Матіуш тоді вже не був королем, його слід судити, як звичайного злочинця. А за це, згідно із законом, вішають або розстрілюють.

Слово надається обвинуваченому.

— Що я звернувся з відозвою до всіх дітей — це брехня. Що я не був королем, коли застрелив парламентера, — теж брехня. А чи хотів я стати володарем світу, цього, окрім мене, ніхто не може знати.

— Добре! Прошу, панове, зачитати вашу постанову, — звернувся голова суду до осіб у фраках і білих рукавичках.

Хочеш не хочеш — а довелося встати. Один товстун із блідим, як у мерця, обличчям тримає в тремтячих руках папір і тремтячим голосом читає:

— "Ми, що нижче підписалися, бачивши, що бомби руйнують наше житло, і бажаючи врятувати жінок і дітей, відрікаємося від короля Матіуша Реформатора. Ми, іменити городяни, постановили на своїй раді позбавити Матіуша трону й корони. Далі так тривати не може. Білі прапори означають, що місто здається. І з цієї хвилини війну веде не наш король, а простий хлопчик Матіуш. Нехай він сам розплачується за свої вчинки, ми за нього відповідати не бажаємо!"

Голова суду простягнув Матіушу папір:

— Підпишіть, будь ласка.

Матіуш узяв ручку і, подумавши недовго, написав унизу:

З рішенням банди зрадників і боягузів, що зрадили батьківщину, не згоден. Бо я був королем і залишуся ним до самої смерті.

І голосно прочитав написане вголос.

— Панове судді! — звернувся Матіуш до генералів. — Я вимагаю, аби мене називали королем Матіушем, бо я був королем і залишуся ним, доки живий. Інакше це буде не суд, а розправа з переможеним. Тоді ганьба вам! Це негідно людей взагалі, а тим більше солдатів. Або ви виконаєте мою вимогу, або я мовчатиму.

Генерали віддалилися на нараду, а Матіуш стоїть і насвистує хвацьку солдатську пісеньку.

Але генерали повернулися.

— Матіуш, чи визнаєш ти, що звертався з відозвою до дітей всього світу?

Мовчання.

— Ваша величносте, чи визнаєте ви, що зверталися з відозвою до дітей всього світу?

— Ні, не визнаю. Жодної відозви я не писав.

— Викликати свідка, — розпорядився судця.

До зали увійшов шпигун-журналіст, Матіуша пересмикнуло, але зовні він залишився спокійний.

— Слово надається свідкові, — оголосив суддя.

— Я стверджую, що Матіуш хотів стати королем усіх дітей.

— Це правда? — суворо запитав судця.

— Правда, — прозвучало у відповідь. — Так, я хотів цього. І мені б це вдалося. Але підпис під відозвою фальшивий, і підроблював його ось цей шпигун. Так, я хочу бути королем усіх дітей.

Судці стали роздивлятися підпис Матіуша. Похитують головами, вертять папір і так, і так, удають із себе знавців.

Але тепер це вже не мало значення. Адже Матіуш у всьому зізнався.

Прокурор виголосив довгу обвинувачувальну промову і закінчив її такими словами:

— Треба засудити Матіуша до смерті. Інакше на землі не буде порядку і спокою.

— Чи бажаєш ти сказати щось на своє виправдання?

Мовчання.

— Чи бажаєте ви, ваша величносте, сказати щось на своє виправдання? — повторив судця запитання.

— Ні, — почулася відповідь. — Нічого втрачати даремно час. Година пізня. Пора спати, — виголосив Матіуш безтурботним тоном. По його обличчю не можна було вгадати, що відбувається в нього на душі. Він вирішив бути стійким до кінця й не втрачати своєї королівської гідності.

Судді віддалилися в сусідню кімнату, ніби на нараду, але одразу ж вийшли й оголосили вирок:

— Розстріляти!

— Підпиши! — звернувся голова суду до Матіуша.

Той не ворухнувся.

— Ваша величносте, підпишіть!

Матіуш підписав.

Тут один із панів у фраку і білих рукавичках кинувся йому в ноги і, схлипуючи, заголосив:

— Усемилостивий королю, пробач мені, підлому зраднику! Я тільки тепер зрозумів, що ми наробили. Коли б не наша злочинна боязкість, не вони, а ти судив би їх, як переможець.

Солдати насилу відтягнули його від короля. Після бійки, як мовиться, кулаками не махають.

— Добраніч, панове судці! — сказав Матіуш і з істинно королівською величчю полишив залу.

По коридору й тюремному двору попрямував Матіуш у свою камеру в супроводі двадцяти солдатів з шаблями наголо.

Він приліг на солом'яну підстилку і прикинувся сплячим. Про що він думав і що відчував у ніч перед стратою, хай залишиться таємницею.

LII

де Матіуш посеред вулиці, на руках і ногах поблискують золоті ланцюжки. Уздовж тротуарів стіною стоять солдати, а за ними товпиться народ.

День видався погожий. На безхмарному небі сяяло сонце. Жителі столиці висипали на вулиці, щоб востаннє поглянути на свого короля.

Багато хто плакав, але Матіуш не бачив сліз, а якби бачив, легше було б іти на страту.

Ті, хто любили й жаліли Матіуша, мовчали. Вони не наважувалися у присутності ворога висловити вголос свою відданість і пошану колишньому королеві. Та й що могли вони сказати? Кричати, як завжди: "Ура!" і "Хай живе!" не годилося — адже короля вели на страту.

Зате п'яниці й волоцюги, яких Молодий король навмисне напоював вином і горілкою з королівських підвалів, кричали на все горло:

— Ой, гляньте, король іде! Ще молоко на губах не обсохло! Ну й король! Ха-ха-ха! Що, слізки проливаєш? Іди, носика тобі утремо. Ех, король, корольок!..

А Матіуш крокував із високо піднятою головою: хай усі бачать, що очі в нього сухі. Лише брови звів і дивився на сонечко.

Він не звертав уваги на те, що відбувалося довкола. Його непокоїли інші турботи: "Що з Клу-Клу? Де Фелек? Чому Сумний король зрадив мене? Що станеться з його державою?"

І про батька з матір'ю подумав востаннє. Місто залишилося позаду. Ось він і біля стовпа, біля виритої ями. У лиці — ні кровинки. Холоднокровно дивиться він, як взвод солдатів заряджає рушниці й цілиться в нього.

Так само спокійно й холоднокровно вислухав він акт про помилування:

ЗАМІНИТИ РОЗСТРІЛ ЗАСЛАННЯМ НА БЕЗЛЮДНИЙ ОСТРІВ

Під'їхав автомобіль і відвіз Матіуша назад у в'язницю. Через тиждень його відправлять на безлюдний острів.